

ВСТУП

Тема № 105/14 «Історико - архітектурний опорний план міста Люботин Харківської області (на підставі комплексних досліджень культурної спадщини та розробки спеціальної науково-проектної документації)» виконана у відповідності до рішення XLII сесії Люботинської міської ради VI скликання від 30.01.2014 р. №24 «Про внесення змін та доповнень до програми «Розробки (оновлення) містобудівної документації Люботинської міської ради на 2014-2015 рр. (щодо історико-архітектурного опорного плану)».

Необхідність розробки науково-проектної документації зумовлена вимогами Закону України «Про охорону культурної спадщини», постановами Кабінету Міністрів від 26.07.2001 №878 «Про затвердження Списку історичних населених місць України», від 03.07.2006 №909 «Про затвердження Порядку визначення населеного місця історичним», від 13.03.2002 №318 «Про затвердження Порядку визначення меж та режимів використання історичних ареалів населених місць».

Комплексні дослідження та пошукові роботи по м. Люботин (охоронний № 329 в переліку історичних міст України) для складання історико - архітектурного опорного плану з межами історичних ареалів міста раніше не виконувались.

Науково-проектна документація виконана відповідно до завдання на розробку історико - архітектурного опорного плану з визначенням меж історичних ареалів та пропозицій щодо режиму збереження історичного середовища в зонах охорони пам'яток архітектури та містобудування, що обговорено та погоджено Управлінням архітектури та містобудування Харківської обласної державної адміністрації.

Зміст науково - проектної документації базується на існуючій документації, щодо пам'яток національного та місцевого значення м. Люботин Харківської області та матеріалах, наданих замовником, а саме:

1. Електронна векторна карта м. Люботин М 1: 5000.

2. Перелік об'єктів культурної спадщини:

- об'єкти природи та заповідного фонду (ботанічні пам'ятки) – (3);
- об'єкти археології (8);
- об'єкти історії (17);
- об'єкти архітектури та містобудування, садово-паркового мистецтва (6);
- об'єкти монументального мистецтва (немає);
- об'єкти науки і техніки (немає).

3. Проект охоронної зони пам'ятки архітектури: Садиба та Свято-Миколаївська церква XVIII ст. в с. Гіївка (Люботин), виконана у 1977 році СПКБ ХСГІ ім. В.В. Докучаєва (наук. кер. Марченко Т.Л., відп. виконавець Черкасова К.Т.) ; затверджено рішенням ісполкому Харківської обласної ради за № 266 від 9.04.1980 року.

4. Проект охоронної зони пам'ятки архітектури: Пейзажний парк початку XIX ст. в м. Люботин Харківської області, виконаний у 1978 році СПКБ ХСГІ ім. В.В. Докучаєва (наук. кер. Марченко Т.Л., відп. виконавець Черкасова К.Т.) ; затверджено рішенням ісполкому Харківської обласної ради за № 266 від 9.04.1980 року.

Науково-проектні роботи виконані на підставі нормативних документів з охорони культурної спадщини:

- Закону України від 08.06.2000 №1805-III «Про охорону культурної спадщини», зі змінами 2002р.

- Закону України від 25.06.1991 №1264-XII «Про охорону навколишнього природного середовища»

- Закону України від 16.06.1992 № 2456-XII «Про природно - заповідний фонд України»

- Закону України від 18.03.2004 №1626-IV «Про охорону археологічної спадщини»

- Постанови Кабінету Міністрів України від 26.07.2001 №878 «Про затвердження Списку історичних населених місць України»
- Постанови Кабінету Міністрів України від 03.07.2006 №909 «Про затвердження Порядку визначення населеного місця історичним»
- Постанови Кабінету Міністрів України від 27.12.2001 № 1760 «Про затвердження порядку визначення категорій пам'яток для занесення об'єктів культурної спадщини до Державного реєстру нерухомих пам'яток України»
- ДБН 360-92** Містобудування. Планування і забудова міських і сільських поселень
- ДБН Б.1.1-15:2012 Склад та зміст генерального плану населеного пункту
- ДБН Б 2.2-3:2012 «Склад та зміст історико-архітектурного опорного плану населеного пункту»
- ДСТУ Б Б.1.1-17:2013 Умовні позначення графічних документів містобудівної документації
- ДБН Б 2.2-2:2008 «Планування та забудова міст та функціональних територій. Склад, зміст, порядок розроблення, погодження та затвердження науково-проектної документації щодо визначення меж та режимів використання зон охорони пам'яток архітектури та містобудування».

До складу матеріалів звіту входить текстова частина та графічні матеріали в послідовності викладання аналітичних та регулятивних положень, зафіксованих у схемах, науково-проектних пропозиціях та висновках.

До складу текстової частини входить:

- попередні роботи та комплексні дослідження з визначенням наявності і культурної цінності об'єктів спадщини історичного міста Люботин (охоронний № 329 в переліку історичних міст України). На історико-архітектурному опорному плані міста Люботин зафіксовано 34 об'єктів культурної спадщини (додаток Б), щойно виявлено: пам'яток археології - 3, значних історичних будівель – 29;

- історична довідка, якою визначені особливості історичного формування та розвитку міста, укладена на підставі існуючих та виявлених джерел: історичних карт, планів, фотографій (додатки Г, Д, Е, Є, Ж, І);

- аналітичний розділ, в якому визначені критерії оцінки історико-культурних та природно-ландшафтних особливостей місцевості, своєрідність планування та просторової побудови, узагальнений аналіз особливостей культурної спадщини, збереженість традиційного характеру середовища, зокрема виявлена його роль в архітектурно - просторовій композиції и ландшафті міста;

- розділ, де у графічно-аналітичній формі обґрунтовані науково-проектні пропозиції щодо складання історико-архітектурного опорного плану міста Люботин, з визначенням меж історичних ареалів міста (Т.2).

До графічної частини звіту входять креслення:

1. Територіальний розвиток міста
2. Схема історичних районів
3. Схема аналізу рельєфу території міста
4. Генералізація ділянок схилів території в межах міста
5. Схема аналізу орієнтації схилів території в межах міста
6. Схема пейзажно-видової структури ландшафту міста
7. Фотофіксація видів, пейзажів и панорам, 01-10.
8. Фотофіксація головних видів, пейзажів и панорам, 11- 17
9. Схема прилеглих територій та локалізації об'єктів археології, ботанічних пам'яток.
10. Історико-архітектурний опорний план з межами історичних ареалів м. Люботин Харківської області.

Обґрунтування науково-проектних пропозицій викладено на підставі діючої нормативної документації.

ІСТОРИЧНИЙ ТА ПЛАНУВАЛЬНИЙ РОЗВИТОК МІСТА ЛЮБОТИН

Любoтин Харківської області, розташований за 24 км на захід від Харкова (Додаток Д, рис. Д.1). У 1993 році отримав статус міста обласного значення. Земельні ресурси міста складають 3113 га, з них: 6,5 га — землі під промисловими підприємствами, 1396 га — під забудовою. Загальна протяжність з півночі на південь – 10 км, з заходу на схід - 6 км. Загальна чисельність мешканців населених пунктів Люботинської міськради — 24 669 особи [1].

Місто Люботин знаходиться на річках Люботинка і Мерефа. Поверхня хвиляста, з численними ярками та балками. Перепад висот до 75 метрів. У межах міста — 24 ставка, біля них зони відпочинку. Через місто проходить кордон водорозділу Дніпро — Дон.

Виробничий потенціал міста складають 4 потужні промислові підприємства: Караванське місце впровадження діяльності ДП «Укрспирт», ТОВ «Караванський завод кормових дріжджів», ПРАТ «Люботинський завод «Продтовари» та ВАТ «Люботинський хлібзавод.

З північного заходу на північний схід проходить дорога державного значення Київ – Харків. З заходу на схід, поділяючи місто на дві частини, проходить залізниця Полтава – Харків. Місто Люботин – потужний залізничний вузол Південної залізниці, від якого ходять поїзди у чотирьох напрямках.

Люботин складається з історичних районів — Старий Люботин, Гиївка, Водяне, Караван, хуторів Смородський, Ведмежий, Ревчик, Солодівка, Дуншовка, селищ Коваленки, Любовка, а також трьох нових житлових масивів з 2-3-поверховою забудовою: «Ромашка», «Барабашове поле», «Шевченківський масив» [2, с. 387].

1.1 Історико-архітектурна довідка

Археологічні пам'ятки м. Люботин представлені поселенськими структурами і курганними могильниками скіфського часу та поселенням бондарихінської культури.

Про археологічні пам'ятки в околицях Люботина вперше згадує Д. І. Багалій [3, с.89]. Свідчення про них були зібрані Московським археологічним товариством, частково через місцевих священиків.

З внесених до списку археологічних пам'яток м. Люботина значаться Люботинське городище (Шеєрманівське) та Люботинський курганний могильник (Додаток Д, рис. Д. 3).

Перші археологічні дослідження в районі Люботина проводились у 1920-х роках. Увагу дослідників привернув невідомий раніше курганний могильник за 3 км на південний захід від станції Люботин (Дуншовка). Дослідження могильника продовжувались у 1930-ті роки, потім після Великої Вітчизняної війни.

Дослідження поселень відносяться вже до 1950-60 рр. Паралельно з цим продовжувалися і розкопки курганів на Люботинському могильнику (Додаток Д, рис. Д. 2).

В 1990-ті рр. та на початку 2000-х рр. на цій території в основному проводились рятівні розкопки у зв'язку з грабіжницькими діями місцевого населення на курганних могильниках та новим будівництвом.

Поселення бондарихінської культури було відкрите під час розкопок Люботинського могильника. Бондарихінська культура відноситься до культур бронзового віку, була поширена на лісостеповому лівобережжі Дніпра в XI - VIII ст. до н.е. Характеризується невеликими неукріпленими поселеннями з житлами напівземлянкового типу, прямокутної форми, в центрі – відкрите, обкладене каменем вогнище. Населення в основному займалося розведенням великої і дрібної рогатої худоби, свиней та землеробством [4, с.130].

Пам'ятки скіфського часу відносяться до сіверськодонецької групи [5]. Географічні межі цієї групи співпадають з лісостеповою частиною басейну Сіверського Дінця, яка розташована на території сучасної Харківщини.

Специфічні умови Лісостепу - відносно м'який клімат, багаті пасовища, родючі чорноземні ґрунти, різноманітна флора і фауна - робили ці території дуже привабливими для заселення землеробськими племенами раннього залізного віку.

Великий вплив на життя населення мали стародавні шляхи, що проходили як у меридіональному, так і у субширотному напрямках. Недалеко від Люботина проходив Муравський шлях. Він являв собою дорогу від Перекопу у Криму до сучасної Тули. Це був дуже зручний шлях для пересування торгових караванів.

Поселенські структури поділяються на городища та відкриті поселення (селища).

В районі Люботина на даний час відомо три городища: Люботинське (Шеєрманівське), Караванське та Закозарівське. Люботинське городище розташовано на краю плато. За припущенням дослідників це пов'язано з тим, що спочатку на цьому місці існувало неукріплене поселення. Місце розташування Караванського городища повністю відповідає традиційному – на мису корінного берега. Люботинське городище складалося з одного двору, Караванське мало передгороддя. Городища були укріплені валом та ровом.

Закозарівське городище відноситься до групи малих городищ та має слабо насичений культурний шар. Це дозволяє зробити припущення про його тимчасове використання – в якості сховища.

Час виникнення укріплених поселень останнім часом більшість дослідників відносить не раніше VI ст. до н.е. Це пояснюється спокійною ситуацією у цьому регіоні [5, с.29]. Також це підтверджується масовим керамічним матеріалом у комплексах.

До другого типу поселенських структур належать відкриті селища: поселення великих розмірів з насиченим культурним шаром та зольниками (розташовані на схилах плато високих правих берегів річок або біля їх витоків), поселення та стійбища невеликих розмірів зі слабо насиченим культурним шаром (розміщувались на надзаплавних терасах або на дюнных височинах у заплавах річок).

До списку археологічних пам'яток м. Люботина занесено два відкриті поселення скіфського часу (селище у верхів'ях р. Мерефи, біля мосту, селище «Підлісне»), одно поселення – щойно виявлене (поселення «Лахтіна»).

Поселення ранньоскіфського часу біля м. Люботин розташовані у витоків р. Мерефа та на краю плато лівого берега р. Люботинки (раннє поселення на місті Люботинського городища). Поселення характеризуються наявністю зольників.

Поселення середньоскіфського часу розташовані в урочищах Воробйовка та Лахтіна. Поселення майже не досліджені, характеризуються наявністю зольників.

Для сіверськодонецьких поселень протягом скіфської доби характерна наявність на поверхні курганоподібних підвищень, які містили велику кількість знахідок у ґрунті із значною домішкою попелу, за якими в літературі закріпилася назва «зольники». Здебільшого зольники визначаються як культові місця, так чи інакше пов'язані із землеробськими культами вогню та домашнього вогнища, або як місця викидання попелу та домашніх відходів – результат господарчого звичаю. Дослідники ставлять питання що до синкретичного характеру цього явища [5, с.39].

Культові споруди репрезентовані глиняним жертovníком на Караванському городищі, який був розташований поруч з валом з пропеченої глини [6, с.184-186]. При розкопках Люботинського городища знайдено глиняний жертovníк округлої форми діаметром 0,6 м, поверхня якого заглажена та побілена [7, с. 31].

Курганні могильники поблизу Люботина мають традиційне для цього регіону розташування. Люботинський могильник розташований на правому березі р. Люботинки, Караванська група – на лівобережному плато р. Мерефи. Могильники відносяться до синхронних поселенських структур.

Люботинський могильник є найбільшим в Харківській області. Караванська група Люботинського могильника являє собою некрополь знаті, тому має невелику кількість курганів [8].

У Люботинському могильнику було вивчено 27 курганів. Матеріали розкопок вказують на те, що він існував лише наприкінці VII - першій половині VI ст. до н.е. Поховальні споруди репрезентовані ґрунтовими ямами прямокутної форми та склепами стовпової конструкції. Поховання, за одиничними винятками, були основними у курганах [5, с. 41-42].

Для поховання рядових мешканців використовувалися прості ґрунтові ями прямокутної форми, деякі мали дерев'яне перекриття. Більшість могил орієнтовані меридіанально.

Соціально виділені поховання репрезентовано 4 захороненнями. Під курганом № 10 - 1962 р. Люботинського могильника було знайдено складну поховальну споруду, що мала восьмикутну в плані форму та шатрове перекриття. Цю унікальну для сіверськодонецької групи пам'яток споруду пов'язують зі степовими іранськими традиціями [9, с. 46].

У одному кургані було виявлено поховання в ямі решток кремації, що була зроблена на стороні [10, с. 59]. Під деякими насипами було зафіксовано присутність вогнищ.

Стосовно етнічної приналежності жителів городища у ранньому залізному віці, Б.А. Шрамко виходить із загальної картини заселення Лісостепу і, зокрема, басейну Сіверського Дінця. Археологічні дані та письмові джерела дають змогу вважати, що лісостепова частина Сіверського Дінця входила до тієї території Скіфії, в географічному розумінні цього терміну, яка належала меланхленам, що їх Гекатей відносив до групи

скіфських, тобто іраномовних племен Східної Європи. В.Й. Абаєв показав, що саме слово "меланхлени" є грецьким перекладом іранського етноніму "савдарати" ("одягнені в чорне"), який згадується в ольвійських написах. Виходячи з догеродотових джерел, дослідник робить припущення, що меланхлени входили в кіммерійський союз племен, які опинилися у ворожих відносинах із скіфами. Тому, коли скіфи укріпилися на Північному Кавказі, меланхлени, як і гелони, змушені були шукати нове місце і переселились у більш північні райони, тобто в Лісостеп. Геродот відрізняє меланхленів від скіфів, підкреслюючи їх самостійність [7, с. 101-102].

В цілому, характеристики основних типів археологічних пам'яток свідчать про те, що життя на селищах та городищах лісостепової частини басейну Сіверського Дінця розвивалося переважно на стабільній етнічній основі, яка існувала і на сусідніх територіях Лівобережного Лісостепу з ранньоскіфського часу. Однотипність поховальних споруд місцевої еліти кінця VII - IV ст. до н.е. дозволяє говорити про генетичну спорідненість протягом скіфської доби.

Сучасний стан археологічних пам'яток різний. На їх збереженість впливає високий ступінь урбанізації цієї території та її активне сільськогосподарське використання. Частково збереглися оборонні споруди Люботинського (Шеєрманівського) та Караванського городищ. Закозарівське городище має низький ступінь збереженості та дослідженості, його хронологічні позиції остаточно не встановлені.

Неукріплені поселення практично не досліджені, не встановлена їх площа. На поверхні виявлені частково пошкодженими зольниками.

Курганні могильники були частково пограбовані ще в давні часи, деякі кургани були зруйновані в результаті будівельної та господарської діяльності. В даний момент грабіжництво курганів активно продовжується.

Усе це потребує заходів по встановленню режимів охорони території, на якій розташовані унікальні пам'ятки.

З другої половини XVI ст. кордони Московської держави посувалися на південь, що обумовлено як потребами захисту від татар, так і міркуваннями розширення держави. Для боротьби з татарами та з метою попередження їх нападів московський уряд створив систему вартової і станичної служби, яка все далі поширювалась на південь, охоплюючи поступово і територію басейну Сіверського Донця. Очолили її боярин князь Воротинський, дяк Ржевський, князь Тюфякін і Юрій Булгаков.

Ймовірно, терени сучасного Люботина, маючи великі лісові ресурси, містили пасіки бджолярів ще задовго до основної колонізації з Подніпров'я та Правобережжя. У 30-ті-50-ті роки XVIIст. біля Валок на річках Мож, Мерлі, Мерчику було близько 150 пасік, у кожній мешкало від 5 до 10 осіб [11, с.21]. Оскільки територія, окреслена цими річками значно більша за відстань від Люботина до Валок, а тодішні природні умови сприяли заняттю саме бджолярством, припустима наявність населення і на річці Люботинці, добре відомій за документами Розрядного приказу (Додаток Д, рис. Д.4). Відповідну згадку містить затверджений очільником вартової і станичної служби Московської держави князем Воротинським у 1571 році „розпис сторож”: „...Первый Рыльский голова стоял на верховье р. Ворсклы у нынешнего Карпова городка. ...Другая его станица должна ехать так: через Муравский шлях к верховьям р. Вязелки и Угрима, вниз по Угриму через Вязовой и Люботин колодцы, вниз по Удам к Донецкому и Хорошеву городищам на р. Удах...” [12, с.98] (Додаток Д, рис. Д.5; Д.6). Терміном „колодезь” у джерелах XVI - XVIIст. позначались малі річки (напр., ”Преображения Господня монастырь в диком лесу и по колодезю Куряжу, по обе стороны леса и сенные покосы до верховья колодезя» [13, с.30]. Характерно, що монастир виник саме на місці пасіки, єдиної по всій течії р. Куряжа [13, с.30].

У середині XVII ст. Слобожанщина масово заселялась вихідцями з польської України, що рятувались від експлуатації, релігійних утисків, репресій після поразок козацьких повстань. Крім того, сюди втікали російські селяни та

старообрядці. Поселялися тут і російські служилі люди, які будували укріплення і несли сторожову службу від нападів кримських татар. У 50-60-х рр. XVII ст. на Слобожанщині було створено полки Сумський, Охтирський, Острогозький і Харківський, з якого у 1685 р. виділився окремий Ізюмський. Першу документальну згадку про Люботин містить лист Харківського полковника Григорія Донця від 17 серпня 1678 р.: "...кум мой Логвин сотник Люботинский, да Григорий Капустянский, житель тож люботинский, и Степан Ушкало писарь тож люботинский, заводцами были с товариством многим козацким села Люботинского..." [13, с.39].

В літературі заснування слободи Люботин визначають 50-ми роками XVII століття, пов'язуючи із хвилею заселення південно-західної „україни Московської держави” [13, с.41]. Перша згадка про мешканців слободи стосується 1660 року, Харківський перепис називає шість українських селян у Люботині: Роман Мойсеєнко, Остап Седаченко, Павло Дмитренко, Семен Кушнір, Радко Марченко та Клим Ярошенко [12, с.98].

У другій половині 60-х років XVII століття Люботин стає сотенним містечком Харківського Слобідського козачого полку. У 80-ті роки XVII ст. з Правобережжя сюди переселився сотник Федір Альбоський з сім'єю, отримавши дозвіл в урочищі річки Люботинки побудувати млин, і «... к тому мельничному месту занять леса спотребу. И тою займою владеть ему сотнику Федору и жоне, и детям вечные часы...» [14, с.3]. Маєток пізніше отримав назву Альбошівка, рід Альбоських — Альбовських у 1797 році «за заслуги предков» занесений у Родовідну книгу Дворянського Депутатського зібрання Харківської губернії [14, с. 3].

Протягом XVII - XVIII ст. відбулися зміни в адміністративно-територіальному підпорядкуванні Слобідських полків. З 1708 р. вони входили до складу Азовської губернії, у 1718 р. Охтирський, Сумський і Харківський полки були підпорядковані Київському губернаторові, а з 1723 р. передані до Військової колегії. Люботинські козаки забезпечували охорону південних

околиць імперії, брали участь в військових походах проти Криму та Туреччини, будівництві системи укріплень Української лінії [14, с. 144].

У 1732 р. за царським наказом у Слобідських полках провели перепис всіх жителів чоловічої статі, згідно з яким у «містечку Люботин Харківського полку» нараховувалося всього 179 дворів, 229 будинків та 807 чоловік населення. Один будинок належав сотнику, 39 дворів (61 будинок) козакам, 104 двори (124 будинки) підпомічникам. Склад населення був такий: сотник та його діти - 3 чол., козаків - 217, їх свояків та робітників - 34, підпомічників - 356, їх робітників - 12, служителів церкви - 9 чол. [14, с.164]. Перепис виявив загальне зменшення кількості реєстрових козаків, тож імператриця Анна Іоанівна, невдоволена тим, що полки «обретаються не в порядку» і «в крайнее разорение приходят», доручила генерал-майору князю Шаховському вчинити розслідування. У 1732—1736 рр. створена ним "Канцелярія комісії запровадження слобідських полків" провела реформи з метою ліквідації козацької автономії і перетворенню Слобідських полків в складову російської регулярної армії. Населенню заборонялося надалі освоювати землю на правах "займанщини", козацтво поділялося на виборних і підпомічників; останніх обкладали державними податками, прирівнюючи до селян. З Люботинської сотні частину козаків забрали у драгунський полк, що утримувався «из казачьей собственности». Затвердженням у 1733 р. штатом сотню обмежили 26 козаками [14, с.164]. Наслідки реформи викликали невдоволення місцевих землевласників. Після коронації Єлизавети Петрівни Сенат у 1743 році в цілому задовольнив клопотання слобожан: колегія Шаховського була ліквідована, запроваджені нею реформи скасували. Полкам надали царські жалувані грамоти з повелінням «содержать их при прежних вольностях» [14, с.164-175]. Наступна згадка про Люботинську сотню 1755 р. зазначає, що у сотні 24 козаки, сотником був Андрій Петровський [15, с.194]. У 1761 р. російський уряд на клопотання сотника Григорія Ковалевського причисляє до

Люботинської сотні з Пересічанської село Лопань з 19 козаками¹⁾. Це посилює суперечки між сотнями, які остаточно були вирішені у 1765 р. з ліквідацією Харківського слобідського козачого полку [11, с.86]. Остання документальна згадка про кількісний склад Люботинської сотні відноситься до 1764 р.. За даними бригадної канцелярії слобідських полків у слободі Люботин проживало 25 козаків, їх свояків — 329 чоловік (37 дворів), підпомічників — 829 чол. (138 дворів) та два свояка та 43 підпомічника, які не мали власного житла¹⁾.

Після ліквідації згідно з маніфестом імператриці Катерини II від 28 липня 1765 року полково-сотенного устрою територія Слобідської України увійшла до складу Слобідсько-Української губернії, з поділом на провінції відповідно скасованим полкам. Провінцію склали 6 комісарств під урядуванням отаманів і десятників військових слобід. Слободу Люботин з селами та хуторами було віднесено до Валківського комісарства Харківської провінції. Замість слобідських козацьких утворили регулярні Харківський уланський, Сумський, Острогозький, Охтирський та Ізюмський гусарські полки. Козаків і підпомічників перевели до категорії військових обивателів; вони мали відбувати рекрутську повинність або сплачувати подушний оклад [16]. Реформа управління з метою переходу від залишків військового правління до громадянського почалась у 1779 році одночасно з територіальною і була завершена у 1781 році формуванням Харківського намісництва з 15 «гражданскими» округами, або повітами. (Додаток Д, рис. Д.7; Д.9).

Люботинські козаки залишили помітний слід в історії та культурі краю. Праправнук одного з перших сотників Євген Олександрович Альбовський, кадровий офіцер і відомий історик, письменник та краєзнавець, став літописцем Харківського Слобідського козачого полку. Завдяки його дослідженню збережено багато цікавих сторінок діяльності цієї військово-адміністративної одиниці на Слобожанщині. У 1905 р. Є.О.Альбовський вийшов у відставку в

¹⁾ ЦДАУ, ф.1725, оп.1, спр.556, арк1

¹⁾ ЦДАУ, ф. 1817, оп.1, спр. 49.

чині підполковника і до 1914 р. мешкав у своєму маєтку «Альбошівка» поблизу Люботина, продовжуючи займатися історико – літературною діяльністю.

Найпоширенішою формою землеволодіння у слободі Люботин стала "займанщина". Кожний міг стати власником такої кількості орної землі, лісу і сінокосів, яку міг обробити. Потім землю намагалися закріпити офіційними документами. В той же час "займанщина" давала можливість старшині, заможним козакам займати більше земель, селити на них селян, які мали її обробляти за певну частину відведеної їм землі. Володіння, утворені шляхом "займанщини" у слободі Люботин у першій половині XVIII ст. склали значну частину земель місцевого населення. Одночасно землеволодіння утворювалися за рахунок царських пожалувань (сотникам Альбовському, Петровському та ін.). Основна частина земель в Люботині та його околицях була розподілена між власниками до 80-х років XVII століття (Додаток Д, рис. Д.8).

Значними земельними володіннями на кінець XVII ст. володіли поміщик Д.І. Семенчев, сотники Ф.Альбовський, Г.Петровський, С.Смородський, представники сотенної старшини С.Ушкало, І.Капустянський. Значними земельними "заїмками" володіли козаки Бутенко, Гахов, Санжаревський, Почепецький, Коротенко, Неминущенко, Середенки, Літкевичі та інші [16]. Сотник Смородський за службу і участь у багатьох походах отримав „пахотного и непахотного поля гулящий кут с лесною дубравою прозванием Патресновское”¹⁾ колишнього власника козака Степана Патресного, що втік зі служби. Зараз ця частина села Травневого має назву Спартаси [2, с.28].

З 1678 р. землі з двома млинами в дачах слободи Люботин становили монастирське землеволодіння, яке лише в XIX ст. було продане Курязьким монастирем. За переписом 1724 р. у Люботині значилося 233 двори. У 1730 р. у слободі проживало 1502 жителі (842 чоловіки та 760 жінок), за соціальним складом: козаків - 245, підпомічників - 404, робітників та підданих 193 чол. Протягом XVIII ст. населення слободи збільшилося у 2.5 рази.

¹⁾ ДАХО, Ф.284, оп.2, спр.127, ар.3-4

За реєстром поміщиків Харківського полку на 1722 рік власниками земель у Люботині були: полковий отаман Смородський, капітан Черноглазов (9 дворів, 18 душ), полковник Абаза та його спадкоємці та полковий обозний Ковалевський. Прізвища ці подекуди зберігались у назвах хуторів: Смородський, Абазівка (Додаток Д, рис. Д.14). З 1751 р. частина орних земель, сінокосів, лісу, яблуневий садок та млин на річці Люботинці були закріплені за підпрапорним Семеном Романовським.

У селі Гиївці у 1773 р. було 630 жителів (294 чоловіків та 336 жінок), за соціальним складом: підданих – 617 чоловік, духовного стану – 13 чоловік.

У відомостях до плану генерального межування Валківського повіту (Додаток Д, рис. Д.8) та економічних приміток, складених Валківським землеміром, поручиком Федором Чуриковим у 1779 р. зазначено, що слобода Люботин з хуторами, слобідками та селами знаходилася у спільному володінні військових обивателів та капітана Костянтина та прапорщика Олександра Черноглазових, поручика Степана Абалмасова, старшинських дітей вахмістра Семена та неслужашого Івана Ковалевських, вахмістра Семена та підпрапорного Василя Д'якових, старшинських дітей Василя та Федора Смородських, священника Сімеона Літкевича, поручика Григорія Павлова, дочок Ганни, Степаниди та Марфи Федора Петровського, полковника Олександра Наумова, сотника Гаврила Альбовського [16].

У 1768 р. у слободі Люботин, за відомостями Валківського комісарського правління знаходились 2 дерев'яні церкви та 239 дворів, які розміщались по 9 вулицях і провулках [2, с.42; 15, с.280-281]. Детальніші дані містять «Економічні примітки до генерального межування...» - у 1779 р. слобода розташовувалась на лівій стороні яру Курилова та з обох боків річки Люботинки, яру Середина і великої дороги з Харкова до Полтави. На центральній вулиці 6 одноповерхових дерев'яних поміщицьких будинків:

капітана і прапорщика Черноглазових, полковника Наумова, вахмістра Д'яконова, спадкоємців Петровських, есаульші Петровської¹⁾.

Тоді ж військових обивателів налічувалось в «войсковом селении Люботин» 1194 чол., «владельческих подданных» – 64 чол.; в слободі Гийвці надвірного радника Петра Щербініна підданих 620 чол., слободі Караван з хутором Соломахівським підданих 137 чол. [17, с.137,146]. У 1804 р. поміщицьких будинків було вже 8, існували невеликі поселення та хутори (значна частина сьогодні у межах міста). Це хутори Коротинський, Березівський, Олександрівський, Наумівський, Петровський, Водяний, Шарівський, Гахів, Антонівський, Гурінов, Гарінков, Нестеренків, Соловійовий, Смородський, невеликі села Капітонівка та Альбошівка¹⁾.

Попередні форми поселень типу хуторів лягли в основу сучасної планувальної схеми Люботина. Саме у місцях колишніх хуторів збереглася стародавня планувальна система вільного типу. У XVIII-XIX ст. ці хутори розростаються, з'єднуються зі слободою і стають одним великим поселенням.

Центральною спорудою у Люботині була церква, будівництво якої, як відомо, було умовою отримання поселенням статусу слободи. Записи Курязького монастиря в 1696 та 1716 рр. називають у слободі Люботин двох священиків – Михайла Яковича Луткевича та Федора, з яких перший пожертвував монастирю сінокісну луку та продав млин. За переписом 1724 року при П'ятницькій Люботинській церкві вказано парафіян 233 двори. Першими з них названо Самійла Смородського, сотника Гаврила Петрова, Федора Альбовського, Федора Лопатинського [13, с.233].

У 1741 році за клопотанням Харківського полкового судді Олександра Черноглазова місцевими властями дозволене будівництво храму Святої Параскеви в слободі. Наступного року дерев'яну церкву було збудовано та освячено, але невдовзі вона згоріла.

¹⁾ ДАХО. Ф.24, оп.3, спр.4, арк.84

¹⁾ ДАХО, ф.24, оп.3, спр.15, арк.42-47; спр.4, арк.84-101

У 1750 р. збудовано новий дерев'яний храм Святої Параскеви. Місцеві поміщики, священики жалували церквам не тільки гроші, коштовності, нерухоме майно, а й кріпосних. За даними Слобідсько-Української губернської канцелярії у слободі Люботин у 1765 р. проживали кілька десятків підданих Харківського Преображенського монастиря, відписаних власниками [18].

У відомості Валківського комісарського правління за 1768 рік значиться у військовому містечку Люботин дві дерев'яні церкви: П'ятницька та Святої Параскеви [12, с.233]. У 1792 р. до Люботинської церкви Святої Параскеви призначений священником Федір Кирилович Літинський.

Значною подією у церковному житті люботинців стала закладка кам'яної церкви Святої Параскеви 17 лютого 1805 року. До сьогодні в Старому Люботині зберігся перший кам'яний храм, будівництвом завершений у 1811 році, освячений 18 вересня єпископом Слобідсько-Українським Христофором Сулимою. Перебуваючи в Люботині проїздом, 1 вересня 1820 р. на літургії у Люботинській церкві був присутній імператор Олександр I [2, с.63].

У 1836 році, при влаштуванні нового іконостасу, храм, за бажанням парафіян, був освячений в ім'я Вознесіння Господнього. Іконостас виготовили на пожертви, зокрема, дружина поміщика Василя Абази внесла 1000 крб., під час своєї хвороби, яка з того часу припинилась [12, с.233]. У 1843р. священиком Вознесенської церкви призначено Григорія Томашевського. Його зусиллями церква була розширена прибудовою, навколо зроблено кам'яну огорожу (1858), влаштовано дзвіницю (1866) (Додаток Е, рис.Е.1). За його активної участі в 1846 р. коштом сільського товариства відкрито першу церковно-парафіяльну 4-річну школу. Діти всіх верств, дівчатка і хлопчики безоплатно навчались „Закону Божому”, священної історії; читанню по книгах церковного та громадського друку та читанню рукописів; чистописанню; діям арифметики [2, с.58]. В 1864 р. школу передали земству (один із корпусів побудови 1870 р. зберігся на території Люботинської ЗОШ №5, (тепер їдальня), другий зруйнований у 1942р. [19].

У 1866 р. о.Томашевський в "Харьковских губернских ведомостях" видає кілька нарисів з історії міста – перше краєзнавче дослідження Люботина.

У 1778 р. у Гіївці „тщанием прихожан” з’явилась дерев’яна Свято-Миколаївська церква. До цього (з 1722 року) гіївчани відвідували церкву Святої Ганни у Ржавці [13, с.195]. Село Гіївка з 620 підданими у 1779 р. належало надвірному раднику Петру Щербініну [17, с.137] (ймовірно, брату першого слобідсько-українського губернатора Є.О.Щербініна) і у 1802 р. було викуплене у прапорщика Н. Щербініна майором І.М. Познанським [20, с. 95]. Маєток мав дерев’яний панський будинок, 4 млина на річці Мерефа і 1 на річці Московка, винокурний завод (5 котлів, в рік 2000 відер гарячого вина) і ще 5 винокурних заводів, що здавались у найм¹⁾. З ім’ям цього власника пов’язана закладка кам’яних споруд маєтку і церкви напочатку 1820-х років.

Іона Познанський відписав Гіївку у 1821 р. своєму вихованцю, літератору і видавцю першого в Україні сатиричного журналу «Харьковский Демокритъ», надвірному раднику (31.12.1821 р.) і кавалеру ордена «Св. Анны» III ступеня (13.06.1826р.) Василю Григоровичу Масловичу [20, с.59] (Додаток Є, рис. Є.1.), який завершив будівництво палацу (Додаток Е, рис. Е.2; Е.3) і кам’яного Свято-Миколаївського храму (зводився на кошти Познанського за проектом, затвердженим у 1820 р.). У жовтні 1833 р. виявились недоліки у споруді, через ненадійний фундамент стіни храму дали тріщини, і Маслович вирішує його розібрати і наново звести „по тому же фасаду, только с соблюдением всех правил”²⁾. Родина його мала значні матеріальні проблеми через смерть у 1833р. І.М. Познанського і розпочату ріднею небіжчика тяжбу за спадок. На завершення будівництва церкви і палацу В.Г. Масловичу довелось взяти позику у 12 900 руб. сріблом³⁾. Будівництво нової церкви почалось у 1838 р. [20, с.59-60] і було завершене вже після смерті В.Г. Масловича його дружиною Надією

¹⁾ ГАХО Ф.24, оп.3, ед.хр. 21, л.74.

²⁾ ДАХО Ф.40, оп.20, спр.415, арк.1-24

³⁾ ДАХО Ф.4, оп.10, спр.885, арк.1-18

Дмитрівною у 1841 році¹⁾, з освяченням у 1843 р. [12, с. 55-56] (Додаток Е, рис.Е.4 – Е.6).

У 1810 р. в слободі Люботин поміщицьких дворів було 16, військових обивателів – 396 дворів, поміщицьких малоросійських селян – 56 дворів, у яких проживало 3781 чоловік [16]. Важливе значення мали такі громадські споруди, як волосне правління, поштова станція на головній вулиці (з 1734 р. утримувалось 4 коней, у 1802р. – 18, у 1836р. - 32) (Додаток Д, рис.Д.10, Д.11) та постійний двір; ще один був по дорозі з Харкова до Полтави в хуторі Наумівському полковника О.О. Наумова [2, с.25]. У 1808р. за наказом МВС в Люботині була влаштована лікарняна хата на 2 кімнати і 10 ліжок для прохідних військових команд та арештантів²⁾.

У 1837р. Харківський губернатор дав дозвіл на переобладнання громадського будинку під богадільню, яка цього ж року почала давати притулок тим, хто не мав коштів на власне утримання³⁾.

У 20-х рр. ХІХ ст. до складу Люботинської волості входили хутора Наумівський, Шедопирського, Петровський, Водяний, Харченків, Ревчанський, Гуринів, Нестеренків, Смородський, Гахів; невеликі „сельця” Олександрівське, Капітонівка, Полупанівка, Альбошівка; села Соломахівка, Караван; пустища: Олександрівське, Альбовське, Шедопирське, Черноглазівське, Романівське. Із землями волості межувало поміщицьке село Гиївка [2, с.45].

Хоча на початок ХІХ століття в околицях Люботина зникло багато лісів, великі їх масиви лишались помітним акцентом місцевого довкілля: „Леса состоят из красивых клёнов и ясеней и наполняются дикими грушами, яблонями, весной во время цветения деревьев, представляя глазам прелестное зрелище... подобную картину и на таком пространстве, едва ли где в России можно найти» [21]. ”Опис Слобідсько-Української губернії 1802 року” зазначає, що у краї росте велика кількість дикорослих яблуневих та грушевих

¹⁾ ДАХО Ф.14, оп.11, спр.9, арк.69 об.-70

²⁾ ДАХО, ф.3, оп.13, спр.244, арк.2

³⁾ ДАХО, ф.3, оп.110, спр.239, арк.1

дерев, які служать ”достатнім засобом для розведення садків поселянами”. Багато люботинців заводило сади як у лісах, так і при садибах. Автор ”Економічних приміток...” окремо виділяв садок підполковника Якова Тевяшова у 6 дес. 1976 кв. саж., де росло багато плодкових дерев, яблуні і груші різних сортів, кущі червоної та чорної смородини, агрус. Фрукти та ягоди з нього використовувались як для власних потреб, так і у продаж. Цей же документ називає садок прапорщика Шедопирського на хуторі Олександрівському, садки полковника Наумова, спадкоємців Петровського, С.Г.Романовського, Г.В.Альбовського, Г.А.Абази та обивателів слободи. У рядових жителів садки були невеликі: декілька яблунь, груш, слив, вишень та кущів чорної смородини та агрусу.

У першій половині ХІХ ст. в Люботині з’являються перші промислові підприємства: у 1804 р. це 24 млини (8 вітряних), а також 16 винокурних заводів: на хуторі Петровському, два на хуторі Водяному, в селах Капітонівка, Полупанівка, на хуторі Соломахівка, три на хуторі Караван статського радника Г.Р.Шидловського та в Гиївці шість заводів І.М.Познанського¹⁾. Обладнання їх було найпростішим, працювали в основному взимку, для потреб економії, доки у 1837р. поміщик Г.Р.Шидловський не об’єднав 3 свої заводи в один, ставший чи не найбільшим у Валківському повіті. У 1843р. цей завод і два млини перейшли у власність графа М.В.Орлова-Денисова²⁾. Новітнє обладнання і підвищення інтенсивності праці забезпечили Караванському заводу переваги, старі заводи були не в змозі конкурувати з ним і поступово припинили діяльність. У 1839 р. в Люботині працював кахляний завод, глину для якого брали поблизу Огульців [22, с.43].

Поширеним явищем було корчмарство. По в’їзді у слободу праворуч Полтавського шляху знаходились 2 шинки: колезького радника Карпова та

¹⁾ ДАХО, ф.24, оп.3, спр.15, арк.42-81

²⁾ ДАХО, ф.284, оп.1, спр.150, арк.75

Варфоломеєвих, де продавали гаряче вино, пиво, вишнівку, мед та продукти харчування³⁾.

За даними на 1864 рік у казенній слободі, центрі Люботинської волості Валківського повіту, мешкало 2711 осіб (1298 чоловічої статі та 1413 жіночої), налічувалось 619 дворових господарств, православна церква, училище, етапне приміщення, відбувалось 2 щорічних ярмарки та базари [23].

Станом на 1885 рік мешкало 2507 осіб, налічувалось 505 дворових господарств, церква, школа, 3 постійних двори, 6 лавок, також відбувались базари й 2 ярмарки на рік [24]. За переписом 1897 року кількість мешканців зросла до 3269 осіб (1639 чоловічої статі та 1630— жіночої), всі— православної віри [29, с.1-250].

У XIX – на початку XXст. природне середовище в околицях слободи значно мінялося: зменшилася лісистість, обміліли річки Мерефа і Люботинка, з'явилися штучні водоймища (ставки 2-й, 3-й, 4-й, 5-й, 6-й, Порай-Кошиця (Перекошка), Джерелянський, Трушевий та ін.). Планувальна структура на кінець XIX - початок XXст. зазнала серйозних змін: слобода розширилася в південному напрямку від залізниці. Селяни все частіше селилися обабіч дороги, що з'єднувала слободу зі станцією. Поблизу станції спочатку виникає ряд хуторів: Яловенків, Рудьків, Трушевої¹⁾, які розростаючись, з'єднуються в одне селище, яке згодом, вже у XXст., зливається зі Старим Люботином. За пристанційним селищем закріплюється топонім Яловенкове, від прізвища селянина, що у 70-ті роки був власником цих земель [2, с.66].

Значний внесок у розвиток планувальної структури міста внесли два товариства облаштування та благоустрою селищ для дачників – „Джерело” і „Водяне”. Товариства мали на меті створення зразкових дачних поселень з елементами міського благоустрою для інтелігенції Харкова. За їх статутами, товариства планували майбутні поселення, прокладали прямі вулиці та розбивали квартали на дворові місця (Додаток Д, рис. Д.17). Крім того,

³⁾ ДАХО, ф.24, оп.3, спр.15, арк.47

¹⁾ ДАХО, ф.304, оп.1, с.2018, ар.379

товариства мали опікувались влаштуванням водогону, колодязів, водоймищ, фонтанів, парків, церков, лікарень, шкіл, громадських бібліотек, базарів та інших споруд [26, С.3-5]. Товариство влаштування та благоустрою селища „Джерело” згідно плану було розбите на 38 кварталів, 27 провулків та 3 вулиці [27]. Вулиці та провулки були перпендикулярними, при плануванні залишались землі для громадських потреб, де пізніше були влаштовані базарна площа, парк, ставок, пляж, літній театр. Передбачалося будівництво школи, магазинів.

Планувальна структура цих селищ збереглася до сьогодні. Назва „Джерело” зникає у 1930-х рр., за винятком вулиці та провулку Джерелянських. На рубежі століть з’являються перші назви найбільш значних вулиць: Беляєвська з’єднувала селище Яловенкове зі слободою Люботин, Деповська пролягала поблизу залізничної колії від Харківської сторони до депо. Вулиця, яка єднала ці дві і проходила поблизу Троїцької церкви стала Троїцькою (нині вулиця Ушакова). Вулиці, що вели зі станції у Караван і Огульці, відповідно Караванською і Огульчанською (зараз Челюскіна). Мерэф’янською називалась вулиця від пристанційного селища до Мерефи. Інші вулиці назв не мали. Більшість назв тогочасних хуторів волості вказують на їх власників: Никоненків, Нестеренків, Міщенків, Загоруйків, Іваненків, Санжаревский, Коваленків, Гончаров, Д’яконових, Смородських, Петровський, Трушевої, Думеницького та ін.¹⁾ Зміна власника трансформувала назву: так, хутір Абазівка (10 десятин 1200 сажнів під поселенням і садом, 80 десятин, 750 саж. – пахотної, 4 десятини, 1800 сажнів – сінокосної, 16 десятин лісу, 2 десятини, 450 саж. під дорогами, 3 десятини, 600 саж. під ставком) стає Порай-Абазівкою, перейшовши (1879р.) від нащадків полковника Абази до В.Г.Порай-Кошиця [29] (Додаток Є, рис. Є.2). Зберігається і використання старих топонімів: у селах Богданівка, Гіївка, Караван та хуторах Медвежий, Трудолюбівка, Солодівка, Барчани, Ревчик, Камишеватий, Соломахівка, Березовка.

¹⁾ ДАХО, ф.304, оп.1, спр. 2018, арк. 379-380

Таким чином, у 1870-1917 рр. планувальна структура зазнала змін – місто розширилося на південь, з'явилися нові поселення, діяли товариства щодо благоустрою селищ для дачників, трансформувалася топоніміка [2, С.68].

На рубежі ХІХ-ХХ ст. Люботин знаходився в підпорядкуванні кількох волостей Валківського і Харківського повітів, слобода лишалась волосним центром останнього. У Люботинську волость на той час входила слобода, три села (Андріївка, Богданівка, Капітонівка) та від 11 (у 1872 р.) до 41 (у 1897 р.) хуторів¹⁾. Кількість хуторів зростала через утворення нових і розділення деяких на малі (з хутора Рудькового виділились хутори Трушевої – 1 двір, Думновського – 2 двори (належав харківському лікарю і використовувався як дача), Мянновського – 1 двір²⁾. У слободі Люботин було волосне правління, для якого у 1899 р. збудували нове розширене приміщення [29] (Додаток Е. рис. Е.17).

Наприкінці ХІХст. спостерігається перехід від станового до буржуазного землеволодіння. Земля частіше стає об'єктом купівлі-продажу.

Так, у 1874 р. поблизу с. Гиївки купець Й.А.Чурилін придбав 100 десятин, Т.С.Кульшин – 187 дес. У 1880-1882 рр. Д.І. Святополк-Мирський придбав у дачі Муховатій (поблизу Гиївки) у Ф.М.Сукачова, М.В.Масловича та Ф.І.Самойловича 727 дес. 568 кв.саж. орної землі та масток у Гиївці. Князь Дмитро Іванович Святополк-Мирський у 1881-1882 рр. виконував обов'язки Командувача військами Харківського Військового Округу і Тимчасового Харківського генерал-губернатора (Додаток Є. рис. Є.3). У 1881 р. він купує гиївську садибу, разом з винокурним заводом і паровим млином. Пізніше до мастку додалися землі, придбані у місцевих власників. Земське законодавство передбачало перевагу в земських установах представників заможних верств, насамперед дворян-поміщиків. Гласним Валківського земського зібрання постійно обирався князь Семен Миколайович Святополк-Мирський [30, с.3]. У Харківському повітовому земському зібранні гласними у різний час були

¹⁾ ДАХО, ф.51, оп.1, спр.93, арк.9; ДАХО, ф.304, оп.1, спр.2018, арк.379-380

²⁾ ДАХО, ф. 304, оп.1,спр. 2018, арк.379-380

поміщики села Гиївки – М.В.Маслович [31, с.5], князі Святополк-Мирські Дмитро Іванович, Петро Дмитрович (Додаток Є. рис. Є.4), Духовський Євген Михайлович, у 1878 - 1912 рр. – землевласник Гиївки купець Йосип Андрійович Чурилін [32].

М.І. Святополк-Мирський (Додаток Є. рис. Є.5) у Люботині протягом 1879-1892 рр. скупив у десяти власників ділянки площею 1648 десятин 1030 кв.сажнів (понад 1800 га), а саме: „при деревне Богдановка, Соломаховка тож 448 дес., в хуторі Яловенковом...5 дес. 9 кв.саж., при том же хуторі 1 дес.1500 кв.саж., в хуторі Быстряном, Буркалеевщина тож 32 дес., в урочище при р. Мерефе, а именно хутор Быстрый... всего 123 дес. 160 кв.саж., в восточной части хутора Быстрянского и в дачах этого же хутора разных угодий 19 дес., при хуторі Ольховом в урочище Пожары 66 дес. 1281 кв.саж., при деревне Огульцах в урочище Соломаховском и Гладушевском 913 дес..., в Огульчанской лесной даче 87 дес. 1200 кв.саж., в урочище Быстром 15 дес., в усадебном месте при хуторі Яловенковском, близ станции Люботин, в следующих границах со сторон: первой - дорогою, идущею по земле князя Н.И. Святополк-Мирского от станции Люботин...в слободу Гиёвку, 65 саж.; второй – от учителя П.И. Белогорского 10 саж., третьей – от владения железной дороги, Сумского участка, 65 саж., и четвертой – от владения той же дороги Сумского участка, 1 саж., всего около 357 кв.саж...» [33].

Зростанню Люботина сприяло будівництво Харківсько-Миколаївської залізниці. 24 серпня 1868 р. гофмейстер Абаза та барон Унгерн фон Штернберг отримали концесію на проведення лінії від Харкова до Кременчуга [34, с.25]. Гілка мала пройти в 4 верстах південніше слободи Люботин. Будівництво розпочали у 1869 р., вже 15 червня 1871 р. відкрився рух на ділянці Харків – Полтава, саме на якій з'явилася станція Люботин. Поблизу виникло і почало розвиватись селище залізничних робітників (Додаток Д, рис.Д.12 – Д.16).

13.05.1873 р. було затверджено проект Сумської лінії Харківсько-Миколаївської залізниці від станції Ворожба Курсько-Київської залізниці через

станцію Люботин до станції Мерефа Курсько-Харківсько-Азовської лінії. Під час будівництва на станції Люботин влаштували паровозні майстерні на 2 паровозних стійла [2, с 73]. У перші роки існування станція мала лише три колії, єдиний потяг курсував раз на тиждень. Але з 1880-х рр. Люботин перетворюється на значний залізничний вузол, з якого поїзди вирушали у 4-х напрямках: на Харків, Полтаву, Ворожбу і Мерефу (Додаток Е. рис. Е.10 – Е.16). Тоді ж для забезпечення безперебійної заправки паровозів водою було влаштовано водогін із ставка Д.І. Святополк-Мирського (зараз 4-й ставок). «Из железнодорожных сооружений заслуживает внимания водопровод из пруда здешнего землевладельца князя Д.И. Святополк-Мирского: пруд расположен снизу под горой за 1.5 версты от станции, и отсюда вода обильными струями, при помощи паровой машины, несется вгору в станционные здания, в дом и дачи князя, в гостиницу и в сад, где она бьет фонтанами» [35].

Влаштування нового депо на 12 канав, ремонтних майстерень депо та переведення сюди у 1884р. ремонтних майстерень Харківсько-Миколаївської залізниці з Полтави [36] сприяло збільшенню кількості залізничників і службовців. На початку ХХст. їх з сім'ями мешкало на станції Люботин і прилеглих хуторах близько 5000 осіб [2, С.74]. У 1893р. між Харковом і Люботином влаштували телефонний зв'язок, на вокзалі розмістилася центральна телефонна станція для 16 навколишніх абонентів (Березівські мінеральні води, маєток Є.М. Духовського та ін.).

Протягом 1897р. Харківсько-Миколаївська залізниця проклала і відкрила рух другої колії між Люботином та Новою Баварією [37]. У 1903р. були проведені роботи з розширення станції і влаштування додаткової колії довжиною 8 верст, двох залізничних мостів, кількох допоміжних приміщень і будинків у залізничній колонії [38]. Збільшення перевезень, зокрема дачників-харків'ян в околиці Люботина, вимагало розширення вокзалу. У 1914р. до існуючого вокзалу з його залами I, II та III класів прибудували велике дерев'яне приміщення – зал чекання для пасажирів IV класу. Зростання чисельності

робітників і службовців станції випереджало розвиток соціальної сфери. «Все местные постройки частных лиц устроены по фантазии их владельцев, имеют крайне неудобное внутреннее расположение...квартиры холодные, сырые и многие с земляными полами. Некоторые из означенных построек расположены далеко от мастерских и железнодорожной станции... квартир в Люботине вообще очень мало, а удобных и совсем нет; цены на них стоят очень высокие» [39]. Для закріплення кваліфікованих кадрів управління залізниці у 1896-1897 рр. звело на станції Люботин декілька будинків, які одразу отримали назву «колонія». Освітлювались вони від залізниці, нею ж виділялось вугілля для опалення. На відміну від промислових селищ, де будували казарми, житло залізничників Люботина мало кімнати з власним входом, просторі приміщення, великі світлі вікна [2, С.148]. Міцеві підприємці та заможні селяни також почали вкладати кошти у будівництво житла. Напочатку ХХст. в місті з'являються спеціальні будинки під квартири для залізничників. У 1915-1917рр. власниками їх були у пристанційному селищі: Іваницький, Приходько (три будинки на Полтавській вул.), Павлій, Панченко (по вул. Дєповській), Піхуля (два будинки по Дєповській), Пашенко, Шакулі (по сучасній вул. Кільцевій), І.М.Макаренко, Т.І.Колісниченко (два будинки), М.М.Яловєнкова (три будинки), Є.В.Мокашова, Ф.В.Бабіч (два будинки), Ф.В.Петренко, В.Д.Літкевич (будинок по вул. Беляєвській) [2, С.77]. З'являється велика кількість дач, які значно відрізнялись від сільського житла: просторі приміщення дач мали кілька кімнат, біля входу влаштовували криту галерею [2, С.148].

Наприкінці ХІХ - початку ХХст. в Люботині діяло два винокурних заводу. Перший, в с. Караван, у 1871р. разом з селами Старий та Новий Мерчик перейшов у власність Є.М. Духовського. Будинок управителя розміщався при Караванській економії. Спирт з цього заводу постачався, зокрема, на Кубань і до Англії [40]. Значну конкуренцію йому складав винокурний завод на хуторі Московка поблизу Гіївки («Гіївський») колезького радника Ф.М. Сукачова. У 1881-1982 рр. завод придбав

Д.І. Святополк-Мирський. Завод реконструювали у 1884р., приміщення його було цегельно-дерев'яним, на три поверхи. На заводі працювали 50 робітників, було 6 казанів по 4740 відер кожний. Спирт виготовляли в основному на продаж у Таврійську, Катеринославську та Полтавську губернії [2, С.78].

Промислове будівництво, розширення станції і пристанційного селища потребували значної кількості цегли. Частково цю проблему вирішували місцеві цегельні заводи Кулика К.В. на хуторі Караван, Зіменко Н.Ф., Певного Н.Н., Гахова Д.М. у слободі Люботин, спадкоємців Величенка на хуторі Яловенковім, Альбовського В. Г. на хуторі Коваленківському, Еткаля М.М. на Нестеренківському [41, С.134-135]. У 1912 р. на південно-західній околиці пристанційного селища в 4 км від станції поблизу Певного ставка почав роботу новий цегляний завод Я.Величенка. Влаштована там у 1914 р. новітня кільцева піч використовувалась до 1975 року [2, С.79].

На початку ХХ ст. для обслуговування зростаючої кількості дачників у хуторі Яловенковім з'являються заводи фруктових вод П.П. Краснянського та Н.А. Бикова [42, С.134-136].

Поблизу станції декілька бакалійних лавок належало С.М.Святополк-Мирському. Крім базару в слободі Люботин виникає ще два – у пристанційному селищі (на місті сучасного ПТУ №16) і по тодішній Беляєвській вулиці (поблизу колишнього кінотеатру «Маяк»). У 1890-ті роки поблизу паровозного депо управління залізниці відкрито магазин «Люботинські комори»¹⁾. Кількість закладів стаціонарної торгівлі зменшилась у слободі, яка втрачала своє попереднє торговельне значення, і зростала у пристанційному селищі та хуторі Яловенковому.

Важливе значення мало відкриття у 1882 р. залізничної лікарні поблизу станції: «Здание больницы двухэтажное, деревянное, очень красивой архитектуры, напоминающей скорее веселый дачный домик, нежели больницу, - что, конечно, не может считаться недостатком. Внутреннее расположение

---

¹⁾ ДАХО, Ф.29, оп.1, спр.65, арк.306

комнат также совершенно целесообразно. Внизу помещена приемная, кабинет доктора, операционная, 4 палаты (из них 1 женская), выходящие дверями в светлый, теплый коридор, и кухня с отдельным входом со двора. Везде масса света и совершенно чистый воздух. Местность, где построена больница, находится в полуверсте от станции, по линии к Мерёфе. Окруженная фруктовым садом, местность эта настолько же прекрасна, насколько здорова...» [43].

З 1870-х рр. на станції створюється гурток інтелігенції, що опікувався влаштуванням молитовного будинку, потім відкриттям школи для дітей залізничних службовців і бібліотеки. У 1892 р., оскільки молитовний будинок був замалим, було подане клопотання про дозвіл на будівництво домової церкви для училища, для чого зібрано 4000 крб.. Але керівництво залізниці прийняло рішення побудувати самостійну церкву на станції [44]. У 1897р. товариство селян селища Люботин, за домовленістю з залізничними службовцями відвело землю, заклавши фундамент церкви на околиці селища в напрямку слободи. Місце не вдовольняло керівництво залізниці, яке, з свого боку, придбало ділянку біля станції (зараз сквер біля адмінкорпусу Люботинської дистанції колії), де до літа 1899 р. церкву було збудовано за проектом і під керівництвом інженерів Харківсько-Миколаївської залізниці (Додаток Е. рис. Е.10). Церква, освячена 19 грудня в ім'я Святого Миколая була дерев'яною, на кам'яному фундаменті, за свідченнями, дуже красивою. Друга її назва «Святого Миколая та Святої мучениці цариці Олександри церква» [45]. На дзвіниці встановили 6 дзвонів, найбільший важив 92 пуди [46]. Товариство селян закінчило спорудження своєї церкви лише у 1903р. Вона була теж дерев'яною на кам'яному фундаменті, під залізним дахом, іззовні оббита дошками і пофарбована у білий колір. Розташовувалась на місті сучасної міської ради. Із будівель того часу збереглося помешкання священника О.Титова (Люботинський міський підрозділ Валківського міжрайонного відділу кримінально-виконавчої інспекції та станція швидкої допомоги) [47, с.19].

Церковним старостою Миколаївського храму в Гіївці з 1890 по 1914 рр. обирався князь П.Д.Святополк-Мирський. Його і купця Т.С.Кульшина коштом було придбано садибну ділянку, де влаштували будинки для священиків. Князь збудував біля церкви огорожу, в самій церкві нижня частина стін була пофарбована масляними фарбами. З 1891 р. приміщення церкви почало опалюватись [48]. У 1893-1894 рр. іконостас значно розширили і пофарбували у золотавий колір.

Заміська садиба Гіївка ще у 1875 р. була визнана ліпшою з поміж чотирьох маєтків Харківського повіту, рекомендованих для відпочинку царської родини [20, с.60]. На початок ХХ ст., за оцінкою Г.К. Лукомського, це був „огромный одноэтажный дом, плоский с поднимающимися боковыми частями, украшен стрельчатými окнами. Соединения с боковыми крыльями состоят как бы сплошь из огромных окон до полу, что дает массу света и придает французский характер фасаду здания (Grand Trianon). В саду – чудесный старинный (20-х годов) домик из 4 – 5 комнат. Он украшен колонками и куполом»[49] (Додаток Е, рис.Е.2; Е.7). Від В.Г. Масловича дім перейшов до сина Миколая, який значно поліпшив садибу, приділивши багато уваги створенню паркового ансамблю.

У 1881 г. М.В. Маслович продає маєток через брак коштів для підтримки палацу Харківському генерал-губернатору (з 13.01.1881 р. по 8.05.1882 р.) князю Д.І. Святополк-Мирському [50]. Після вбивства 1 березня 1881 р. терористами імператора Олександра II південними губерніями прокотилась хвиля єврейських погромів. Харків виявився чи не єдиним містом, де насилля вдалося уникнути. Владнавши надскладну ситуацію, Д.І. Святополк-Мирський подав у відставку за станом здоров'я і оселився у Гіївці, пояснивши своє рішення так: "Нельзя двигаться, а тем более направлять других, не зная, куда и зачем. Вот почему я остановился и зажил в деревне" [51]. При нових власниках маєток добудовують, розвиваючи присадибний парк. Брат Дмитра Івановича – Микола Іванович Святополк-Мирський (Додаток Є, рис. Є.5) в 1879-1892 рр.

також скуповує землі в околицях Люботина, зокрема, і садибну ділянку у пристанційному селищі, що стала ядром сучасного міського парку [33].

Після смерті князя Дмитра Івановича у 1899 р. Гийвський маєток успадкував Петро Дмитрович Святополк-Мирський (Додаток Є, рис. Є.4). Як і старші Мирські, князь Петро брав участь у війні на Кавказі, відзначився при взятті Карса, нагороджений орденами Св. Ганни 4 і 3 ступенів, Св. Володимира 3 ступеня. У 1886 р. вийшов у відставку і оселився у Гийвці з дружиною Катериною Олексієвною (в дівоцтві графиня Бобринська). Обирався очільником повітового дворянства. З 1895 р. знову на державній службі, призначений Пензенським, у 1897 р. – Катеринославським губернатором. У 1900-1902 рр. товарищ міністра внутрішніх справ, надалі – генерал-губернатор Віленського краю. На цій посаді Мирський, завдяки чуйному ставленню до місцевого населення, користувався повагою и симпатією. Після вбивства міністра внутрішніх справ Плеве у 1904 р., цар Микола II наполіг на призначенні новим міністром П.Д. Святополк-Мирського. Його перші ліберальні заяви та спроби запровадити програму реформ державного устрою дали привід називати урядування Святополк-Мирського «епохой доверия» та «весной русской жизни». Пропозиції не були сприйняті консервативною урядовою більшістю, що викликало в суспільстві глибоке розчарування. Після подій 9 січня 1905 року („Кривава неділя”) П.Д. Святополк-Мирський подав у відставку і більше не повертався до політичної діяльності [52]. У Гийвці князь Петро займався поліпшенням умов життя селян. При ньому була побудована нова школа (1905р.), аптека, лікарня, він особисто опікувався Свято-Миколаєвским храмом, перебуваючи його старостою.

З появою в Люботині значного прошарку робітників активізується політичне життя. На осінь 1905 р. у Харкові був призначений з'їзд делегатів від залізниць, але в Харківському повіті діяв режим воєнного стану, тож делегати виїхали до Люботина, поза зону обмежень. 7 грудня 1905 р. на станцію надійшла телеграма про ухвалу конференцією депутатів 29 залізниць всеросійського

страйку. В Люботині біля депо і управління другої залізничної дільниці відбулися мітинги. Страйк розпочався 9 грудня 1905 року. Страйковий комітет усунув місцеву адміністрацію, влада перейшла до "тимчасового союзного управління залізницею", яке очолив запасний агент залізниці дворянин Костянтин Кирста. З метою утримання влади над станцією, охорони майна, підтримання порядку і безпеки жителів повсталі ухвалили рішення про організацію бойових дружин «народної міліції». 12 грудня 1905 р.(за ст. ст.) повсталі захопили станцію Рижов і рухались до Харкова. У місті того ж дня не працювали підприємства, контори, банки, транспорт, магазини, відбулися зіткнення з військами, внаслідок яких 17 осіб загинуло, 100 були поранені. Загони люботинців, що дістались Нової Баварії, повернули назад. 13 грудня Тимчасове управління Харківсько-Миколаївської залізниці звернулося до всіх залізничників з телеграмою: "Временное союзное управление открыло свою деятельность 11 декабря в Люботине. Поздравляет всех вас с блестящим осуществлением полной и абсолютной забастовки. Официальные железнодорожные власти устранены. Все дежурства на станциях устанавливаются самими служащими. Мы решили защищать доверенное нам товарищами дело в случае надобности вооруженной силой. Если нас силой заставят отказаться от управления дорогой, то мы обязаны не давать правительству железнодорожных зданий, мастерских, машин и подвижного состава. Мы их заранее разрушим. Временное союзное управление Харьковско - Николаевской ж.д.» [53]. З метою спинити урядові війська повстанці забарикадували вагонами депо і поворотне коло, у вхідних стрілок скинули з колії два паровози. До Люботина вирушив каральний загін полковника Емануеля, з наказом «действовать оружием без всякого стеснения». Ввечері 17 грудня сім рот солдатів і дві сотні козаків оточили станцію, де проходив мітинг. Після обстрілу з гармати майстерень і депо виник пожар, згоріли 30 вагонів. Дев'ять днів, впродовж яких робітники та службовці утримували владу на

станції, увійшли в історію революційного руху під назвою «Люботинська республіка» [2].

На початку ХХ ст. в Люботині існували школи 5 типів: церковно-парафіяльна, земські народні училища (в Старому Люботині і Гиївці), залізничне 2-класне училище (перший учбовий заклад, відкритий у 1884 р. Харківсько-Миколаївською залізницею), гімназія. У 1907 р. з'явилися перші приватні навчальні заклади: освітнє училище при станції Г.П.Воронової, освітнє училище Г.Г.Фіолетової та училище О.А. Нестеренко [19]. Яловенківське або Люботинське 2-е народне училище (засноване у 1902 р., правонаступник - Люботинська ЗОШ №4) наприкінці 1913 р. отримало власну 2-поверхову будівлю [2, с.136].

„Люботинське товариство освіти”, почесними членами якого обрали Катерину Олексіївну, Людмилу Миколаївну, Семена Миколайовича та Петра Дмитровича Святополк-Мирських та лікаря Є.Т.Демкова було засновано 9 грудня 1912р. [2,с.127]. Правління товариства планувало зібрати кошти для відкриття „середнього навчального закладу для дітей обох полів за програмою чоловічих класичних гімназій Міністерства народної освіти” [19]. Проект власного приміщення гімназії (інженера В.М.Долінського) вартістю 82000 крб. з поетапним будівництвом був ухвалений 15.12.1913 р., ділянку в 1 дес.520 кв. саж. для будівництва надала княгиня Л.М. Святополк-Мирська. Урочиста закладка відбулась 15.05.1914р., до 1915/16 навчального року була завершена і почала працювати частина приміщення (7 класів, учительська, квартири завідуючої і службовців, роздягальня). Будівля була двоповерхова, загальною площею по фундаменту 86.4 кв.саж., з центральним водяним опаленням і водопроводом [54, с.4]. Традиційною у кінці навчального року стала екскурсія всіх учнів гімназії до гиївського парку Святополк-Мирських.

Князь Семен Миколайович Святополк-Мирський у 1904 р. отримав у спадок від матері (Додаток Є, рис. Є.6) землі у Валківському повіті [33]. Чиновник для особливих доручень при губернаторі і найбільший землевласник Люботинської

волості (1634 десятин), він закладав сортові сади, володів бакалійними лавками, чайною поблизу ст. Люботин, в економії у себе завів передові на той час технології. Вирубка лісу впродовж XIX ст. спричинила зміни природних умов, тож падіння рівня води в річці Мерефа змусило землевласників, перш за все С. М. Святополк-Мирського, влаштовувати штучні ставки і водогін. Каскад з сімох відокремлених греблями ставків у маєтку С.М.Святополк-Мирського був зроблений за австрійським проектом одним з перших у Харківській губернії. Ставки живляться підземними джерелами [55]. Семен Миколайович закінчив формування паркової зони площею 40 дес. (43.7га), так званого «Парку Швейцарія». Каштанова алея в 2 ряди йшла від палацу до греблі між I і II ставками, біля I ставка – природний амфітеатр, рівними ярусами засаджений дубами. При прокладанні залізниці землю брали біля I ставка, вивозячи ярусною дорогою, яка потім утворила алеї. Над II ставком насаджений сосновий ліс. Садибний будинок (згодом будинок культури, зруйнований у 1941-45р.р.), за згадками, був на два поверхи, з червоної цегли під залізним дахом (після війни відновлений в один поверх). Від воріт парку до іподрому (згодом стадіон „Олімпієць”) вела широка алея, обсаджена тополями. Прилегла до будинку частина парку мала розчищені доріжки, вздовж яких росли квіти й кущі троянд, шипшини, бузку. Тополині алеї вели - одна до садиби, друга паралельно залізниці, тут було 2 будинки – пристава і жандарма. У Соломахівці, ближче до Красної греблі (4-й ставок) – були цегляні добротні стайні для коней [55].

Восени 1916 року князь Семен Миколайович помер і був похований біля Першого ставка. Склеп зі входом від ставка був з червоної цегли, над ним цегляна капличка з хрестом. Незабаром склеп пограбували мародери, вкравши коштовності. У 1918 р. княгиня Л.М.Святополк-Мирська забрала труну з тілом покійного і покинула Люботин [55].

Події революції та громадянської війни суттєво змінили соціальні стосунки і уклад люботинців. Центральна вулиця селища, Беляєвська, отримала назву Радянська, з'явилась вулиця Жовтнева [2,с.159]. У січні 1919 р. націоналізований

кінотеатр „Рекорд” було передано відділу освіти. У лютому волвиконком припинив діяльність Люботинського громадянського зібрання і на його базі у будинку С.М.Святополк-Мирського організував пролетклуб ім. Леніна. При ньому діяли секції: лекційна, мистецтва, спорту, бібліотека, читальня та музей, куди передали картини з націоналізованих помешкань люботинців, «Люботинська радянська їдальня», де харчувалися найбільш бідні жителі та солдати [2, с.173]. У 1919 році волвиконком затвердив порядок відвідання парку при клубі: «Охрана парка возлагается на самих граждан, посещающих парк, и поэтому всякая порча народного достояния: цветов, травы, клумб будет пресекаться самими строгими мерами» [55]. Парк став місцем проведення свят, територія оформлялася плакатами і транспарантами.

Перший притулок для сиріт війни та революції – комуна з 200 дітей, на утримання якої провели „самообложение” населення волості [2, с.175], відкрився у квітні 1919 р. у націоналізованому маєтку „інтелігентного експлуататора” вдови лікаря Варвари Порай-Кошиць¹⁾ [2, с.189]. Після денікінської окупації (19.06.1919 - 11.12.1919) він відновився влітку 1920 р. як дитяча колонія на час літніх канікул [2, с.216]. Останній власник маєтку, Борис Володимирович Порай-Кошиць за участь в організації концерту Добровольчої армії отримав рік примусових робіт. Син відомого лікаря (Додаток Є, рис. Є.2), професор Королівської Академії мистецтв у Мюнхені, він викладав у Харківському Художньому училищі, очолив виставковий комітет угруповання “Союз мистецтв”, завідував Художньо-історичним музеєм і разом з сестрою Оленою працював у музейній секції ГУБКОПИС (Губернський комітет охорони пам’яток мистецтва і старовини)²⁾. Б.В. Порай-Кошиць – автор першої радянської поштової марки 1923р. [28].

Націоналізовані маєтки з цінними багаторічними культурами – Духовського, Святополк-Мирських, Любицької, Гурової, Бобловської, з весни 1920 р. діяли як культурно-показові господарства. Дещо пізніше на землях

¹⁾ ДАХО, ф.Р476, оп.1, спр.56а, арк.48

²⁾ ДАХО фР.4635, оп.1, спр.45, арк.1об-4об

Святополк-Мирських з радгоспів „Байрак”, „Московка”, „Питомник”, „Соломахівка” утворився об’єднаний радгосп №1 „Пролетарій”, який мав 400 десятин землі, з них городньої 12 дес., під розсадниками 30 дес., під луками 65 дес., під ставками та непридатної 43 дес.)¹⁾. Загалом всі сади не мали належного догляду, урожай не вивозився, за винятком садка Порай-Кошиця у селищі „Джерело” (11 дес.), орендованого трудовою артілью спілки робітників освіти у 1921-1925 рр. У 1921 р. на землях Ятвинської біля Першого ставка було створене зразкове селище міського типу „Воля” [2, с.184].

Масова вирубка місцевими жителями лісу для опалення і розкорчовка під рілля впливала на кліматичні умови, збільшуючи площу боліт і ярів. Взимку 1917-18 рр. у селищі „Джерело” зникає цілий лісовий гай. Гідротехнічний огляд території у 1922 р. зафіксував утворення нових заболочених місць у селищі „Джерело” (2 дес.), хуторах Рудьковім (0.5 дес.) і Яловенковім (3 дес.), селі Богданівці (1.5 дес.). Зберігалися болота у Старому Люботині (2 дес.), найбільше заболочених місць було в Гийвці (19 дес.). Нові яри з’явилися у хут. Камишеватому (5 дес.), збільшились у Старому Люботині (33 дес.) та Гийвці (30 дес.)²⁾.

Події 1917 р. докорінно змінили ставлення до релігії і церкви. У 1922 р. під час кампанії з вилучення церковних цінностей „у фонд голоду” з люботинських церков (без Гийвської) було взято срібних речей загалом 98.532 кг [2, с.224]. Діючи за принципом „поділяй і владарюй”, волвиконком 4.07.1922 р. передав Миколаївську церкву при станції Люботин автокефальній православній громаді³⁾, що за статутом відкидала патріаршу систему, лояльно ставилась до радянської влади, мала демократичніші форми церковного життя [2, с.224]. По закритті церкви у 1930-х рр. тут діяв гімнастичний зал [2, с.300].

У 1921 р. постановою міської влади було закрито храм Вознесіння. Приміщення до 1936 р. не використовувалось, згодом тут влаштували клуб, який

¹⁾ ДАХО, ф.185, оп.2, спр.86, ар.32, 33

²⁾ ДАХО, ф.530, оп.6, спр.20, арк.1.

³⁾ ДАХО, ф.Р89, оп.2, спр.94, арк.7

діяв до 1941 р. Під час німецької окупації в колишній церкві була стайня, мешканці Люботина розбирали споруду для своїх господарчих потреб. В повоєнний час храм використовувався як цех промкомбінату (згорів у 1950 р.), маслобійня тощо. Восени 1959 р. знесли купол, пізніше було розібрано цегляну підлогу під трапезною та віттарем, внутрішній простір поділили на 2 поверхи. Поблизу храму було кілька поховань, з яких найбільш знане – академіка і відомого вченого А.Л. Шишкіна. У 1992 р. будівлю передали релігійній громаді, яка привела в нормальний стан західну частину храму, відновивши богослужіння. У 1998 р. розпочалися відновлювано-реставраційні роботи, були розібрані прибудови і котельня. Наразі храм відновлюється [56].

Гиївський храм Св. Миколая був закритий у 1928 р. Активісти зламали іконостас і знищили ікони, також був розібраний дерев'яний міст, що з'єднував церкву з парком. В 1930-і рр. у храмі влаштували зерносковище [57, с.56-57].

Під час німецької окупації Гиївський храм, як і всі церкви у Харківській єпархії, було знову відкрито [57, с. 57]. За згадками місцевих жителів, у 1943 р., під час наступу Червоної армії, дзвіниця його слугувала німцям снайперським пунктом і внаслідок артобстрілу була зруйнована. По війні всіляка частина храму використовувалась як склад, згодом була покинута. В цей період остаточно зникають настінні розписи. Незначні рештки їх були знищені при відновлюваних роботах у 1990-х рр. [58]. Гиївський некрополь містив поховання Д. І. та П. Д. Святополк-Мирських, членів їхньої родини, парафіян. У 1959 р. вандалами були розкриті поховання, винуті рештки, частину надгробків скинули у річку, частину розбили [57, с. 57].

В приміщенні палацу розмістився заснований 26.04.1921 р. дитячий будинок імені Т. Г. Шевченка, згодом Люботинська допоміжна школа-інтернат №1 [19]. Нові власники будівлю підтримували суто технічно. За роки УРСР тут зникає зовнішній декор, балкони другого поверху, фасади були вкриті сірим тиньком "під шубу", що значно вадить загальному враженню. Внутрішнє оздоблення також повністю зникло. Попри роки запустіння, первісне планування

маєтку простежується доволі чітко. Ансамбль розмістився на двох пагорбах, розділених між собою ставком на річці Мерефа. На північному боці - "П"-подібної форми у плані палац із двох 2-поверхових корпусів, поєднаних між собою галереєю. Огляд фасадів дозволяє припустити, що первісна будівля не мала тиньку. Красиво вкладена червона цегла з тонкими прожилками білого вапняного розчину відтіняла білу ліпнину вкруг вікон та дверей, на карнизах. Разом зі стрільчастими вікнами другого поверху такий декор мав асоціюватись із образом середньовічного замку. Романтичні вподобання першої половини XIX ст. спричинили захоплення „готичним” стилем у архітектурі, по-перше, замських садиб, що зафіксувала стилістика Гійвського палацу Масловича – Святополк-Мирських. З боку північного фасаду, навпроти східного крила, знаходилась ще одна споруда з заваленими кутами, від якої зберігся фундамент. Палац потопав у фруктових деревах парку, вирубаного у радянські часи. Від центрального входу вниз до ріки йшла алея, напрямок якої наразі зберігся. В повоєнні роки посеред алеї встановили монумент воїнам, полеглим у Великій Вітчизняній війні. Нижче, зі східного боку алеї, аж надто мальовничі руїни "чудесного старинного (1820-х гг.) домика из 4-5 комнат, украшенного колоннами и куполом" [49, с.54]. Флігель-ротонда інтенсивно руйнується. Огляд тиньку, нанесеного у кілька шарів, дозволяє зробити попередній висновок, що флігель спочатку був пофарбований у ніжно-голубий колір, колони і декор у білий. Таке сполучення фарб в цілому притамане архітектурі класицизму Харківської губернії [58]. При Святополк-Мирських з вікон палацу відкривався прегарний ландшафт з пагорбами, Свято-Миколаївським храмом над дзеркалом ставка. Сьогодні алея заросла деревами, і храму не видно. З боку церкви відкривалась панорама на парк з маєтком, однак після покриття сірою "шубою" і добудови 4-поверхового корпусу інтернату палац повністю „розчинився” у пейзажі і непомітний, навіть коли дерева скидають листя.

Некрополь Святополк-Мирських зусиллями парафіян і священика храму частково відновлено. Були знайдені надгробні плити Д. І. Святополк-Мирського

(1824-1899), П. Д. Святополк-Мирського (1857-1914), спільний надгробок священика Є. І. Чекалова (служив у храмі 1886 - 1898 рр.) і його дружини Е. Н. Чекалової. Розбиті надгробки відреставровані і встановлені біля апсиди храму (Додаток Ж, рис. Ж.15, Ж.16, Ж.21). Поруч поховані онуки Дмитра Івановича: О.В. Ден і М.В. Ден, що загинули у російсько-японській війні 1904-1905 рр. (Додаток Є, рис. Є.7, Є.8).

Впродовж 1920-1930-х рр. адміністративний статус міста зазнав змін. У кінці 1928 р. Яловенкове стає селищем міського типу, за яким поступово закріплюється топонім Люботин, слобода відтоді починає зватися Старим Люботином [2, с.229]. З вересня 1930 р. Люботин, втративши статус районного центру, увійшов до приміської смуги Харківської міської ради, що негативно вплинуло на розвиток інфраструктури міста у передвоєнні роки [2, с.283]. Статус міста із збереженням попередньої назви смт. Люботин разом з Валками і Мерефою отримав 19 жовтня 1938 р. За переписом 1939 р. у Люботині було 26399 жителів, третина з них працювала на підприємствах промисловості і залізничного транспорту¹⁾.

Початок Великої Вітчизняної війни виявив стратегічне значення Люботина як транспортного вузла, що фактично був воротами до Харкова (Додаток Д, рис. Д. 20). Перші жорстокі бої відбувалися на західній околиці Люботина 18 жовтня 1941 р., два дні по тому місто було окуповане німецько-фашистськими військами [2, с.306]. Нетривале звільнення Люботина відбулося у лютому 1943 р., але з погіршенням становища військ Воронежського фронту місто знову довелося залишити. Відступивши за Люботин, радянські війська намагалися утримати позиції поблизу Коротича. Але вже 8 березня Люботин знову захопили німці. У ході Курської наступальної операції серпня - початку вересня 1943 р. запеклі бої довелося вести Степовому фронту. Німецьке командування перекинуло сюди ряд дивізій з інших напрямків (Додаток Е, рис. Е. 21). У ході запеклих боїв німці створили захисні рубежі по берегах річок Мерефа, Уди, Мжа, Ворскла,

---

¹⁾ ДАХО, ф.П7, оп.1,спр.17,арк.12,13

перетворивши у вузли опору Люботин, Валки, Красноград, Мереху та інші населені пункти (Додаток Д, рис. Д. 21). Долаючи жорстокий опір ворога, частини 84-ї Харківської стрілецької дивізії 26 серпня 1943 р. підійшли до окраїн Люботина. Бої за місто тривали три дні. 29 серпня 1943 р. війська 53-ї армії повністю звільнили місто від ворога. При відступі німцями були пошкоджені водогін, ряд будинків громадського призначення. В ході боїв, що раз по разу точилися на території Люботина, були виведені з ладу майже всі промислові підприємства, залізниця, пошкоджено більшість медичних і культурно-освітніх закладів. В приватному секторі було зруйновано і спалено 207, напівзруйновано – 246 і частково - 503 будинки.

У повоєнний період міською владою значна увага приділялася благоустрою, відновленню громадських споруд, розвитку інфраструктури. У другій половині 40-х рр. склалися плани озеленення міста, щорічно висаджувались тисячі кущів і дерев. У травні 1946 р. відновив роботу будинок відпочинку „Медик”.

У 1948 міськрада за безгосподарність, знищення декоративного парку і руйнування будівель вилучила з користування ЦК профспілки кондитерів м. Ленінграда колишній будинок відпочинку ”Кофок”, на базі якого створили дитячий будинок¹⁾. У 1949 р. було висаджено 12000 дерев, 13000 кущів, закладена ділянка площею 1 га в Гиївському парку²⁾. З’явилося нове приміщення залізничного вокзалу [2,с.337]. Зруйнований залізничний клуб ім. Леніна у 1948 р., відновлено методом народної відбудови.

У зв’язку з тим, що 150 га зелених насаджень міста знаходилося у підпорядкуванні різних власників, у лютому 1954р. Люботинська міська рада зелені масиви: міський парк (26 га), лісопаркові масиви радгоспу „Люботинський” (59 га), Водянський та Гиївський парки (25 га), лісокультури у с. Джерело (30 га), парк будинку відпочинку визнала недоторканим фондом зелених насаджень міськради¹⁾. Для впорядкування планувальної структури

---

¹⁾ ДАХО, ф.Р6088, оп.1, спр.46, арк.80

²⁾ ДАХО, ф.Р6088, оп.1, спр.56, арк.26

¹⁾ ДАХО, ф.Р6088, оп.2, спр.32, арк.61

міськвиконком та архітектурний відділ здійснили прокладку нових вулиць. У 1953 р. влаштована вул. Шкільна від вул. XI з'їзду ВЛКСМ до вул. Ушакова²⁾. У 1954 р. з провулку Водопровідного через нагорний тупик до вул. Мюдовської було прокладено вулицю Богдана Хмельницького³⁾. Цього ж року затверджено проект червоних ліній у центральній частині міста. Ним передбачалося не вести житлову забудову на місці існуючої Базарної площі, де планувалось розмістити Будинок культури (пізніше було збудовано кінотеатр „Маяк”), суд, прокуратуру, готель, міськвиконком та інші адміністративно-культурні установи. На початку вул. Радянської біля універмагу влаштували площу, ліквідувавши 7-8 індивідуальних будинків. Шевченківську вулицю розширили до 25 м⁴⁾. У наступні роки була реконструйована привокзальна площа (насаджені дерева, знесені кіоски) та проведено ремонт Шевченківської вулиці [2, с.369].

З метою упорядкування топонімічних назв у 1956 р. здійснювалось перейменування вулиць та провулків (вул. Леваневського на вул. Глінки, вул. Черківську на вул. Мусоргського; Пролетарський, Нагірний, Манченківський, Караванський тупики та тупик Фісака перейменовували в провулки з відповідними назвами; Перший Радянський тупик – у Ветеринарний в'їзд, Другий – у Бібліотечний, Третій – у Транспортний [2, с.370]. У 1958 р. нові назви отримали 49 вулиць, тупіків і провулків⁵⁾.

У наступні роки заселення відбувалось за генеральним планом міста, розробленим інститутом „Харківпроект” (Додаток Д, рис. Д.24), що передбачав подальший розвиток Люботина здійснювати як міста-супутника Харкова. Враховуючи природно-кліматичні фактори, планувалося у перспективі перетворити місто у великий центр відпочинку. У південній частині, де знаходилась основна маса ставків, передбачалося створити велику зону відпочинку, складовими якої мали стати комплекси установ для дорослих, дітей та короткотермінового відпочинку у вихідні дні [2, с.369-370].

---

²⁾ ДАХО, ф.Р6088, оп.2,спр.5,арк.105

³⁾ ДАХО, ф.Р6088,оп.2,спр.32,арк.96, 140, 141

⁴⁾ ДАХО, ф.Р6088,оп.2,спр.32,арк.96, 140, 141

⁵⁾ ДАХО, ф.Р6088, оп.2, спр.93, арк.173,180,185,217

Активно тривала розбудова шкільних приміщень: нова типова 2-поверхова школа №14 по вул. Леніна (1954 р.), комплекс споруд школи-інтернату № 2 на Солодівці (1960 р.), нове типове приміщення СШ №1 по вул. Шевченка (1963 р.). У 1959 р. розпочалось будівництво міської поліклініки по вул. Радянській, яке тривало до кінця 1961 р¹⁾. У другій половині 1960-х рр. збудовано кінотеатр «Маяк» (1966 р.) на 600 місць, універмаг «Ювілейний», Будинок побуту, нові приміщення перукарні, міської бібліотеки, їдальні, кафетерію. Було зведено 14 багатоквартирних будинків [2, с.371]. У 70-ті рр. був збудований шляхопровід, що значно покращило зв'язок між частинами міста²⁾.

На початку 80-х рр. у місті налічувалось більш ніж 12000 індивідуальних будинків, тоді ж щорічно будувалось 100 нових³⁾. Протяжність вулиць міста становила 220 км, тверде покриття мали менше половини [2, с.371].

У 1980-ті рр. тривали роботи з благоустрою міста: оформлено вхід до парку ім. Леніна, влаштовано тротуар від адмінкорпусу Люботинської дистанція колії до станції (1983), введені в дію очисні споруди у південній частині міста (1984), збудовано будинок для вчителів по вул. 50 років СРСР (1985)⁴⁾, відкрито магазин „Оптика” тощо.

У повоєнний час в різних частинах міста встановлювались пам'ятні знаки та обеліски: на братських могилах радянських воїнів – по вул. Військовій (1948р.), пл. Жовтневій, Гийвка (1952р.), платформі Водяне (1954р.), вул. Шевченка, 98, міський парк (1954); на приміщенні вокзалу на честь Люботинської республіки (1955р.), на приміщенні ремонтних майстерень паровозного депо, на приміщенні музею паровозного депо Люботин (1967р.); у сквері колишнього кінотеатра „Маяк” на честь захисника міста, Героя Радянського Союзу І.П.Абдулова (1973). У 1993 р. на вул. Радянській було відкрито пам'ятний знак загиблим воїнам-афганцям, у Міському парку встановлено пам'ятний знак жертвам Голодомору (1994 р.), меморіал жертвам Чорнобилю (1996 р.).

¹⁾ ДАХО, ф.Р6088, оп.2, спр.141, арк.10

²⁾ ЛМА, ф.1, оп.1, спр.195, арк.143

³⁾ ЛМА, ф.1, оп.1, спр.930, арк.103

⁴⁾ ЛМА, ф.1, оп.1, спр.406, арк.209

В умовах незалежності, у 1990-х рр. постає питання про вихід Люботина із районного підпорядкування з наданням йому статусу міста обласного підпорядкування задля формування власного бюджету. Це питання виносилось на міський референдум одночасно з виборами Президента України. 3 лютого 1993 року Верховна Рада України прийняла постанову про віднесення Люботина до категорії міст обласного підпорядкування. На момент зміни статусу територія Люботинської Ради становила 10383 га, міста Люботин – 3066 га, в т.ч. під забудовами підприємств, установ і закладів – 90 га, держлісфонд – 3000 га та 310 га зелених насаджень в межах міста. Житловий фонд – 11506 будинків корисною площею 727500 кв.м, в т.ч. будинків міської ради – 70 (14500 кв.м), відомчих – 126 (29200 кв.м), індивідуальних – 11300 (67800 кв.м), житлово-будівельних кооперативів – 10 (580 кв.м) [2, с.387]. У місті діяло 6 промислових підприємств: ткацька фабрика, хлібозавод, цех цегельного заводу, Караванський спиртзавод, цех харчосмакової фабрики, дріжжевий завод. У місті працювало 2 будівельні організації, у 1990-1991рр. було введено 20400 кв.м житлової площі, в т.ч. індивідуальних будинків – 18000 кв.м. Впродовж 1990-х рр. в різних районах Люботина і його околицях громадянам виділялись ділянки для будівництва: в районі ЗОШ №3 – 100 ділянок, біля фірми „Адоніс” 160 діл., біля залізничної зупинки „Любівка” 170 діл., біля ставка „Перекошка”(колишній Порай-Кошиця) 120 діл., в районі Квіткового 40 діл., Сухого Яру 140 діл., в районі селища „Водяне” 150 діл., по вул. Созівській 150 діл., пров. Будянському 40 діл., в районі хутора Смородського 20 діл. і для пільгового контингенту Ленінського району м. Харкова – 135 ділянок [59]. У 1996 р. в Люботині була встановлена нова цифрова АТС „Исток” на 5000 номерів [2, с.392-393]. На території міста – 9 шкіл, ПТУ №16, дорожно-технічна школа Південної залізниці та 7 дошкільних установ, краєзнавчий музей. Мешканців обслуговують 2 лікарні та 2 полікліники [2, с.388]. Із установ культури працювало 3 клуби, кінотеатр, музична школа, районна бібліотека, міський

парк культури [2, с.387]. У 2005 році у парку відкрився Меморіал Слави з пам'ятного знаку воїнам-визволителям, під яким захоронені 274 воїни, могили невідомих солдат, та пам'ятного знаку жертвам Чорнобильської катастрофи. До 70-річчя визволення Люботина Алею Слави поповнив меморіал на честь шістьох загиблих воїнів-афганців (2014 р.).

Зважаючи на історичну значущість території колишньої садиби С.М. Святополк-Мирського з каскадом ставків, Люботинська міська рада 3.11.2008 р. порушила клопотання про визнання парку м. Люботина пам'яткою історії, з відповідним включенням до Державного реєстру нерухомих пам'яток.

1.2 Природні особливості місцевості, що визначають планування та просторову побудову населеного пункту

Місто Люботин Харківської області знаходиться на річках Люботинка і Мерефа. З обласним центром, містом Харків, Люботин пов'язаний залізничною дорогою і автотрасою загальноміського значення. Через місто проходять кілька залізничних гілок. Центральний район поділений на 2 частини залізницею. Залізнична дорога Полтава - Харків проходить у напрямку із заходу на схід. З північного боку міста проходить дорога державного значення Ростов - Київ.

Напрямки течії більшості річок Харківської області з північного сходу на південний захід. Лінія, що розділяє Валківський і Харківський райони історично співпадала з історичним Муравським шляхом, що пролягав від Криму до Тули (Додаток Д, рис. Д.5, Д.6). Долини річок, що впадають у Сіверський Донець, значно змінюють рельєф місцевості. Разом з балками річки перетворюють ландшафт у поєднання різноманітних за формою та розміром майданчиків, поділених в різному напрямку більш або менш

глибокими ярами і балками, що створює «незвичайне розмаїття деталей при загальній напівстеповій монотонності краю» [60].

У геоструктурному відношенні територія Люботина розташована на північно-східному крилі Дніпровсько-Донецької западини і прилучена до північної зони антиклінарних підняттяв. Мають поширення палеогенові, неогенові четвертинні відкладення.

У геологічній будові району беруть участь потужні шари відкладень четвертинного і третинного періодів, що підстиляються крейдою. Інженерно-геологічні умови території району сприятливі в будівельному відношенні. Природним підгрунтям фундаментів будівель і споруд слугують лесовидні суглинки і рідше червононобурі глини. Ніжчезалягаючі породи третинної системи діляться на неоген і палеоген.

За умовами залягання ґрунтових вод територія міста Люботин є сприятливою. Ґрунтові води залягають на глибині в середньому 15-20 м, іноді до 30 м і лише у тальвегах балок і в нижній частині схилів на глибині від 0 до 3 м.

Існуючий рельєф міста являє собою плато, поверхня хвиляста, розчленована ярами та балками. У південно-східній частині протікає р. Мерефа. Через місто проходить межа вододілу Дніпро-Дон. В межах міста знаходяться 24 ставки.

Клімат помірно-континентальний. Середня температура січня $-7,2^{\circ}\text{C}$, липня $+20,7^{\circ}\text{C}$. Опадів 522 мм на рік. Середня дата останнього заморозку – 29 квітня, першого – 5 жовтня. Тривалість безморозного періоду в середньому становить 158 днів, найменша – 113 днів, найбільша – 200 днів. Максимальна глибина промерзання ґрунту становить 1,5 м і настає в січні-лютому. Максимальна висота снігового покриву становить 77 см.

В орографічному відношенні місто Люботин розташоване в Харківській північно-західній лісостеповій провінції південно-західних відрогів середньоросійської височини, що переходить в Полтавську рівнину.

В геоморфологічному відношенні (згідно з матеріалами генеральних планів міста Люботин за 1966р. і 1991р.) Люботин знаходиться на Харківському вододільному плато, на кордоні двох його районів – Уди-Донецького і Можского.

Гідрогеологічна мережа Люботина представлена верхів'ями малих річок Мерефа і Люботинка, балками, ставками, підземними водами. Малі річки мають переважно балкоподібну форму. Річка Мерефа є лівою притокою р. Мжа, річка Люботинка – правою притокою р. Уди. Ставки у структурі забудови міста утворюють систему відкритих природних просторів (ставки «Трушівка», «Качечний», «Нова Чкалівка», «Стара Чкалівка», «Жабник», «Перекошка», «Джерелянський»). Водні елементи ландшафту у даному випадку відіграють роль композиційних вузлів, навколо яких формується міська забудова і рекреаційні зони.

Територія міста має яскраво виражений балковий рельєф. Загальний ухил простежується в основному з півночі на південь. Поверхня нарізана густою мережею розгалужених глибоких балок. Великі балки мають живий струм води, нерідко до кінця літа пересихають.

Площа лісів Люботина знаходиться під наглядом і контролем Люботинського лісового господарства.

Найбільш поширеними типами лісів є дубові та соснові. З інших порід у лісах зустрічаються в більшій чи меншій кількості такі головні і супутні породи: липа сердцелиста, в'яз звичайний, тополі біла та чорна, клен польовий, в пониженнях – верба біла, вільха чорна.

На південь від міста Люботин, у лісі Кульшинській розташовано урочище Пожари, на схід від якого урочища Лахтина і урочище Дерезовате. Крім того, на території Люботинської міської ради виділені урочища Охнинське, Ольхове, Ржаве, Луховське, Соломахівка, Сапужок та ін.

На території Люботинської міської ради розташовані 3 ботанічні пам'ятки природи місцевого значення (інформація стосовно об'єктів

природно-заповідного фонду надана Державним підприємством «Жовтневе лісове господарство»):

- Ботанічний заказник «Дроб'янське» розміщується в Люботинському лісництві, квартал 6, виділ 2-3, обхід №2; має загальну площу 12,6 га, перебуває на балансі ДП «Жовтневе лісове господарство». Заказник оголошений з метою збереження ділянки дубового лісу, де під пологом 100-120- річних дубів виростають зарослі барвінку, який рідко зустрічається в лісах області, а також інші лікарські рослини.

- Ботанічна пам'ятка природи «Великий ліс» входить до складу природно - заповідного фонду України, розташована на території Люботинського лісництва, квартал 14, виділ 21, обхід №3, має загальну площу 0,1 га, перебуває на балансі ДП «Жовтневе лісове господарство». Пам'ятку природи створено з метою охорони та збереження у природному стані двох 90-річних дуба, які зрослися на висоті 3 м.

- Ботанічна пам'ятка природи «Два дуби-велетні» входить до складу природно-заповідного фонду України, розташована на території Люботинського лісництва, квартал 21, виділ 23, обхід №3, має загальну площу 0,2 га, перебуває на балансі ДП «Жовтневе лісове господарство». Пам'ятку природи створено з метою охорони та збереження у природному стані двох дубів – велетнів віком понад 260 років.

У процесі містобудівного розвитку міста Люботин, у зв'язку з людською діяльністю спостерігається вплив та перетворення природного ландшафту місцевості. Розвиток залізничного вузла сприяв прискоренню економічного розвитку міста, його зростанню, підвищенню рівня цивілізації, але негативно вплинув на природу. Негативний вплив на екологію міста спостерігався також у зв'язку із забрудненням атмосфери промисловими підприємствами. Таким чином, можна зробити висновок, що природні складові первісного ландшафту місцевості зазнали змін та перетворення.

1.3 Основні етапи розвитку планування та історичного формування забудови міста

Початок формування поселення на території сучасного міста Люботин відноситься до періоду існування Муравського шляху, вздовж якого в XVI - першій половині XVII ст. з'являються перші козацькі поселення. У період військово - адміністративної реформи 1658р. триває освоєння цих місць і будівництво сторожових укріплених пунктів Белгородської «засічної смуги».

Люботин виник на місці зручної зупинки обабіч основного напрямку Муравського шляху, біля малої річки Люботин (Люботин колодязь). Не зважаючи на те, що поселення сформувалось «за смугою», тобто на території Білгородського розряду, яку не захищала система укріплень, Люботин не мав власної фортеці.

Якщо припустити, що у лісах на території Люботина вже на початку XVII століття містились пасіки, то й під час хвилі козацького заселення, населений пункт продовжує формуватися як система рознесених на достатньо велику відстань окремих дворів (пізніше хуторів).

Таку систему розселення диктував густо порізаний ярами рельєф місцевості, з перепадами відміток до 35 м. На території, де виникло поселення, фактично існувала система придатних до будівництва ділянок, розділених низинами, які затоплювались під час повіні.

Кожен історичний район у межах міста XVII – XVIII століть зберіг своє найменування (Деревня, Заяр, Шмидлівка, Козарівка, Бочарівка, Причепилівка), що додатково свідчить про багатоядерну систему розселення. Як і більшість поселень Слобожанщини, Люботин належав до населених пунктів з вільним мальовничим плануванням, органічно злитим з ландшафтом. Не дивно, що перші хати будувались у місцях, з яких розкривалися найбільш мальовничі види.

Домінантою, що об'єднувала селище була церква Св. Параскеви. У 1696 році у церкві вже служили 2 священника. Документи свідчать, що у 1741 році

в Люботині був дерев'яний храм, який незабаром згорів і був відновлений знову у дереві у 1750 році. На мапі 1783 року церква показана у тому ж кварталі, де стоїть сьогодні кам'яна будівля храму. Але попередня будівля розташовалась нижче за рельєфом. Кам'яній храм був побудований у 1811 році та освячений в ім'я Св. м. Параскеви, але у 1836 році при встановленні нового іконостасу церква була освячена в ім'я Вознесіння Господнього. [13] Главки сучасної церкви видно майже з усіх районів, з яких складався Люботин у XVIII – XIX століттях (сучасний район Старий Люботин).

Транспортні зв'язки між районами, що проходили найбільш зручними для проїзду місцями поступово перетворились на шляхи. Перехід від накатаної колії до шляху, а потім і до вулиці у Люботині займав досить великий проміжок часу, саме через те, що забудова незручних ділянок місцевості, що фіксувала напрям руху, відбувалась у останню чергу.

1 Етап. Сотенне містечко Люботин у період полкового устрою Слобідської України (середина XVII в. – 1765р.).

У цей період населений пункт картографований не був через відсутність фортифікаційних споруд. Аналіз фіксаційного плану наступного періоду (1783-1785 р.р.) підтверджує структуру розрізнених районів забудови та хуторів, що скупчуються неподалік від оврагів у яких протікають струмки та річка Люботинка. Цей план фіксує незабудований пагорб у центрі населеного пункту. Церква міститься не на найвищій точці пагорба, а ближче до забудови, об'єднуючи хутори вздовж русла річки Люботинки (додаток Д, рис.Д.8).

2 Етап. Слобода Люботин періоду адміністративно - територіальної реформи (1765 - 1 половина XIX ст.).

Історична топографія Люботина цього періоду представлена планом генерального межування Валківської волості Харківської губернії, що був виконаний у 1783 – 1785 роках (додаток Д, рис.Д.8). Додатково дані про планування Люботина взяті з відомостей Валківського комісарського правління 1768 року та «Економічні примітки до генерального межування...»

1779 року. Люботин на 1768 рік має 9 вулиць та провулків. Каркасом міста є річка Люботинка, а також яр Курилов та яр Середин. Треба зазначити, що ланцюжок забудови вздовж русла річки Люботинки, з обох сторін якої розташовані вулиці власне Люботина та окремі хутори, у цей період виходить за межі сучасного Люботина.

Ще однією важливою віссю стала велика дорога з Харкова до Полтави. Поступово вона утворила головну вулицею Люботина. Цікаво зазначити, що на мапі 1783 – 1785 років дорога роздвоюється у західній частині слободи. Це дає право стверджувати, що від дамби через річку Люботинку і до місця розташування сучасної церкви дорога вже на той час склалась, а у тій частині де вона роздвоювалась її вісь ще формувалась. На мапах наступного періоду ми бачимо, що основною стала нижня гілка дороги, яка йшла паралельно Курилову яру.

Важливими точками для планування Люботина стали 2 дамби через річку Люботинку, що існують дотепер. Північною дамбою проходив шлях Харків-Полтава, що перетворився на сучасну вулицю Полтавський шлях. Через південну дамбу проходив шлях на південь – до Гіївки та Каравану. Сьогодні це Слобожанська (кол. Радянська) вулиця. Ще один напрямок вів на хутір Смородський. Вздовж цього шляху утворився район Казарівка. Дві вісі цього шляху сформували сучасні вулиці Горького та Козацьку (кол. Червоноармійську).

Планом генерального межування фіксується храм, але вже у 1811 році наступна кам'яна церква була зміщена на пагорб, з метою візуально поєднати не тільки поселення вздовж русла річки Люботинки, але й частину міста, що сформувалась вздовж дороги Харків-Полтава.

Традиційна забудова слободи Люботин та навколишніх хуторів в сучасному середовищі міста представлена різними варіантами садибних житлових будинків. Збережені в літературних джерелах приклади традиційних бкдівель Слобожанщини ХІХ - початку ХХ ст. за конструктивно

- технічними прийомами близькі до зразків збереженої садибної забудови традиційного типу міста Люботина та навколишніх сіл. Житлові будинки були виконані з дерев'яного зрубу або дерев'яного каркасу з глинобитним заповненням стіни, дерев'яної кроквяної конструкції даху, укритего соломною або очеретом (Додаток Е, рис. Е. 19, Е. 20). Особливістю житлових будинків, що збереглися в забудові найбільш ранніх за часом існування вулиць, є конструкція завершення: значний звис даху, прибудова невеликої тераси на дворовому фасаді, яку підтримували дерев'яні стовпи.

Автор «Топографічного опису Харківського намісництва» наводить відомості про характер житла слобожан другої половини XVIII століття. Хати, що розташовувалися в середині двору, були або рублені, з дерева, або мазанки, з хмизу, із середини і зовні обмазані глиною. У них були просторі сіни, підлогу влаштовували глиняну. Печі викладалися з цегли. Заможне населення застосовувало для оздоблення їх зелену плитку, у решти пічки та стіни білились. Майже всі будинки мали три вікна. Дахи крилися очеретом або соломною по гонту. Двір мав огорожу з плетеного хмизу [61].

Обидва типи будівлі існували у Люботині. Як приклад хати-мазанки з каркасною конструктивною схемою (тип 1) можна навести будинок по вул. Суворова, 8. Хата зі зрубною конструктивною схемою також обмазувалась ззовні глиною (тип 2) – вул. Трудова, 8. На жаль, найстаріші хати міста Люботина знаходяться у дуже поганому стані, жодна з них не зберегла традиційне покриття дахів (Додаток І, рис. І. 33, І 34).

Серед інших сіл та хуторів, що входять нині у межі міста Люботин, за доби адміністративно - територіальної реформи виокремилось селище Гиївка. Тут з кінця XVIII століття почалось формування садиби, спроектованої у стилі класицизм. Територія селища була складовою частиною новоствореного ансамблю, набувши форми двох регулярних кварталів, окреслених по червоній лінії по обидва боки широкої алеї, що об'єднувала головний корпус панської садиби та новозведену церкву.

3 Етап. Слобода Люботин пореформеного періоду (друга половина ХІХ - початок ХХ ст.).

Планування міста напочатку пореформеного періоду зафіксовано на військово-топографічній мапі Харківської губернії, що була складена у 1864 році. Нажаль, подальший розвиток міста у цей період на мапах не відбився, наступне повне картографування міста було проведено вже на початку 1930-х років.

З військово-топографічної карти видно, що на лівому березі річки Люботинки у слободі Люботин остаточно сформувались дві головні вулиці - Полтавський шлях, який був частиною дороги Харків-Полтава, та вулиця вздовж течії Люботинки, що зараз носить ім'я Історична (кол. Свердлова). Планування слободи на правому березі річки ще не розділялось на основні та другорядні напрямки. Військово-топографічна карта зафіксувала і місцеві дороги між досить великою кількістю хуторів, які вже існували на території сучасного Люботина. Натурні дослідження міста показали, що до кінця досліджуваного періоду ці шляхи перетворились на вулиці.

Значний зріст території міста та кількості його жителів пов'язаний з будівництвом у 1872 році крупного залізничного вузла, що включав станції пасажирську та вантажну, паровозне депо з майстернями, залізничну школу, триповерхові житлові будинки для робітників залізниці.

Залізниця пройшла по лінії вододілу між річками Люботинка та Мерефа, практично посередині між існуючими на той час поселеннями Люботин та Гийвка.

Залізнична станція «Люботин» утворилась на незабудованих землях невеличкого Яловенкового хутора у точці перетину залізничної лінії та шляху між слободою Люботин та хуторами, найбільшим з яких був Ревчик. Навколо станції та депо почали зводити громадські та житлові будинки, що належали залізничній станції, та приватні будинки працівників залізниці. Так, за залізничним вокзалом з'явився район Колонський (залізнична

колонія), а з іншого боку, вздовж залізничної лінії простяглась вулиця Деповська. Активно забудовувалась і стара дорога на Коваленки, яку перерізала залізнична лінія (сучасні вул. Ковпака, вул. Рокосовського).

Завдяки тяжінню, утвореному станцією з'явився новий головний напрямок від центра Люботина до станції (сучасна вулиця Слобожанська), також важливими напрямками стали дорога до станції з Каравану, де зараз міститься Спиртовий завод (сучасна вулиця Челюскіна), та найближчий до станції шлях, що пов'язував Люботин та Гийвку (сучасна вулиця Шмідта та Мерэф'янська). Навколо каркасу вулиць Слобожанської та Шмідта, а також залізничної лінії почав формуватись новий район. Але на початок наступного періоду він був забудований переважно вздовж доріг та у тій частині, що примикала до залізничної гілки.

Привабливе природне оточення та, завдяки залізниці, добра доступність з Харкова та Полтави спричинили виникнення дачних селищ «Джерело» та «Водяне». Ці дачні поселення мають регулярне планування. Головною віссю селища «Джерело» є широка вулиця Злагоди (кол. Леніна), яка веде від залізничної колії у колишню садибу Порай-Кошиць та переходить у дамбу ставка «Перекошка». Праворуч та ліворуч від головної вісі сформовані регулярні квартали с традиційною для Люботина приватною забудовою.

Проект розпланування селища «Водяне» зберігся у архіві музею міста Люботина (Додаток Д, рис. Д. 17). Співставивши його з обстеженням у натурі можна дійти висновку, що селище планувалось по обидва боки від залізничної колії, але було розплановано тільки з боку Люботина. Віддалені від залізничної лінії вулиці і сьогодні забудовані частково, хоча в них простежується закладене проектом рішення.

На відміну від селища «Джерело», яке розмістилось на відносно пласкій ділянці рельєфу, селище «Водяне», розплановане навколо ярів, де вже існували два ставка. У зв'язку з цим планувальники дещо деформували

регулярну сітку вулиць, але повністю врахувати кривизну рельєфу не змогли, тому у селищі існують ділянки не досить зручні для забудови.

Приватна забудова кінця XIX - початку XX століть продовжує традиції, що склались у попередній період. Але основним типом тепер стає дім зрубної конструкції. Зовні стіни були обмазані жовтою глиною, а потім облицьовані дерев'яними дошками (шалівкою). Малюнок личкування має значні варіації. Особливістю люботинських житлових будинків є прибудована або вбудована засклена тераса по всій довжині фасаду.

Різновиди житлових будинків 2 типу обумовлені конструкцією двосхилого (тип 2-1) або чотирисхилого даху (тип 2-2) кроквяної конструкції. До того ж, якщо будинки першого типу шириною у 2 вікна, то будинки другого типу мають по 3 вікна на вузькому фасаді і значно більші за своїми фізичними розмірами. У будинках першого типу головний фасад завершує трикутний або трапецієподібний фронтоном, обшитий шалівкою. Головний фасад з фронтоном має, зазвичай, два вікна з дерев'яними лиштвами, плоскими або фільончастими віконницями. Житлові будинки другого типу також мають більш розвинене планування, цегляні фундаменти.

Незважаючи на наявність цегляного заводу Люботин має невелику кількість приватних цегляних будівель кінця XIX - початку XX століть. Майже усі вони розташовані неподалік від залізничної лінії. Ця житлова забудова продовжує традицію будівництва з використанням конструкції двосхилого даху, але з цегляними стінами (тип 3-1). В архітектурному вирішенні житлового будинку простежується як типовий прийом використання дерев'яної шалівки в заповненні фронтону горищного простору, цегляне обрамлення вікон з використанням дерев'яних віконниць. Тип будівель з удосконаленим плануванням і пологим чотирисхилим дахом (тип 3-2), відрізняє рустовані лопатки, що підкреслюють тектоніку стінової конструкції, узгодженої з внутрішнім плануванням будівлі. Обидва типи

мають високу якість цегляної кладки та відзначаються використанням цегляного орнаменту.

Важливою частиною сучасного міста Люботин є ландшафтний парк з каскадом ставків, остаточно сформований наприкінці XIX століття.

Етап 4. Місто Люботин радянського періоду (1920-ті - 1980 -ті рр.). Темпи розвитку і соціально-економічних перетворень у XX ст. пов'язані з процесами індустріалізації, впровадженням колективізації сільськогосподарського виробництва, розвитком транспорту.

У постреволюційний період територія сучасного Люботина за адміністративно-територіальним поділом складалась з окремих селищ та хуторів, а село Гиївка навіть не входило до Люботинського району. Жителі хутора Яловенковий, що займав території сучасних районів Центр та Колонський, а з 1924 року ще й селищ Джерело та Водяне порушили питання про надання йому статусу селища міського типу. Незважаючи на протести місцевих селян 6 грудня 1928 року постановою Харківського окружного виконавчого комітету робітничих, селянських та червоноармійських депутатів XI скликання Яловенкове було внесено до категорії селищ міського типу. У післяреволюційний період змінилась топоніміка населених пунктів. Все частіше у документах Люботином називають територію навколо станції Люботин – тобто селище Яловенкове, яке стає адміністративним центром Люботинського району, а територію колишньої слободи Люботин позначають як Старий Люботин. 19 жовтня 1938 року селище міського типу Люботин отримало статус міста районного підпорядкування. У 1930-х роках на території сучасного міста Люботин населені пункти були об'єднані у Яловенківську селищну раду навколо смт Люботин, Старолюботинську сільську раду навколо колишньої слободи Люботин та Гиївську сільську раду навколо села Гиївка.

У 1925 році вперше були зроблені топографічні плани сільрад, у межах яких були позначені всі вулиці з назвами. Це дозволило впорядкувати

забудову територій, що було дуже важливо для подальшого розвитку населеного пункту.

Подальший розвиток залізничного вузла Люботин сприяв розвитку міста. Значний розвиток залізничних підприємств Люботина дав можливість поліпшувати благоустрій залізничної станції, депо, майстерень та районів компактного розміщення залізничників. Швидкими темпами зростав житловий фонд, були збудовані нові гуртожитки для паровозних бригад. За переписом 1939 року у Люботині було 26399 жителів, тобто чисельність населення міста у порівнянні з 1926 роком збільшилась у 3,5 рази.

Під час Другої Світової війни у ході тривалих боїв, що точилися на території Люботина, господарству міста було завдано значних збитків: виведені з ладу майже усі промислові підприємства, залізниця, розграбовані колгоспи та радгоспи, пошкоджено більшість медичних та культурно-освітніх закладів. Було зруйновано і спалено 207 приватних будинків, напівзруйновано – 246 будинків і частково зруйновано – 503 будинки.

Повністю паровозне депо було відремонтоване у червні 1944 року. Досить швидко були відновлені ковбасна фабрика, млин і ткацька фабрика. Відремонтований частково пошкоджений водогін, частково зруйновані приватні будинки. У 1944 році були насаджені дерева, знищені у період окупації у Гийвському парку, у Водянському парку поблизу лікарні та на вулицях.

Процес відновлення міста тривав до 1950 року. Крім громадських споруд та розвитку міської інфраструктури (ремонт доріг, мостів, водогонів) значна увага приділялась озелененню міста. Швидкими темпами у повоєнні роки проходила електрифікація міста, яка була повністю закінчена до початку 1960-х років.

У 1953 - 1954 роках міськвиконкомом та архітектурним відділом були проведені роботи з впорядкування планувальної структури міста. У 1953 році у центрі була влаштована вулиця Шкільна, а у 1954 році вулиця Богдана

Хмельницького. У 1954 році було розглянуто та затверджено проект червоних ліній у центральній частині міста¹⁾. У цьому проекті передбачалось не проводити забудову житловими будинками центральної частини міста на місці існуючої Театральної (кол. Базарної) площі. Тут планувалось сформувати новий адміністративний центр який мав включати Будинок культури (пізніше збудували кінотеатр «Маяк»), суд і прокуратуру, готель, міськвиконком і інші адміністративні споруди. На початку вулиці Радянської (нині Слобожанська) біля універмагу влаштували площу, ліквідувавши 8 малоцінних індивідуальних будинків. Вулицю Шевченка розширили до 25 м. У 1955 році реконструйована Привокзальна площа та вулиця Шевченка [2].

У 1966 році інститутом «Харківпроект» розроблений генеральний план міста Люботин, згідно з яким подальший розвиток його мав здійснюватись у якості міста-супутника Харкова.

Враховуючи природно-кліматичні фактори, передбачалось у перспективі перетворити місто в великий центр відпочинку. У південній частині міста, де знаходиться основна частина ставків, планувалося створити велику зону відпочинку, складовими якої мали стати три комплекси установ: для дорослих, для дітей та для короткотермінового відпочинку трудящих у вихідні дні [62].

Генеральний план міста Люботин 1966 року передбачав реконструкцію житлової забудови у центральному районі, поступову заміну старої 1-поверхової забудови багатоповерховими будівлями. Реконструкція мала забезпечити комплексне переоблаштування дрібних існуючих кварталів на більші за розміром по принципу мікрорайонів з типовою забудовою. Зелені насадження спільного користування у центрі додатково не проектувались, але існуючі сквери та міський парк біля лікарні ретельно зберігались. Подальший розвиток підприємств планувався на вже існуючих промислових майданчиках.

---

¹⁾ ДАХО, ф. Р6088, оп. 2, спр. 32, арк. 96, 140, 141.

Вантажний та транзитний рух планувалось винести за межі селитебної зони. Вулиця Леніна (нині вул. Злагоди) розглядалась як потенційна магістраль загальноміського значення. По ній передбачалось будівництво шляхопроводу через залізничні колії.

Вулиця Радянська (нині Слобожанська) була запроектована як головна вулиця міста. Ядром композиції мала стати центральна площа на перехресті вулиць Радянської та 8 Березня. За задумом архітекторів вона повинна була розкриватися на ставок Трушівка.

У другій половині 1960-х років у Люботині з'явилися кінотеатр «Маяк» (1966), розрахований на 600 місць, універмаг «Ювілейний», Будинок побуту, нові приміщення пекарні, міської бібліотеки, їдальні, кафетерію. Було збудовано декілька багатоквартирних будинків.

Пізніше добудовані Будинок культури, дитячі садки, критий ринок. З'явилося багато нових магазинів та кіосків. Було здійснено будівництво шляхопроводу, що значно покращило транспортний зв'язок між північною та південною частиною міста.

У 1976 році селища Коваленки та Караван включили до меж міста.¹⁾

Наприкінці 1970-х років починається газифікація міста, яка зазнала певних труднощів. На початку 1980-х років було газифіковано лише 231 житловий будинок з 12 000, що налічувалось у місті. У 1983 році було прокладено газопровід Буди – Люботин, що дозволило к початку 1990-х газифікувати 1980 домоволодінь.

У 1990 році інститутом «Харківпроект» був запроектований наступний генеральний план міста Люботин. Він був розроблений на перспективу до 2010 року і передбачав першу чергу будівництва до 1995 року.

---

¹⁾ Люботинський міський архів, ф. 1, оп. 1, спр. 252, арк. 31.

2 АНАЛІЗ ІСНУЮЧОЇ АРХІТЕКТУРНО-МІСТОБУДІВНОЇ СИТУАЦІЇ МІСТА ЛЮБОТИН

2.1 Аналіз існуючої архітектурно-планувальної структури та особливостей історичної забудови

Територія міста Люботин за визначеними генпланом 1990 року межами, займає площу близько 3 422 гектарів.

Залізничною лінією Люботин поділено на 2 частини, північну та південну. Південна частина, в свою чергу, поділена на східну і західну частини великим парком, територія якого підходить майже до залізничного вокзалу. У південно-східній частині міста розташована і відома на Слобожанщині садиба у Гийвці.

Місто знаходиться на ерозійній рівнині, щільно прорізаний двома системами ярів. У південній частині міста вони виходять до русла річки Мерефа, а у північній до русла річки Люботинки та її притоків.

За підсумками аналізу історичного планування і натурних досліджень забудови міста виявлені райони, що склалися історично. Характерною рисою розвитку Люботина було і деінде продовжується зараз формування окремих житлових зон (хуторів), які потім «зростаються» у райони.

У межах міста, визначених генпланом 1990 року, можна виділити 11 житлових районів. Деякі з них досить значні за розмірами, інші займають невелику територію. Найбільш старий район – Старий Люботин складається, в свою чергу, з менших частин, що колись були окремими населеними пунктами.

Деякі райони мають чіткі межі і поєднуються з центром міста незначними за забудованою площею ділянками вздовж доріг. Між цими районами знаходяться або незручні для забудови, або цінні природні території: ставки, ліси, парки або сади.

Найбільш «зрощені» райони розташовуються поблизу залізничної колії. Сьогодні важко побачити межу районів Центр та Водяне. Частково злився з Центром район Джерело. Завдяки забудові другої половини ХХ століття почав витягуватись у напрямку Центру район Гіївка.

Залізнична лінія з одного боку є центром тяжіння міста, навколо якого активно розвиваються його райони, а з іншого – вона жорстко поділяє місто на 2 частини. Тому важливими елементами міста є шляхопровід під залізничною колією та надземний міст у районі вокзалу. Дві вулиці, що проходять вздовж залізничної лінії у північній (вул. Деповська) та південній (вул. Шевченка) частинах міста мають сьогодні значне транспортне навантаження.

Головними вулицями Люботина є колишні дороги, що об'єднували окремі населені пункти. Головна магістраль східної частини міста вулиця Слобожанська поєднує залізничну станцію та автомагістраль Харків-Полтава, що обходить місто з півночі. У північній частині магістраль проходить по вулиці Історичній (кол. Свердлова) через те, що вулиця Слобожанська раніше починалась від центру колишнього Люботина, де проходила траса, а не від сьогоднішнього напрямку траси. Також важливою магістраллю є вулиця Злагоди (кол. Леніна), яка проходить від шляхопроводу під залізничною лінією та також виводить до траси Харків-Полтава, але значно західніше Слобожанської вулиці. Ці магістралі мають широтний напрямок.

Навколо цих головних магістралей існують ще декілька важливих вулиць, які мають значення для окремих районів міста, що складають транспортну систему північної частини Люботина. У районі Старий Люботин – це вулиця Полтавський шлях, що колись була частиною траси Харків-Полтава. Вулиця Кооперативна, яка потім переходить у вулицю Табірну, є основним напрямком району Солодівка. Ці вулиці мають меридіональний напрямок.

У районі Центр додатковою магістраллю є вулиця Громова, яка переходить у вулицю Шмідта, що веде до залізничної колії. Вулиця Шмідта, яка продовжується у південній частині міста вулицею Мерэф'янською, є колишньою дорогою від Люботина до Гиївки. Ця дорога, що мала широтний напрямок, втратила своє значення після закриття на ній переїзду через залізничну колію.

У східній частині міста важливою вулицею є Першотравнева, яка перетинає переїздом залізничну колію та поєднує східну і західну частини району Водяне.

У північно-західній частині міста головною магістраллю є вулиця Челюскіна, що є частиною дороги, яка колись поєднувала Люботин та Караван, але була перерізана залізною дорогою. І хоча зараз ці частини пов'язує лише пішохідний перехід над станцією, вулиця Челюскіна продовжує зберігати своє значення, сполучаючи залізничну станцію з Караваном. У районі Гиївка неможливо виділити жодної чітко вираженої магістралі. Тут існує ціла мережа спланованих вулиць, які мають майже однакове значення.

Основна забудова міста Люботин – одноповерхові приватні будинки. Найбільш цікавим об'єктом серед приватних будинків кінця XIX - початку XX століття є будинок лікаря Тичинського (вул. Некрасова, 10). Район колишньої залізничної станції вирізняється серед основної забудови міста. Житлові будинки представлені одно - двоповерховими спорудами рядової забудови і одно-двоповерховими громадськими будівлями, розташованими на локальних ділянках навколо залізничної станції. Особливу цінність має комплекс 3-х поверхових житлових будинків по вулиці Деповській, що були побудовані як частина комплексу залізничної станції Люботин. У міжвоєнний час були побудовані 2-х поверхові будинки для працівників технічної школи по вул. Злагоди (вул. Ветеринарна, 25/7; вул. Злагоди, 9), житловий будинок на колишній Базарній площі (вул. Слобожанська, 28).

У 1960-ті – 1970-ті роки у Люботині з'явилися мікрорайони, забудова яких дорівнювала 2-3 поверхи. Це мікрорайон Барабашовка на перехресті вулиць Радянської (нині Слобожанська) та 8 Березня та мікрорайон Ромашка у межах вулиць Гайдара (нині Тарасівська), 50-річчя Жовтня (нині Миколина гірка), Коцюбинського та Дмитрова (нині Дмитрівська). За принципом мікрорайону була побудована і група будинків наприкінці вулиці Шевченка, що отримала назву Шевченківський масив. У 1980-х роках у районі Гийвка були здані до експлуатації 5-ти поверхові будинки – один по вул. Гвардії-генерала Гавенка Л.А., інший по вул. Старомереф'янська.

Біля колишнього залізничного поселення (підрайон Колонський) у різні роки були побудовані 2 школи, дитячий садок та лікарня, що сформували ядро району. Планувальне це ядро не закріплено, будівлі розташовані по обидва боки від вулиці Шевченка.

За генеральними планами середини ХХ століття ядром міста Люботин була спроектована та частково реалізована площа навколо кінотеатру «Маяк». Сьогодні площа частково забудована торговельними павільйонами і втратила значення головної міської площі. Адміністративні будівлі, офіси та магазини переважно містяться на початку вулиці Слобожанської та тяжіють до вокзалу. Соборна (кол. Комсомольська) площа та поєднана з нею пішохідним переходом Привокзальна площа виконують функцію міського ядра. Частина вулиці Шевченка, що розташована позаду будинку вокзалу, перетворилась на головну торговельну вулицю міста.

До значимих комплексів історичної забудови поза межами міського громадського центру можна віднести ансамбль Інтернату по вул. Кооперативній, 38. Також необхідно відзначити лікарняні комплекси (вул. Шевченка, 15 та вул. Джерелянська 15/8), 3 школи (вул. Полтавський шлях, 38; вул. Злагоди, 50; вул. Шевченка, 132) та будинок колишньої гімназії по вул. Свято-Миколаївській (кол. Чудновського), 2.

2.2 Архітектурно-просторова композиція та пейзажно-видова структура історичного центру міста

Сучасне місто Люботин, що склалося протягом 4 етапів історичного розвитку має територію, якій притамані розосередженість елементів планувальної і просторової структури (з переважаючими масивами одноповерхової індивідуальної забудови садибного типу) та відкритих просторів з елементами природного ландшафту. Цілісність композицій міського плану зумовлена спадкоємністю у формуванні та еволюції історичної гілчастої системи планування, чим визначена мальовничість сприйняття селитебного ландшафту. Формування планувальної та просторової структури селитебного ландшафту і особливостей міської забудови на території основних просторових зон обумовлено морфологією природного каркасу, закріпленого долинами річок Мерефа і Люботинка. Річкові долини мають активно виявлений рельєф схилів, прорізаних балками із системою ставків, влаштованих у їхній основі. Структура і морфологія природного каркасу визначає особливості локалізації об'єктів культурної спадщини та їх розсередженість по території міста в межах трьох основних просторових зон, а саме: району Старого Люботина; кварталів селитебної малоповерхової забудови, прилеглих до залізничної магістралі з півночі, півдня та південного заходу; долинового ландшафту р. Мерефа із системою ставків та розташованих по схилах ділянок штучного ландшафту двох історичних комплексів колишніх заміських садиб XIX ст.

Визначення особливостей просторової структури м. Люботин було виконане на основі картографічного аналізу, ознайомлення з історичними і сучасними планами та світлинами, натурних обстежень, фотофіксації характерних візуальних розкриттів, урахування розміщення та особливостей сприйняття відкритих просторів. Характерною рисою природного ландшафту м. Люботин є наявність великої кількості ставків, які разом з річками і струмками утворюють своєрідну гідрологічну мережу. Кожен ставок зі своїм

оточенням – зеленими масивами, пагорбами, відкритими галявинами, міською забудовою – являє неповторний природно-антропогенний комплекс. Навколо водоймищ формуються візуальні басейни, у межах яких розташовані оглядові точки, звідки відкриваються самобутні пейзажі, що утворюють багатопланову просторову композицію.

Найбільш освоєними у містобудівному відношенні є райони на північ від залізничної магістралі, з більш високою щільністю забудови, представленої малоповерховими будинками і спорудами. Головна транспортна магістраль проходить вздовж вулиці Слобожанської (кол. Радянська), яка об'єднує південну та північну частини міста, а також історичний центр Старий Люботин та сучасний громадський центр у районі залізничного вокзалу.

Домінантою просторової структури історичного району Старий Люботин вважається Свято-Вознесенський храм, візуальні впливи якого поширюються на значну територію. Церква добре сприймається під час руху по вулицям Слобожанській та Полтавський шлях, з перехрестя вул. Горького і вул. Полтавський шлях, з перехрестя вул. Полтавський шлях і провулка Учнівського.

Залізнична магістраль, що проходить крізь сучасний центр м. Люботин, поділяючи його на південну і північну частини, не відіграє функції візуальної осі. Панорамні розкриття вздовж залізничних шляхів відсутні. Забудова обабіч колій має традиційний характер, але не вирізняється естетичними якостями. Своєрідними акцентами у рядовій призалізничній забудові можна вважати будівлі вокзалу, церкви на вул. Свято-Миколаївській (кол. Чудновського), Люботинського міського будинку дитячої та юнацької творчості.

Особливості просторової структури північної частини міста обумовлені наявністю у структурі квартальної забудови водних просторів різної морфології (ставки «Трушівка», «Качечний», «Нова Чкалівка», «Стара

Чкалівка», «Жабник», «Перекошка», «Джерелянський»). Дзеркала акваторій є рекреаційними просторовими зонами, які мають уособлене значення у планувальній структурі міста, вирізняючись різним ступенем збереження елементів природного ландшафту та рівнем природно-ландшафтної цінності території. Ставки «Чкалівка», «Качечний» і «Перекошка» більшою мірою зберегли природне оточення, ніж ставки «Стара Чкалівка», «Трушівка», «Джерелянський». Зелений масив біля водоймища «Чкалівка» виконує функцію міського парку. Нетрадиційною трипелюстковою формою відрізняється ставок «Качечний». Ставок «Перекошка» зберіг природне оточення та візуальні розкриття відкритого простору зі сходу. Найбільше антропогенне навантаження отримує ставок «Трушівка», простір якого оточено міською забудовою та огорожею ділянок малоповерхової забудови.

Особливості формування пейзажно-видової структури міста Люботин в першу чергу пов'язані з особливостями композиції відкритих просторів, з характерними рисами планувальної структури та маршрутами візуального сприйняття просторових та природних домінант відповідно до умов збереження краєвидів просторової структури міста та природного ландшафту. До таких маршрутів відносяться (Креслення, арк. 6): 1) ділянка на південь від ставка № 4 вздовж р. Мерефа; 2) ділянка з північної сторони вздовж ставка «Джерелянський»; 3) ділянка зі сходу від ставка «Жабник», по дорозі вздовж ландшафтного парку історичного комплексу Гиївка. Дані маршрути об'єднують зовнішні оглядові точки, які формують уявлення про характер міського ландшафту в цілому. Проте, слід зазначити, що з жодної видової точки не відкривається історична частина міста Старий Люботин. Найбільш інформативною та оптимальною за умовами візуального сприйняття просторової композиції та характеру міської забудови є ділянка руху вздовж вул. Слобожанської. Під час руху по маршруту №1 вздовж р. Мерефа зафіксовані панорами на південну частину міста (Креслення, арк. 6), територія якої характеризується пагористим рельєфом та однорідною

малоповерховою забудовою переважно садибного типу. Архітектурні домінанти на даній ділянці міського ландшафту відсутні. Динамічний характер об'ємно-просторової композиції створюють природні елементи – складки рельєфу, що контрастують з монотонною забудовою.

Маршрут № 2 дає уявлення про характер територій північно-західної частини міста. Під час руху відкриваються панорами і види на ставки «Перекошка» і «Джерелянський», малоповерхову дачну забудову і зелені масиви району «Солодівка». На відміну від південної частини міста північні ділянки відрізняються спокійним рельєфом. Пейзаж характеризується цілісністю, однак через відсутність архітектурних і природних акцентів виглядає досить одноманітно.

Маршрут №3 відкриває панорами на південно-східну частину міста та ландшафтний парк колишнього маєтку історичного комплексу Гиївка. Ця ділянка характеризується крутим рельєфом та традиційною малоповерховою житловою забудовою. Завдяки природним особливостям місцевості (поєднання обезліснених крутих схилів з зеленими масивами парку і відкритим водним дзеркалом ставка «Жабник») пейзаж має естетичну цінність. Палацово - парковий комплекс у с. Гиївці віднесено до пам'яток культурної спадщини національного значення (охоронний № 200030-Н). Комплекс був створений із застосуванням канонічних прийомів палацово-паркових ансамблів епохи класицизму з використанням характерних для ансамблів цього типу природних особливостей місцевості. Побудований на схилах глибокої балки з прудом Гиївський, комплекс вирізняється чітким візуальним взаємозв'язком природних і архітектурних елементів цілісної просторової композиції. Будівлі маєтку і Свято-Миколаєвська церква розташовані на головній просторовій вісі ансамблю, який зберіг фрагменти регулярного розпланування вулиць, сільський ландшафт з традиційною одноповерховою забудовою та природне оточення у відповідності до загальної ідеї замиської садиби. Домінанта церкви з дзвіницею на підвищеній

терасі південного схилу сприймається з віддалених точок території селища, – з вулиці і площі Княжої, з вулиці Нове життя, Колодяжного провулку, та з зовнішніх маршрутів вздовж річки Мерефа. Природно-ландшафтну цінність має парк садиби, розташований з північного сходу.

Території міста Люботин, які зберегли переважно природне оточення – ландшафтні утворення біля ставків «Старолюботинський» на півночі та ставків №1, №2, №3, №4, №5, №6 на півдні. Особливу природно-ландшафтну цінність мають території центрального парку відпочинку (колишній пейзажний парк початку ХІХ ст.) разом з прилеглим лісом, відкритими луками і каскадом ставків (№1, №2, №3, №4). З берегових ліній відкриваються дивовижні краєвиди і панорами на зелені масиви парку, хвилясті пагорби і дзеркала водоймищ.

Таким чином, на підставі аналізу природно-ландшафтної структури, архітектурно-просторової композиції та пейзажно - видових зв'язків елементів ландшафту м. Люботин можна зробити наступні висновки:

- особливості формування та історичної еволюції території в межах сучасного міста Люботин свідчать про несформованість просторової структури сучасного громадського центру, функції якого наразі розосереджені вздовж залізничної магістралі та у просторі головних вулиць Шевченка, Деповської, Слобожанської (кол. Радянська), Злагоди (кол. Ленина);

- головні зовнішні видові осі та маршрути панорамного сприйняття окремих територій і міських просторів проходять уздовж природних вододілів річок Мерефа та Люботинка, надаючи загальне уявлення про характер взаємодії міського і природного ландшафтів;

- історичний центр району Старий Люботин в просторовому сенсі відокремлений від структури відкритих просторів сучасного центру міста;

- для забезпечення композиційної єдності та посилення композиційної цілісності просторових зв'язків між північною та південною частинами міста,

на ділянках відкритих просторів необхідне створення локальних містобудівних домінант.

Природні особистості території у поєднанні з пагористим рельєфом місцевості надають особливої цінності і неповторної краси ландшафту Люботина. Збереження природного потенціалу території потребує більш пильної уваги з точки зору охоронних заходів. Необхідне встановлення не тільки меж охорони природного ландшафту, але й буферних зон – територій у межах візуальних басейнів, на яких обмежується господарська діяльність з метою збереження цілісності ландшафту і пейзажно-видових якостей природно-антропогенних утворень.

3 КОМПЛЕКСНА ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНА ОЦІНКА ТЕРИТОРІЇ МІСТА ЛЮБОТИН

3.1 Узагальнена оцінка культурної спадщини міста

Об'єкти нерухомої культурної спадщини м. Люботин класифіковані на підставі наданого переліку пам'яток культурної спадщини м. Люботин, затвердженого наказом Управління культури і туризму ХОДА за №22 від 19 січня 2017 р. та наданого переліку пам'яток архітектури, містобудування, садово-паркового мистецтва м. Люботин, наданого Управлінням архітектури та містобудування ХОДА на підставі державного реєстру пам'яток України (Додатки А, Б, В).

В переліку пам'яток культурної спадщини м. Люботин Харківської області налічується 34 пам'ятки культурної спадщини різної видової класифікації:

- 5 пам'яток археології, в т. ч. 1 пам'ятка національного значення;
- 3 щойно виявлених пам'ятки археології;
- 17 пам'яток історії місцевого значення;
- 2 комплекси споруд заміських садиб (пам'яток архітектури, містобудування, садово-паркового мистецтва національного значення), до якого входять: 3 – пам'ятки архітектури, 2 – садово-паркового мистецтва, всі – національного значення;
- 1 пам'ятка архітектури місцевого значення;
- 3 ботанічних пам'ятки місцевого значення.

По результатах комплексних досліджень історичного середовища міста були виявлені значні за історико-культурною цінністю будівлі та споруди (Додаток І), які потребують додаткового дослідження та рішення щодо включення в список пам'яток культурної спадщини місцевого значення.

Визначено 15 ділянок розміщення колишніх і сучасних поховань (меморіальних зон).

3.1.1 Археологічна спадщина

Археологічні пам'ятки скіфського часу, розташовані на території м. Люботин, відносяться до Сіверськодонецької групи пам'яток.

Приблизно у 5 км к заходу від них пролягав Муравський Шлях – давня торгівельна комунікація, що поєднувала лісостепову Скіфію з Кримом.

В районі Люботина було виявлено три городища: Шеєрманівське (Люботинське), Караван, Закозарівське.

Місце розташування Шеєрманівського городища вказане ще Д.І. Багалієм на Археологічній карті Харківської губернії [3, с.89, №5].

Короткий топографічний опис поселення під назвою «городище у хутора Шеєрмана» міститься у праці М.К. Фукса [63, с.99]. Відомості про цей об'єкт також зустрічаються у І.І. Ляпушкіна в його обзорі пам'яток дніпровського лісостепоного Лівобережжя в епоху заліза [64, с.143-144, мал. 79]. Ним також опубліковано схематичний план без масштабу з фонду О.А. Спіцина. Городище на цьому плані має практично квадратну форму та чотири входи. У М.К. Фукса та І.І. Ляпушкіна йдеться тільки про три входи. У І.І. Ляпушкіна в описі є невелике доповнення про розташування городища на мису. Б.А. Шрамко вважає це помилкою [7, с.10]. Він вказує також, що хутор Шеєрмана, який згадується у попередніх дослідників, не може слугувати орієнтиром, бо давно не існує. І місцеві жителі не можуть вказати місце його розташування.

В літературі використовується дві назви городища - Люботинське та Шеєрманівське.

У Переліку пам'яток культурної спадщини м. Люботин, Харківського району Харківської області городище значиться під № 12 (охоронний номер 1348) - городище із земляними валами скіфського часу «Шеєрманівське», розташовано у м. Люботин Люботинської міськради, на схилі лівого берега р. Люботинки.

Шейерманівське городище - пам'ятка місцевого значення (охоронний номер - 1348).

Площа городища складає 4.3 га, було досліджено 7190 м².

Городище розташовано на пологіму схилі лівого берега р. Люботинки - притока р. Уди, що впадає у Сіверський Донець. На відміну від багатьох інших городищ, що зазвичай займають мис, захищений береговим обривом чи ярами, Люботинське городище не має серйозних природних перешкод. Імовірно, городище виникло на основі вже розташованого на березі ріки селища, що потребувало захисту. Тому городище прийшлося огородити захисними спорудами (валом та ровом) з усіх боків [69, с.149]. Згідно класифікації А.О. Моруженко Люботинське городище відноситься до числа городищ 2-го типу (має ограду з усіх боків), другого класу (розташовано на плато) [72, с.73]. Дослідниця теж вказала на нетрадиційний вибір місця для городища у цій місцевості.

Б.А. Шрамко була запропонована дата виникнення городища - кінець VIII- початок VII ст. до н.е. на основі знахідки окремих предметів цього періоду [7, 1998]. Останнім часом дослідниками не приймається на стільки рання дата. Основна маса датуючого керамічного матеріалу, що була знайдена у комплексах, дозволяє обмежити існування городища першою пол. VI - III ст. до н.е. [73, с. 106-107; 74, с. 102-109].

В 20-х роках XX ст. городище досліджував М.К. Фукс. Четверта частина городища на той момент не була розорана та знаходилась під садом [63].

До початку планомірних досліджень, що були розпочаті Б.А. Шрамком в 1951 р., свідчень про городище було дуже мало.

В 1951-1952 рр. були проведені розвідки, знятий план городища (Додаток Ж, рис. Ж.13).

В 1961-1964 рр. експедицією Харківського державного університету під керівництвом Б.А. Шрамка були проведені широкомасштабні розкопки.

Розкрита площа охоплює всі основні частини городища (Додаток Ж, рис. Ж.13). На сьогодні це найповніше розкопана пам'ятка скіфського часу на Харківщині.

В результаті багаторічних інтенсивних розорювань вали та рови в ряді місць простежуються погано. Виявлено два входи на територію городища. Основним був східний, а на півдні був додатковий вихід до ріки.

Оборонні споруди були ретельно досліджені в двох місцях (Додаток Ж, рис. Ж.12). Завдяки цьому була досконально вивчена конструкція споруд. Спочатку оборонні споруди городища не мали вала, а склалися з рову та дерево-земляної стіни, що була побудована прямо на похованому ґрунті, який ще не мав значних культурних відкладень. Основна стіна складалася з двох рублених стінок - зовнішньої та внутрішньої, простір між якими був заповнений землею, піском та глиною. Кожна стінка споруджувалась з розколотих навпіл колод діаметром близько 20 см. Колоди вкладалися горизонтально вздовж оборонної лінії та закріплювались вертикальними рубленими стояками. Висота внутрішньої дерев'яної стіни була не менш 2.7 м, а висота зовнішньої - трохи більшою. Ширина стіни була близько 1.8 м. Вертикальні стояки розташовані вздовж стіни на відстані не менше 10 м один від одного. Оборонна стіна першого будівельного періоду була зруйнована не пізніше кінця VI ст. до н.е. згідно датуванню по супутньому керамічному матеріалу.

Споруджена стіна була імовірно наприкінці VII - на початку VI ст. до н.е., що теж підтверджується архаїчними керамічними знахідками. Також на користь цього припущення свідчить загальний склад знахідок на території городища. Пізніше ця дата була переглянута.

Розвал цієї стіни став основою для валу, на якому була споруджена стіна другого будівельного періоду. Для побудови стіни на цій ділянці були теж використані цільні колоди та розколоті навпіл, дошки, жердини. Геометричні параметри стіни встановити було важко, тому дослідники

надають приблизні дані: ширина не перевищує 6 м. З колод були зроблені поперечні внутрішні стяжки.

За залишками у верхній частині валу вдалося встановити, що конструкція стіни другого будівельного періоду не відрізнялася від давньої. Також детально був вивчений східний вхід на городище: ворота (6,5 м шириною) з хвірткою (3 м шириною).

Ретельно був вивчений рів. Ширина рову - 8,75 м. Глибина від рівня похованої землі - 4.5 м. Загальна висота всієї споруди від сучасної вершини валу до дна рову перевищує 6 м. Рів мав складну конфігурацію. В рову закріплювався частокіл. Цікавою виявилась і технологія зміцнення рову. В цій місцевості ґрунти піщані. Для того, щоб попередити осипання піску, стінки рову були покриті шаром глини товщиною від 15-20 до 40-45 см. Попередньо змочена та висušена глина добре зберігала профіль стінок.

Внутрішня частина городища являє собою рівну, злегка нахилену до півдня частину берегової тераси. Вздовж валу з внутрішньої сторони були виявлені зольники.

Чіткого прямолінійного планування не простежено, але має місце деякої організованості внутрішнього простору. Виявлена основна дорога, що пролягає від головного східного входу на захід до центру городища. Під прямим кутом до неї проходить дорога, що веде від південного входу на північ. К заходу розташована площа 50x90 м. На решті площі розміщувалися житлові та господарські будови. Орієнтовно дослідниками було виділено 18 садиб.

Житла представлені двома типами споруд: землянками (полуземлянками) з глинобитними печами та наземними спорудами каркасного типу. Останні відрізнялися тим, що вертикальні стовбури каркасу не вкопували у землю, а кріпили у горизонтальну нижню балку (підвалину). Стіни робилися з жердин, обмазаних глиною. Тому виникає проблема з встановленням форми та розмірів приміщень.

Основні знахідки, включаючи античну кераміку та центральноєвропейський імпорт, дають можливість дослідникам говорити про існування Люботинського городища, починаючи з кінця VIII - початку VI ст. до н.е. і до III ст. до н.е. В III — II ст. до н.е. у зв'язку з загальною політичною та економічною ситуацією, що склалася в Східній Європі, надходження античного імпорту практично припиняється, в зв'язку з цим припиняється і діяльність місцевих бронзоліварників, що працювали на привозній сировині. Виникають труднощі і з обміном інших товарів, що виготовлялися в місцевих господарствах або надходили з інших регіонів. Життя на городище завмирає, воно перестає відігравати роль торгівельно-ремісничого центру, але поселення ще продовжувало існувати деякий час [7]. Дане городище є унікальною археологічною пам'яткою для старожитностей ранньої залізної доби басейну р. Сіверський Донець. Не зважаючи на розорення захисних ліній та постійну оранку матеріали городища відображають культурно-історичні події та розвиток господарства осілого скіфоїдного населення лісостепової зони Сіверського Донця, на всього Дніпро-Донського межиріччя в цілому. Вони свідчать про бурхливу історію взаємин степового і лісостепового населення ранньої залізної доби у скіфський час: від кінця VIII до, принаймні, до початку III ст. до н.е.

Городище «Закозарівське», V-III ст. до н.е. – пам'ятка місцевого значення (Табл. Б.1, п. 13, охоронний номер - 2165). Городище розташоване на відстані ≈ 1 км на захід від с. Смородське, в 0,5 км на північний схід від ставка, на лівому березі струмка Березовий (колишня р. Березова (права притока р. Уди), що, у свою чергу, є правою притокою р. Сіверський Донець.

Загальна площа – 11,5 га. Вона складається з єдиного двору, який навколо оточений ровом і ґрунтовим валом. Зі східного та західного боків простежуються пройоми в оборонних спорудах. Оборонні споруди практично зруйновані багаторічною оранкою і збереглися видимими лише у лісосмузі: вали – на висоту до 1 м, перед яким зберігся неглибокий рів (до 0,5 м).

Культурний шар має потужність 25 см. Його насиченість – не визначена. В першій половині ХХ ст. тут бели зібрані уламки ліпного посуду скіфського часу з пальцевими защипами по відігнутому краю вінця та проколами під ним. Час існування встановлений на основі підйомного матеріалу - V- III вв. до н.е. Вперше згадується в описі Багалея (археологічна карта Харківської губернії). На даний момент залишки оборонного валу розорані. Перебудови – відсутні, але через нього проходить польова дорога, яка, скоріш за все, використовує давні проїзди на городище зі східного та західного боків.

Дане городище є унікальною археологічною пам'яткою для старожитностей розвинутого та прикінцевого етапу скіфського періоду ранньої залізної доби басейну р. Сіверський Донець, яка збереглася до наших часів практично не дослідженою. Вона цілком може бути використана для збільшення наших знань щодо етнокультурного господарчого та релігійного життя іраномовного осілого землеробського населення скіфського часу, що мешкало в лісостеповій зоні Дніпро-Донецького межиріччя, його зв'язків із степовим світом і античними містами Північного Причорномор'я.

Городище скіфського часу біля смт. Караван ("Караван", "Караванське"), V – межі VI–III ст. до н.е. - пам'ятка місцевого значення (Табл. Б.1, п. 14, охоронний номер - 1347).

Площа городища складає 3.2 га, було досліджено 237 м².

Городище розташовано на вузькому мису правого берега р. Мерефа (права притока р. Уди), між урочищем "Заревчик" та Ржавим яром у вкритій лісом місцевості (Додаток Ж, рис. Ж.13). Територія городища з трьох боків обмежена ярами, з боку поля захищена земляним валом та ровом з проходом у середній частині. Існував також внутрішній вал і ров. Тип - городище з передграддям. Городище містить тільки пласт скіфського часу [63].

Згідно типології О.А. Моруженко на городище Караван ров відноситься до I типу, має у розрізі трикутний обрис, з більш-менш загостреним дном. Зовнішній схил крутіший за внутрішній. Ширина рову

10,8 м, глибина - 1, 55 м. Вал має ширину 14 м, висоту 1,6 м. Вхід на городище I типу - виконаний у вигляді розриву в системі укріплень з напільної сторони [65].

Археологічні дослідження проводились в 1950 р. експедицією Харківського національного університету під керівництвом Б.А. Шрамко. В 1954-1955 рр. було продовжено роботи на городищі [66, с. 178-198].

У 1961 р. Б.А. Шрамком були ретельно досліджені оборонні споруди городища - зроблений розріз захисних споруд [67, с. 4-12].

Дані розкопок дозволяють вважати, що городище виникло не пізніше V ст. до н.е., хоча серед знахідок переважають матеріали IV—III ст. до н.е.

Типове житло наземне, каркасного типу.

В північно-західній частині головного двору був виявлений та досліджений культовий комплекс - складна культова споруда у вигляді жертovníка з зольником (Додаток Ж, рис. Ж.13). Культова ділянка з західної сторони була захищена серповидним валом, зробленим з обпаленої глини. Довжина вала складає 45 м, а ширина - 2,9 м. Висота коливається від 0,4 м до 0,5 м. З внутрішньої сторони до валу прилягає зольник, який в деяких місцях перекриває серповидний вал. Перпендикулярно до валу, в центрі, розташовані три конусоподібні ями невеликого розміру.

На північний схід від третьої ями був споруджений із глини овальний жертovníк, до якого вела вимощена каменем доріжка. Жертovníк, який за формою нагадує велику тарілку, дуже обпалений і покритий шаром попелу [68].

Навколо городища зафіксовано 4 селища.

Розкопки на городищі Караван дали цінний матеріал для характеристики лісостепових хліборобських племен раннього залізного віку. Чітко простежується існування культу вогню, пов'язаного з хліборобським культом, за допомогою якого місцеві жителі намагалися магічними діями забезпечити собі врожай.

Селище «Підлісне» скіфського часу - пам'ятка місцевого значення (Табл. Б.1, п. 15, охоронний номер - 1356).

Розташовано в урочищі Воробйовка біля с. Підлісне. Час існування - V- III вв. до н.е. На території виявлені зольники скіфського часу [68, с. 136, рис.1].

Поселення доби бронзи по пров. Прудний у м. Люботин – щойно винайдена пам'ятка (Табл. В, п. 1).

Поселення розташовано в південній частині м. Люботин, по пров. Прудний, біля 4 ставка. Було досліджено Б.А. Шрамком в 1962 р. під час робіт на Люботинському могильнику. Пізніше поселення було частково перекрите східною частиною Караванської групи Люботинського могильника. На селищі виявлені уламки горщиків. Датування зроблено на основі керамічного комплексу. Селище віднесено до пізнього періоду бондарихінської культури - II - поч. I тис. до н.е. [70, с.58].

Поселення скіфського часу «Лахтіна», V- III ст. до н.е. - щойно винайдена пам'ятка (Табл. В, п. 2).

Поселення розташовано на краю високої надзаплавної тераси правого берега р. Мерефа - притока р. Мжа, біля південно-східної околиці м.Люботин, в урочищі «Лахтіна».

Територія була обстежена в 2005 р. при проведенні наукових експертних робіт співробітниками Слобідської археологічної служби [71, с. 390]. Центральна частина поселення знищена під час будівництва автошляху Харків-Сімферополь. В лісі, по обидва боки від дороги, відмічені зольники, заввишки до 0,5 м. Під'йомний матеріал представлений керамікою скіфського часу.

В околицях міста було розташовано декілька курганних могильників, що були залишені жителями Люботинського та Караванського городищ VII-III ст. до н.е. та окремих неукріплених поселень цих часів (до теперішнього часу не збереглися).

Курганний могильник (500) - пам'ятка національного значення (Табл. Б.1, п. 20, охоронний номер - 1357 / 200028-Н).

Існував з VI в. до н.е.

Могильники розташовані у витоків р. Мерефа, на мису біля ставка Певний. По даним Б.А. Шрамка в 1950-х рр. могильник нараховував понад 500 курганів. До теперішнього часу після розорювання й створення паркової зони збереглося близько 30 курганних насипів.

Найбільш високі з них розташовані на міському кладовищі (до 4 м) і південно-західній околиці міста (8м) [8, с.19-20].

Перші відомості про курганний могильник були зібрані Московським археологічним товариством в 1888 р. у місцевих священиків. Про це пише Д.І. Багалій. Згідно з ними могильник поряд з Шеєрманівським городищем налічував 10 курганів. «Десять курганов в 5 верст. от с. Люботин и в 2 в. от ст. Люботин при вершине р. Мерефы в 2 - 10 с. друг от друга; пять из них высотой от 2 до 3 с.; остальные ниже.» [3, с.89].

Могильник досліджувався А.С. Федоровским, С.А. Семеновим-Зусером, Б.А. Шрамко, О.В. Бандуровським, Ю.В. Буйновим.

У 1924-1925 рр. професором С.А. Семеновим-Зусером було досліджено 2 кургани [75,с.219]

У 1939 р. продовжено дослідження могильника під керівництвом С.А. Семенова-Зусера [75,с.203]. Одразу після закінчення війни ним же розкопано ще 5 курганів у цьому могильнику [76, с.20]

У 1950 р. за дорученням С.А. Семенова-Зусера кургани вивчав Б.А. Шрамко¹⁾.

Всього з 1924 по 1958 рр. на Люботинському могильнику було розкопано 15 курганів, які виявились пограбованими ще в старовину [70].

В 1962-63 гг. на цій території Б.А. Шрамком були проведені розвідки і знятий план.

¹⁾ Шрамко Б.А. Археологические раскопки Люботинского курганного могильника и городища Караван в 1950 г. (краткий отчет) // Архів МАЕСУ. - Ф.1. - Оп.1. - Од.зб. 1. – С. 10.

Було виявлено, що до виникнення могильника в його східній частині існувало поселення бондарихінської культури.

В 1962 р. було досліджено ще 10 курганів. Всі вони пограбовані, виявлено небагато речових залишків [67].

Найбільш цікавим є склеп кургану №10 (Додаток Ж, рис. Ж.16). Це унікальна споруда 6 ст. до н.е., що не має точних аналогій. Могила являє собою дерев'яний склеп з пірамідальним перекриттям і дромосом, в плані прямокутна, яму від центрального стовпа не виявлено. Орієнтація ложа північ - південь [10, с. 58-61].

Після майже тридцятирічної перерви, у 1993 році, були поновлені археологічні розкопки в околицях Люботина під керівництвом декана історичного факультету Буйнова Ю.В. та за участю щойно створеного у 1993 році Люботинського історико-краєзнавчого музею (директор Бандуровський О.В.). Необхідність розкопок була обумовлена, в першу чергу, широкомасштабними руйнуваннями курганів сучасними шукачами скарбів. Основні роботи у 1993-1994 рр. проводилися на Люботинському могильнику.

У 1993-1994 рр. О.В. Бандуровський досліджував зруйновані кургани т.зв. Караванської групи Люботинського могильника, Ю.А. Буйнов - 8 курганів у Центральній групі цього ж могильника.

Основна частина Люботинського курганного могильника, умовно "Центральна група", знаходиться на території Люботинського лісництва. Розкопки тут проводилися у 1994 р. археологічною експедицією ХДУ, було досліджено 5 курганів. Досліджені кургани розташовані в лісному кварталі 93, обхід 1 (Додаток Ж, рис. Ж.16). Серед знахідок - наконечники стріл, амулет із кігтів ведмедя, золота намистина, бронзове дзеркало. Усі знахідки датуються VIII - VII ст. до н.е. [77, с. 150-157].

Поселення скіфського часу «Дроблянське», VI – початок V ст. до н. е., щойно виявлена пам'ятка археологічної спадщини. Розташовано на південно-східній околиці селища, в урочищі Дроблянське, в середній частині мису, між

двома глибокими балками, одна з яких - східна, має назву Ржавий Яр. В ній бере свій початок р. Мерефа, яка впадає в р. Мжа що є притокою Сіверського Дінця.

Відкрив поселення Б.А. Шрамко в 1970-ті рр. В 1980-ті рр. обстеження проводив А. Зоря. В 2004-2005 рр. дослідження проводились під керівництвом І.Б. Шрамко [71].

Поселення займає площу розмірами 200 × 300 м. Потужність культурного шару становить 0,25–0,4 м. Досліджено 107 кв. м. Виявлені дев'ять зольників, дві господарчі ями та залишки наземного приміщення на площі близько 50 кв. м. Призначення цієї споруди не встановлено тому що вона пошкоджена оранкою. Територія пам'ятки частково розорюється, частково захищена лісовими посадками.

Матеріали досліджень знаходяться в МАЕСУ ХНУ ім. В. Н. Каразіна.

3.1.2 Пам'ятки архітектури, містобудування, садово-паркового мистецтва

Комплекс споруд заміської садиби, 1820-1901 рр., охоронний № 200030-Н (вул. Хиж ного, 11/22, 13/16, 16/19; вул. Нове Жит т я, 26; вул Садова, 31 а).

Територія заміської садиби розташована по схилах річки Мерефа з Гійвським ставком у її долині, на пологому схилі південної орієнтації – палацово-парковий комплекс, на протилежному підвищеному схилі – Свято-Миколаївська церква. Загальна структура ансамблю сформована в дусі характерних для заміського будівництва класицизму принципів організації палацово-паркових ансамблів. Палац заміської садиби і доміанта Миколаївської церкви формують головну вісь просторової композиції архітектурного ансамблю. По схилу від південного фасаду палацу був влаштований регулярний партер, що наразі зберіг просторові межі та дві алеї, що сходять до ставка. Службовий флігель з кутовою ротондою займає ділянку кварталу південніше палацу. Пейзажний парк, що оточував палац з

трьох боків, розташований у північній та східній частині території садиби. Підсобне господарство власника маєтку Д.І. Святополк-Мирського містилося за ставком, у східній частині Гиївки (споруди не збереглися).

Найбільш оптимальними за умовами сприйняття просторової композиції ансамблю є видові точки уздовж головної осі, що вела від палацу до церкви через Гиївський ставок по дерев'яному мосту (не зберігся). Видові розкриття з включенням архітектурних споруд садиби сприймаються на тлі сільського та природного ландшафту, що є характерною ознакою пейзажної композиції замських ансамблів початку ХІХ століття. До комплексу замської садиби входять 3 пам'ятки архітектури.

Палац замської садиби (вул. Хи́ж ного, 16/19, охоронний №200030/2-Н).

Побудований в 1820-1870-х роках, у псевдоготичному стилі, що загалом притамане замським будівлям класицизму початку ХІХ століття (Додаток Ж, рис. Ж.18). Сучасного вигляду палац набув у 1840-х роках, був реконструйований в 1870-і роки [78]. Будівля складається з кількох корпусів, об'єднаних між собою одноповерховими крилами. Наприкінці ХІХ - початку ХХ століття із західного боку були прибудовані додаткові двоповерхові корпуси в стилі основної частини палацу. Відомий архітектор-художник Г.К. Лукомський, який обстежив садибу в 1910 році згадує про Гиївський палац поряд з іншими замськими маєтками Харківського повіту: «...Величезний одноповерховий будинок, плаский, з піднесеними бічними частинами, прикрашений стрілочастими вікнами. Поєднання з бічними крилами складаються ніби суцільно з величезних вікон до підлоги, що дає масу світла і надає французького характеру фасаду будівлі (Grand Trianon). У саду – чудовий старовинний (20-х років) будиночок з 4 - 5 кімнат. Він прикрашений колонками з куполом» [49, с.54]. Під час першої світової війни в будівлі палацу містився шпиталь, після революції – будинок престарілих. У 1929-1930 роках тут було проведено капітальний ремонт. Після руйнувань часів війни і окупації в 1946 році будівля палацу повністю відновлена. В ній до

1960 року розміщувався дитячий будинок, пізніше - школа-інтернат, для якої у цей період з південно-східного боку палацу були добудовані триповирховий корпус з переходом в один поверх та двоповерхові блоки. Об'єми, що були добудовані у середині ХХ ст. без збереження стилістичного рішення будівлі, порушують її первісний композиційний задум та є дисгармонійними частинами пам'ятки.

Будівля службового корпусу заміської садиби (вул. Хиж ного, 11/22, охоронний №200030/1-Н).

У 1820-і роки одночасно з садибним будинком була зведена ротонда у стилі класицизму для розміщення контори. У 1870-х рр. у ротонді прорізали другий ряд вікон, утворивши залу на два світла, до якої, зі збереженням єдиної композиції, прибудували під прямим кутом два крила. Об'єми прямокутні у плані, одноповерхові, з підвалами та аттиком. Південний корпус був відновлений після пожежі 1935 року без збереження первісної висоти, силуету завершення і класицистичної обробки фасаду [78]. На даний час будівля руйнується та вимагає реставрації (Додаток Ж, рис. Ж.17);

Парк заміської садиби (вул. Хиж ного, 16/19, охоронний №200030/3-Н).

Парк займає ділянку зі спокійним рельєфом, що має ухил у північно-східному напрямку до ставка «Жабник». У даний час територія парку обмежена з трьох сторін: із заходу - вул. Гийвською, з півночі – вул. Тарасівською (кол. Гайдара), з північного сходу автотрасою, зі сходу – вул. Нове Життя. В оточенні парку переважає одноповерхова забудова садибного типу. Ландшафт сформований на основі місцевих порід рослинності, переважає дубу (Додаток Ж, рис. Ж.19). Ставок «Жабник» влаштований у заплаві р. Камишуватої, притоку р. Мерефа. Території приставкових схилів є зоною сприйняття паркового ландшафту, зоною охорони природного ландшафту.

На території парку не існувало будь-яких значних паркових споруд. За відомостями краєзнавців, останній власник маєтку тримав парк в зразковому

порядку, у партері навесні висаджували троянди, розставляли лавки. Всі стежки в парку були ґрунтові і посипалися піском. На території була облаштована велика, близько 40 м в діаметрі кругла галявина з посадками ялин по периметру, на якій влітку розставляли столи і лави для відпочинку. Були також прокладені зручні для прогулянок паркові дороги з полянами і майданчиками для ігор.

Докладних відомостей про композицію садово-паркового пейзажу у часи створення заміської садиби не збереглося. Дата заснування парку (1883), яка зазначена в документації на пам'ятку, має відношення до періоду розширення палацової будівлі (1882 р) та благоустрою території садиби новим власником маєтку Д.І. Святополк-Мирським. Заміська садиба Гіївка ще у 1875 р. була визнана ліпшою з чотирьох маєтків Харківського повіту, рекомендованих для відпочинку царської родини [20, с.60]. Збережені на сьогоднішній день межі території пам'ятки були значно спотворені генеральним планом 1990 р. За схемою матеріалів генерального плану окремі ділянки вздовж західної та північно-східної межі території парку були відведені під забудову (Додаток Д, рис. Д.25).

На сьогодні значна територія ландшафтного парку збережена. Її західна межа проходить продовженням вул. Чернишевського, яка з боку паркової території забудована кількома одноповерховими садибами. Значні за площею квартали виділені під дачну забудову вздовж південної межі парку. Ділянка має регулярне планування з системою проїздів, частина території забудована. Північна межа парку проходить вулицею Тарасівською (кол. Гайдара), східна – вздовж ставка «Жабник» до вул. Нове Життя.

Первісне планування паркових доріг простежується в центральній зоні, де наявні відкриті простори, сформовані куртинами дерев місцевих порід. В напрямку вул. Камишуватої паркову територію розділяє пішохідна алея, яка з'єднує комплекс палацових споруд з парком. Ступінь збереження рослинності добра. Первісне планування та елементи благоустрою території

пейзажної частини парку наразі не встановлені. Збережені масиви зелених насаджень вимагають додаткового обстеження і санітарних розчисток.

Регулярний партер перед будинком палацу зберіг ознаки терасування, збереглася головна алея з рядовими посадками дерев та кущів вздовж осі ансамблю. Територія партеру похило спадає до ставка від південного фасаду палацу. Поступове звуження її створює візуальний ефект перспективного віддалення або наближення плану з розташованими на протилежних схилах Гійвського ставка Миколаївською церквою та спорудою палацу садиби. Для збереження історичного планування центральної частини садиби пропонується: закріплення червоних ліній центрального простору по головній осі та кварталів історичної забудови в межах вулиць Хижного, Княжої, пл. Княжої, вул. Нове Життя; відновлення службового корпусу (на ділянці вул. Хижного) як важливого елемента історичною ансамблю; обмеження поверховості забудови уздовж червоних ліній вул. Хижного, пл. Княжої та вул. Княжої.

Миколаївська церква замиської садиби (вул. Садова, 31 а, охоронний №200030/4-Н).

Побудована в 1843 р в стилі класицизму, автор невідомий [78]. Фундамент храму спирається на штучну терасу з цегляною огорожею. Миколаївська церква являє собою тип хрестово-купольного одноверхого храму з триярусною дзвіницею над західним притвором (Додаток Ж. Рис. Ж.20). Середохрестя перекрите куполом на високому круглому барабані, поставленому на четверик. Віконні отвори арочного абрису поміщені в пласкі ніші, обрамлені широкими рустованими лиштвами. Фасади розчленовані пілястрами; по вертикалі площина стіни розділена на три частини, завершення у вигляді аттику відокремлене від площини стіни з вікнами профільованим карнизом. У 1943 році дзвіниця Миколаївського храму була зруйнована. При відновлювальних роботах 1990-х років для відтворення завершення храму використані сучасні будівельні матеріали.

При відновленні фасадів втрачені русти арочних наличників, профілювання карниза. Оглядова зона пам'ятки визначає зону охорони та зону регулювання забудови у візуальному басейні схилів ставка «Гийвський» та комплексу споруд заміської садиби.

Для збереження композиційної єдності елементів ансамблю заміської садиби, а також традиційного планування і забудови комплексу вздовж вулиць, що огинають територію пам'яток, визначено комплексну охоронну зону, яка об'єднує дві відокремлені ділянки територій пам'яток. В центральній частині охоронної зони, якій найбільш загрожує втручання та проведення реконструкційних заходів рекомендовано збереження традиційної малоповерхової індивідуальної забудови та встановлення зони регулювання забудови. Для збереження природних особливостей ландшафту як обов'язкового елементу візуального сприйняття пейзажів заміської садиби рекомендовано включення в межі історичного ареалу зон охоронювального ландшафту природних просторів ставка «Жабник» на сході і ставка «Гийвський» на півдні, які входять в загальну систему природного каркасу долини р. Мерефа. Таким чином, складові охоронного зонування комплексу споруд заміської садиби Гийівка та природні особливості території є основою формування відокремленого від центру міста історичного ареалу.

Колишня заміська садиба початку XIX ст. ; парк, реконструйований в 2-й половині XIX ст. (вул. Шевченка, охоронний №701 –Ха), пам'ятка садово-паркового мистецтва національного значення.

Парк склався на вільній від забудови території двох протилежних схилів долини річки Мерефа з 6 ставками, являє собою єдиний природний комплекс з лісовими масивами, що оточують територію парку з півдня і південного заходу (нині землі Люботинського лісового господарства). Освоєння території почалося у період формування в районі Люботина підприємств сільськогосподарського та виробничого призначення капіталістичного типу. Протягом 1879-1892 років Д.І. Святополк-Мірський

скупує у різних власників землі в околицях Люботина, куди входила і ділянка заміської садиби, що існувала тут раніше. Активне будівництво на цій території пов'язане з прокладкою в 1870-і роки залізничної магістралі і будівництвом пристанційного селища вздовж залізниці. На території мастки площею близько 300 гектарів було організоване велике економічне господарство. До комплексу складовими частинами увійшли території з системою ставків, що вдовольняли потреби залізничного господарства і житлового селища у воді; впорядкована паркова зона площею близько 45 гектарів; ділянки плодкових садів («Промислові сади»), розташовані на південь від каскаду ставків. Каскад з сімох відокремлених греблями ставків був створений за австрійським проектом одним із перших у Харківській губернії. У радянську епоху на місці «Промислових садів» розташовувалися сади радгоспу «Люботинський», в даний час садові ділянки використовуються на умовах оренди.

Ділянка колишньої заміської садиби була розташована в глибині паркової території. Від вхідної арки, виконаної у стилі класицизму (зруйнована в кінці ХХ ст.) до садибного будинку, іподрому (нині стадіон) і в паркову зону вели алеї. Територія навколо садибного будинку, а також територія парку були упорядковані.

Садибний будинок у радянський час був пристосований для нової функції (з 1919 року використовувався як їдальня, пізніше - пролетарський клуб). Будівля, що постраждала в роки війни, була реконструйована і значно розширена, в ній довгий час розміщувався Будинок Культури.

Найбільший ступінь збереження породного складу рослинності пейзажного парку простежується в зоні, що примикає до перших трьох ставків. У центральній зоні з відкритими просторами уздовж ставків, завдяки активному рельєфу схилів ділянок, на території паркової зони формуються панорамні видові розкриття на природне оточення. Особливості функціонального зонування території паркової зони, функціональність

використання будівель та інженерних споруд до теперішнього часу принципово не змінилося.

Вознесенська церква (вул. Полтавський шлях, 25, охоронний №725), пам'ятка архітектури місцевого значення, розміщена у центрі історичного району Старий Люботин. Побудована в 1805 – 1811 роках як церква Св. Параскеви, переосвячена в 1836 році. Значно постраждала у радянські часи, руйнуючись і використовуючись не за призначенням. Поблизу храму було кілька поховань, з яких найбільш знане – академіка і відомого вченого А.Л. Шишкіна. У 1990-х рр. будівлю повернули релігійній громаді, до 2010 р. були проведені відновлювано-реставраційні роботи [56]. Наразі храм значною мірою втратив автентичність, зберігши, натомість, історико-культурне значення (Додаток Ж, рис. Ж.25). Містоутворююча цінність пам'ятки обумовлена розміщенням на центральному майдані одного з первинних поселень, який входить у структуру сучасної архітектурно-планувальної системи міста. Будівля Вознесенської церкви Старого Люботина є значною містобудівною домінантою історичного району, яка відповідає ідентичності існування і містобудівного значення історичного ареалу.

3.1.3 Пам'ятки історії місцевого значення

Об'єкти культурної спадщини, які входять до категорії пам'яток історії місцевого значення класифіковані таким чином:

1. Міста поховань загиблих в періоди революції та громадянської війни, Великої Вітчизняної війни 1941 -1945 років:

- братська могила червоноармійців, які загинули в квітні 1918 р. (вул. Гвардії-генерала Гавенка Л. А.,18) (Додаток Ж, рис. Ж.2);

- місце збройного повстання робітників і селян у грудні 1905р. (пл. Шевченка, ж/д вокзал) (Додаток Ж, рис. Ж.7);;

- 7 братських могил загиблих у період Великої Вітчизняної війни, учасників військових дій 1941 - 1943 років (платформа Водяне (ставок

Чкалівка) (Додаток Ж, рис. Ж.1); вул. Військова (Додаток Ж, рис. Ж.3); вул. Полтавський шлях (Додаток Ж, рис. Ж.4); пл. Княжа (кол.Жовтнева, с. Гийвка) (Додаток Ж, рис. Ж.5); вул. Шевченка (міський парк) (Додаток Ж, рис. Ж. 9); вул. Заводська (сmt. Караван) (Додаток Ж, рис. Ж.10); с. Смородське (Додаток Ж, рис. Ж.11).

В них поховано 861 воїнів, загиблих у боях за звільнення міста.

1 пам'ятка історії – пам'ятний знак, присвячений Абдулову І.Ф. (вул. Слобожанська (кол. Радянська) (Додаток Ж, рис. Ж.8);

1 пам'ятка історії – могила голови Гийвського ревкому М.В. Хижного (пл.Княжа, кол. Жовтнева) (Додаток Ж, рис. Ж.6).

Територіально меморіальні об'єкти тяжіють до двох типів міських просторів: залізничної магістралі як місця активних військових дій 1941-1943 рр. та громадських просторів.

Біля Миколаївської церкви (вул. Садова, 31 а) на церковному дворі розташовано 5 поховань, що також входять до категорії пам'яток історії місцевого значення: могили учасників російсько-японської війни О.В. Дена і М.В. Дена (Додаток Ж, рис. Ж.15); військових і державних діячів Д.І. Святополк-Мирського і П.Д. Святополк-Мирського (Додаток Ж, рис. Ж.16), а також могила подружжя священника Миколаївської церкви Є.І. Чекалова та Є.М. Чекалової (Додаток Ж, рис. Ж. 21). 5 пам'яток історії та Миколаївська церква формують єдину територію пам'яток та охоронну зону, яка росташована по території двору з включенням точок оптимального огляду пам'ятки – домінанти ландшафту.

Будинок школи (вул. Нове жіття, 26), пам'ятка історії місцевого значення, розміщена неподалік палацового комплексу району Гийвки, входить у забудову вулиці по межі ансамблю заміської садиби (Додаток Ж, рис. Ж.22). Поява будинку школи пов'язана з історією формування Гийвської садиби у кінці ХІХ – початку ХХ століть, коли завешується добудова палацу, благоустрій території селища та парку. Новий мешканець Гийвки, П. Д.

Святополк-Мирський займався поліпшенням умов життя Гийвських селян. При ньому були відкриті нові приміщення школи, аптеки, лікарні. Школа побудована в 1901 році, має історико-культурне значення, відрізняється стилістичною цілісністю архітектурного рішення.

Меморіальні кладовища розташовані на периферійній території міста (Креслення, арк. 11). Міські кладовища, що віднесені до меморіальних зон розташовані: в районі Старий Люботин поблизу вул. Полтавської шлях та Учбова; у центрі міста – між провулками Шмідта та Лікарняним; у селищі Гийвка – біля Миколаївської церкви.

3.1.4 Ботанічні пам'ятки природи місцевого значення

На території Люботинської міської ради розташовані 3 ботанічні пам'ятки природи місцевого значення (інформація стосовно об'єктів природно-заповідного фонду надана Державним підприємством «Жовтневе лісове господарство»).

Ботанічний заказник «Дроб'янське», розміщується в Люботинському лісництві, квартал 6, виділ 4, ділянка 2-3, обхід №2, має загальну площу 12,6 га, перебуває на балансі ДП «Жовтневе лісове господарство». Заказник оголошений з метою збереження ділянки дубового лісу, де під пологом 100-120-річних дубів виростають зарослі барвінку, який рідко зустрічається в лісах області, а також інші лікарські рослини. Охороні підлягають насадження дубів висотою 24-26м, діаметр стовбура 30 см. Рельєф місцевості хвилястий та схиловий. Навкруги території заказника встановлена охоронна зона шириною 500м.

Ботанічна пам'ятка природи «Великий ліс», входить до складу природно-заповідного фонду України, розташована на території Люботинського лісництва, квартал 14, виділ 21, обхід №3, має загальну площу 0,1 га (територія пам'ятки), перебуває на балансі ДП «Жовтневе лісове господарство». Пам'ятка природи створена з метою охорони та

збереження у природному стані двох 90-річних дубів, які зрослися на висоті 3 м (Додаток Ж, рис. Ж.23). Територія урочища не визначена.

Ботанічна пам'ятка природи «Два дуби-велетні», входить до складу природно-заповідного фонду України, розташована на території Люботинського лісництва, квартал 21, виділ 23, обхід №3, має загальну площу 0,2 га (територія пам'ятки), перебуває на балансі ДП «Жовтневе лісове господарство». Пам'ятка природи створена з метою охорони та збереження у природному стані двох дубів – велетнів віком понад 260 років (Додаток Ж, рис. Ж.23). Територія урочища не визначена.

3.2 Аналіз зон охорони об'єктів культурної спадщини, що є діючими на період складання історико - архітектурного опорного плану

Проект генерального плану міста Люботин, розроблений інститутом «Харківпроект» у 1990 році, передбачав розвиток міста до 2010 року та реалізацію першої черги будівництва до 1995 року. На період укладання генерального плану діючими були пропозиції по збереженню культурної спадщини різних видів: пам'яток археології – 8 (1 пам'ятка національного значення); історії – 8, містобудування, архітектури, садово-паркового мистецтва – 6 (всі національного значення). Розроблені у 1978 році пропозиції по визначенню меж охоронних зон пам'яток архітектури, містобудування, садово-паркового мистецтва, встановлювали межі території пам'яток та зон охорони двох ансамблів: пейзажного парку початку ХІХ століття (охоронний № 701-Н) та палацово-паркового ансамблю у селищі Гийвка з Миколаївською церквою 1820-1901 років (охоронний № 702-Н), які були затверджені рішенням ісполкому Харківської обласної ради за № 266 від 9.04. 1980 року (наук. керівник канд. арх. Марченко Т.Л., виконавець арх. Черкасова К.Т.). Комплекс споруд замиської садиби внесений у Державний реєстр нерухомих пам'яток України у відповідності до постанови Кабінету Міністрів України за № 929 від 10.10.2012 р. (охоронний №200030-Н),

Запропоновані проектами охоронних зон пам'яток національного значення межі охоронної зони та зони регулювання забудови не були включені до схеми генерального плану міста Люботина 1990 р. Відповідно, пропозиції щодо охоронних зон пам'яток національного значення не були реалізовані. Це негативно вплинуло на збереження території паркової зони центру міста та охоронної зони комплексу споруд у Гийвці. Згідно з генеральним планом (начальник архітектурно-планувальної майстерні Маковіччук, ГАП Пономаренко, архітектор Бронникова), на території парку уздовж вулиці Шевченка запроектований громадський центр з розширенням привокзальної площі і пробивкою осі від будівлі вокзалу на територію історичної зони. Проектом запропонована нова мережа паркових доріг, перепланування території уздовж східної межі паркової зони, розміщення на цій території кварталів 1-2-х поверхової змішаної забудови (частково реалізовано).

Охоронна зона пейзажного парку (колишній палацово-парковий ансамбль) була встановлена вздовж планувальних меж паркової території. Композиційна вісь ансамблю склалася на основі використання природних особливостей місцевості – каскаду ставків, створених вздовж річки Мерефа і доповнених двома малими ставками у період формування пейзажного парку. Межі охоронної зони були запроектовані з урахуванням збереження території паркової зони, що остаточно склалася у другій половині XIX століття. На півночі територія ансамблю проходила вздовж вулиці Шевченка, по місцю розміщення головного під'їзду до садиби і до палацу в глибині парку. Вхід був позначений двома парадними арками в стилі класицизму (не збереглися). Територія ансамблю включала найбільш збережену на період проектування ділянку пейзажного парку.

На період розробки історико - архітектурного опорного плану на території історичного комплексу збереглися: реконструйований поміщицький будинок з прибудовами початку XX століття, елементи

благоустрою присадибної території (розташування і форма іподрому, реконструйованого під спортивний майданчик, фонтан); розпланування паркових доріг по південному схилу паркової території, фрагменти склепу кінця XIX століття поблизу 1 ставка, де був похований останній власник маєтку. Освоєння території уздовж східної межі парку почалося в 1880-х роках: спочатку в період будівництва залізниці і водогону, прокладеного від 1 ставка до споруд залізничного селища, зведення комплексу інженерних споруд залізничної станції; далі - на початку XX століття, під час будівництва громадських комплексів пристанційного селища. Після Великої вітчизняної війни в період організації радгоспу «Люботінський» частина території парку по східній межі (нині вул. Курортна) відведена під забудову житлового селища; поблизу 6 ставка організована рекреаційна зона, збудовані корпуси Будинку відпочинку «Медик». Межі зони регулювання забудови позначали розміщення буферної зони по вулицях Вільна, Шевченка.

У зоні розміщення палацово-паркового ансамблю в селищі Гийівка, пам'ятки національного значення, схемою генерального плану збережено існуюче на період проектування функціональне використання території та розміщення будівель громадського призначення поза межами охоронної зони. Виключенням є виділення двох ділянок житлової одноповерхової забудови на території паркової зони по західній та східній межах парку.

Зі складових єдиного ансамблю будівель і споруд заміської садиби на території зони що охороняється, збереглися: 1-2 - поверховий палац, розташований на високій терасі (охоронний № 200030/2-Н); службовий корпус (охоронний № 200030/1-Н), уздовж східної осі ансамблю по вул. Княжій (кол. Жовтнева); пейзажний парк (охоронний № 200030/3-Н) довкола садибного будинку і на території північніше від палацу; Свято-Миколаївська церква (охоронний № 200030/4-Н) на південному підвищеному схилі долини річки Мерефа з Гийівським ставком. Зона регулювання забудови включала

розташовану уздовж вулиць Нове життя, Княжої (кол. Жовтнева), Гийвської, Коцюбінського одноповерхову забудову садибного типу. Уздовж східної межі охоронної зони розміщувались будиночки періоду існування садиби (пізніше перебудовані), а також перша в Гийвці школа початку ХХ століття (пам'ятка історії місцевого значення, охоронний № 8728/1-Ха, нині не використовується).

3.3 Загальна характеристика історичних ареалів міста

Комплексна оцінка території міста Люботин з об'єктами культурної спадщини має підставою виявлення її природно-ландшафтною та історико-культурною цінності, а саме: особливостей планування, що складалося на різних етапах історичного розвитку, співвідношення забудованих, рекреаційних і вільних просторів; виявлення функціональних характеристик міста, набутих впродовж історичного розвитку, фіксації традиційного характеру міського середовища, виявлення ступеня ідентичності історичного середовища, автентичності об'єктів нерухомої культурної спадщини, що обґрунтовують різночасові етапи історичного розвитку.

Прилегли до сучасної забудови міста та території впливають на збереження сформованого міського ландшафту. У цій зоні розташовані деякі об'єкти культурної спадщини, які не увійшли до історичних ареалів.

Територію історичного району Старий Люботин в напрямку з північного заходу на північний схід огинає автотраса Харків - Київ. З півночі до неї примикають землі сільськогосподарського використання і с. Смородське (входить в межі землекористування Люботинської міської ради); зі сходу - землі сільськогосподарського використання, транспортні магістралі (автотраса до районного центру Нова Водолага, розгалуження залізниці); з півдня - село Байрак та зелені масиви Люботинського лісового господарства. На його території розташовані 2 ботанічних пам'ятки (квартали 14, 21). У районі смт. Караван (входить в межі землекористування Люботинської міської

ради) зосереджені пам'ятки археології (городище «Караван», охор. №1347; охор. №1356 – скіфські поселення) (Креслення 9). В межах лісового масиву, що примикає до території Люботина із заходу, знаходиться урочище «Дроб'янське» з ботанічним заказником «Дроб'янське» (квартал б); далі - селище Коваленки (входить в межі землекористування Люботинської міської ради).

Місто Люботин відзначається різноманітними природними властивостями території. Особливості планувальної і просторової організації є унікальними в порівнянні з іншими малими історичними містами Харківщини. Природно-ландшафтна цінність території обумовлена наявністю значного числа рекреаційних зон і водних просторів (ставків), лісових масивів, урочищ, які були місцями розміщення перших поселень дохристиянської культури, збереженими історичними ландшафтами палацово-паркового ансамблю в районі Гиївка і ландшафтного парку, що нині використовується як міський парк.

Сталий характер територіального розвитку, динаміка зміни різночасових історичних нашарувань, зумовили виявлення в плані сучасного міста 3-х найбільш цінних історичних зон (ареалів), що мають відокремлене положення: Старий Люботин (Північний, №1); Центральний, №2; Гиївка (Південно-східний, №3). Міський ландшафт відрізняється високою мірою цілісності взаємозв'язку з природним оточенням. Планувальній структурі Люботина притамані спадкоємність історичного розвитку, значний ступінь збереження гілчастої системи планування, що сформувалася впродовж перших трьох етапів історичного розвитку (до початку ХХ ст.). Ця тенденція розвитку міського планування збереглася і в подальший час на периферійних ділянках території. Фрагменти регулярного планування початку ХХ століття зосереджені уздовж полотна залізниці, а також в районах садибної забудови, спланованих у радянський період.

Розвиток планування відрізняється інерційним характером змін, переважним значенням природовідповідної планувальної структури з елементами регулярності. Найбільш освоєною у функціональному відношенні є територія центрального історичного району поблизу вокзалу, спланована в кінці XIX – початку XX століття. Дотепер вона має значення громадського центру міста. У селітебному ландшафті переважає традиційна рядова забудова садибного типу.

Іст оричний ареал Ст арий Любот ин (Північний, №1.) займає територію кварталів найбільш освоєної в минулому частини Старого Люботина в межах вулиць і природних кордонів: вздовж вул. Горького із північного сходу до провулка Козацького (кол. Червоноармійський), вул. Історичної (кол. Свердлова) – на сході, далі по вул. Слобожанській (кол. Радянській) на заході, включно з територією кладовищ, далі – пров. Учнівським.

Територію історичного ареалу Старий Люботин визначає розміщення: 1 пам'ятки архітектури (церква Вознесіння, рис. Ж.25), 1 пам'ятки історії (братська могила, рис. Ж.4), 1 значної історичної будівлі (школа № 5); місця першого храму Старого Люботина (церква Св. Параскеви, втрачена) включно з традиційною забудовою садибного типа вздовж вул. Вознесенської (кол. XXII з'їзду КППС). Території пам'яток та їх охоронні зони у структурі історичного ареалу мають локальне значення. Охоронна зона Вознесенського храму враховує умови оптимального сприйняття пам'ятки. Зона регулювання забудови охоплює всю територію історичного ареалу, чим контролюється збереження в його межах історичного планування і регулювання поверховості нової забудови в напрямку сприйняття Вознесенського храму. Територією ареалу проходить один з найдавніших за часом утворення шляхів, вздовж якого сформувалось поселення Старий Люботин – вулиця Вознесенська (кол. XXII съезда КПСС).

Цент ральній іст оричний ареал (№2) сформований комплексною зоною охорони пам'яток культурної спадщини, об'єктами цінної і рядової

історичної забудови, що включені до зони регулювання забудови. Періоди освоєння території історичного ареалу: 1-й - кінець XVIII - початок XIX ст., пов'язаний з існуванням заміської садиби (ідентифікований по фрагментам споруд та історичним описам); 2-й – 2 пол. XIX – поч. XX ст., етап будівництва залізничної магістралі, реконструкції парку колишньої заміської садиби, будівництва житлових і пристанційних споруд поблизу залізниці; 3-й – 1 пол. XX ст., коли була остаточно сформована планувальна структура центральної зони поселення і його громадський центр.

Межі історичного ареалу об'єднують території 4 об'єкти культурної спадщини: 1 – археології (курганний могильник (500), мал. Ж.16); 2 – історії - братська могила воїнів, загиблих в 1941-1945 рр., розташована в міському парку (мал. Ж.9); 3 – місце втраченої залізничної церкви (визначне місце); 4 – ландшафтний парк колишньої заміської садиби (ландшафтний парк, пам'ятка садово-паркового мистецтва, мал. Ж.24). Території об'єктів культурної спадщини, що охороняються, об'єднані в комплексну охоронну зону. Комплексна охоронна зона у східному, південному і західному напрямкам співпадає з межами історичного ареалу. Зона регулювання забудови уздовж залізничної магістралі включає ділянки з об'єктами цінної історичної забудови, яка має історико-культурне та містобудівне значення. Вони вимагають додаткових досліджень для уточнення характеру збереження і режиму перспективного використання. По критеріях історико-культурної цінності деякі об'єкти можуть бути включені в список пам'яток архітектури місцевого значення (комплекс будівель паровозного депо і ремонтні майстерні (вул. Деповська), будівля вокзалу, колишня гімназія (вул. Свято-Миколаївська, 2 (кол. Чудновського), будинок міліції (вул. Шевченка, 132), будівля школи (вул. Шевченка, 132).

Межі Центрального історичного ареалу проходять уздовж вулиць Вільної та Шевченка на півночі та сході; далі – вздовж комплексної

охоронної зони парку. У південній частині історичний ареал межує з територією зони природного ландшафту вздовж ставка 4.

Гийвка (Південно-східний ареал №3) північною межею співпадає з комплексною охоронною зоною території садиби і парку, проходячи вздовж вул. Тарасівської (кол. Гайдара); на сході – огинає ставок «Жабник» (вздовж кордону охороняємої зони природного ландшафту), далі – вулицею Нове Життя до пров. Спортивного; включає охоронну зону будинку школи (пам'ятка історії) до вул. Княжої (кол. Жовтнева); йде вздовж вул. Хижного, по периметру пл. Княжої до Гийвського ставка, огинаючи зону охороняємого природного ландшафту. Комплексна охоронна зона навколо Миколаївської церкви входить у межі історичного ареалу з півдня. Західний кордон ареалу проходить по межі ділянок садибної забудови до вул. Коцюбинського, переходячи у вул. Гийвську.

Оптимальними точками сприйняття міського ландшафту виступають : у зоні формування ареалу 3 – південна (6) – на палацовий комплекс, східна (9) – на храм, північна (7) – на храм; у басейні сприйняття історичного ландшафту парку з точками панорамного сприйняття парку і ставка «Жабник» - (2) (Том 2. Креслення, аркуш 7). Маршрут сприйняття, що візуально пов'язує ландшафти ареалів 2 та 3, пролягає вздовж річки Мерефа її південним схилом.

Основним маршрутом, що забезпечує візуальні та просторові зв'язки південних і північних територій Люботина є вулиця Слобожанська на протязі від історичного центру Старий Люботин до сучасного центру міста в районі залізничного вокзалу. Вдовж залізничної магістралі панорамні розкриття відсутні.

4 ПРОЕКТНО – РЕГУЛЯТИВНИЙ РОЗДІЛ

4.1 Принципи визначення меж територій пам'яток, зон охорони пам'яток

Стан справ і проблеми збереження нерухомої культурної спадщини визначаються необхідністю розробки пам'яткоохоронних заходів щодо історичного середовища міста Люботин, яке було внесене до списку історичних населених місць України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 26.07.2001р., №878.

Використана в роботі методика дослідження відповідає діючим нормативним документам на розробку спеціальної науково-проектної документації по складанню історико-архітектурних опорних планів та визначенню меж історичних ареалів міста.

Для вирішення проблем збереження нерухомої культурної спадщини історичного міста передбачено системні заходи щодо збереження історичного ландшафту, визначення меж території і зон охорони об'єктів нерухомої культурної спадщини, розробка пропозицій а по режиму охоронних зон та інші регулятивні заходи відповідно до вимог чинного законодавства.

Роз'яснення щодо використання термінів:

Історичний ареал населеного місця – частина населеного місця, що зберегла старовинний вигляд, розпланування та форму забудови, типові для певних культур або періодів розвитку. Історичний ареал населеного місця є окремою спеціально виділеною територією із затвердженими межами, яка має фіксуватися в усіх землепорядних і містобудівних документах та розглядатися як специфічний об'єкт містобудівного проектування. Значна частина території історичних ареалів належать до земель історико – культурного призначення. У межах певного населеного місця може бути визначено один або декілька історичних ареалів. До земель історико-

культурного призначення відносяться землі, на яких розташовані пам'ятки культурної спадщини, їх комплекси (ансамблі), історико-культурні заповідники, історико-культурні заповідні території, археологічні території, що охороняються, музеї просто неба, меморіальні музеї-садиби.

Режим використання території історичного ареалу визначається його історико – культурним потенціалом, а саме: кількістю, видами, типами і категоріями об'єктів культурної спадщини, наявністю чи відсутністю заповідників, загальною містобудівною структурою, а також встановленими зонами охорони пам'яток.

Межі історичних ареалів визначаються спеціальною науково-проектною документацією при опрацюванні історико - архітектурного опорного плану міста. Режим використання території історичних ареалів міста фіксують розроблені на основі історико-архітектурного опорного плану зони охорони пам'яток.

Пріоритетним напрямком діяльності в межах історичних ареалів є збереження традиційного характеру середовища, збереження місто формуючої ролі архітектурної спадщини. Це визначає спрямування подальшого містобудівного і соціально-економічного розвитку. В історичних ареалах міста основним видом містобудівної діяльності є регенерація й реабілітація. Містобудівні перетворення в межах історичних ареалів бажано здійснювати на засадах комплексної реконструкції. Опрацюванню проектних рішень, що забезпечують збереження традиційного характеру середовища історичних ареалів і використання їхньої культурної спадщини, має передувати розроблення варіантів пристосування історичних будівель та пам'яток до сучасного використання.

Зони охорони пам'яток є складовою частиною охоронного зонування як містобудівного засобу збереження культурної спадщини.

Територія пам'ятки – це земельна ділянка, на якій розташована пам'ятка і яка пов'язана з нею історично і функціонально та забезпечує її

збереження і функціонування як об'єкта культурної спадщини. До зон охорони пам'яток належать: охоронна зона; зона регулювання забудови; зона охоронюваного ландшафту; зона охорони археологічного культурного шару.

Охоронна зона – це територія, що виділяється для збереження найближчого середовища пам'ятки, головним чи істотним елементом якого вона є, а також для створення оптимальних умов огляду пам'ятки, забезпечення належного її функціонування, охорони від вібрацій, забруднень, затоплення, підтоплення та інших негативних техногенних і природних впливів. Охоронна зона повинна забезпечувати оптимальне зорове сприйняття пам'ятки.

На територіях охоронних зон заборонено будівництво будинків підвищеної поверховості, а також висотних будинків.

У межах охоронних зон забороняються містобудівні, архітектурні, чи ландшафтні перетворення, будівельні, меліоративні, шляхові, земляні роботи без дозволу відповідних органів охорони культурної спадщини. Не дозволяється прокладання транспортних комунікацій, інженерних мереж, які порушують підземні частини будівель, споруд або гідрологічний режим території, влаштування повітряних ліній електромереж, обладнання, благоустрій, які не відповідають вимогам охорони культурної спадщини та збереження традиційного характеру середовища.

За спеціальними проектами, погодженими з органами охорони культурної спадщини, виконуються:

- роботи з регенерації історичного середовища, пов'язані зі збереженням і відновленням історичного розпланування, історичних будівель та споруд, благоустроєм території, озелененням;
- роботи з консервації, реставрації, реабілітації, пристосуванням, музеєфікації пам'яток;
- роботи з реконструкції вуличної мережі, інженерних мереж, влаштування майданчиків для паркування автотранспорту, зовнішнього

освітлення, встановлення малих архітектурних форм, які необхідні для експлуатації пам'яток, забезпечення інших форм благоустрою, зумовлених вимогами сучасного функціонування міста;

- усунення малоцінних будівель, споруд і зелених насаджень, які порушують традиційний характер середовища;

- заміна малоцінних будівель і споруд, які виводять з охоронних зон, будинками та спорудами чи зеленими насадженнями, що не заважають візуальному сприйняттю та збереженню пам'яток і не порушують їх оточення;

- вибіркової реконструкція і збільшення розмірів окремих будівель, які не порушують традиційного характеру середовища відповідно до режимів регулювання зон охорони пам'яток.

В охоронних зонах зберігається та виявляється історично цінне розпланування, забудова, впорядження і ландшафт і відтворюються їхні кращі втрачені елементи та якості, усуваються або візуально нейтралізуються дисгармонійні будівлі й споруди та елементи впорядження, створюються сприятливі умови для огляду пам'яток і їх оточення.

На території охоронних зон забезпечується охорона археологічного культурного шару, проведення археологічних досліджень з музеєфікацією виявлених розкопками стародавніх будівель і споруд. Будь-яким земляним роботам, будівельним роботам, пов'язаним з розкриттям, мають передувати археологічні дослідження. У проектно-кошторисній документації на будівництво в обов'язковому порядку передбачаються кошти на проведення археологічних досліджень перед початком земляних робіт.

На територіях охоронних зон забезпечується сприятливий гідрогеологічний стан, чистота повітряного басейну, захист від динамічних впливів, пожежна безпека.

Нове будівництво можливе тільки за проектами, погодженими з місцевими та центральними органами виконавчої влади охорони культурної

спадщини. Допускаються вибіркоче будівництво й реконструкція будівель і споруд за індивідуальними проектами; при цьому розпланувальний модуль і парцеляція мають лишатися незмінними, а масштаб нових та реконструйованих будівель і споруд, масштабність їхніх членувань, архітектурні форми, матеріали, кольорове вирішення фасадів повинні відповідати безпосередньо прилеглий історичній забудові. При цьому висота й інші параметри нових будівель і споруд визначаються на підставі пропозицій, наданих в історико - архітектурному опорному плані міста й плані зонування із всебічним композиційним обґрунтуванням проектних рішень.

Зона регулювання забудови – це забудована чи призначена під забудову територія за межами охоронної зони, на яку поширюється композиційно-видовий вплив пам'ятки. Ця зона призначена для збереження особливостей візуального сприйняття пам'ятки, її активної ролі в композиції і пейзажі населеного місця. Вона виконує функції буферної, перехідної та синтезуючої зони взаємодії пам'ятки з новими об'єктами довкілля.

Зона регулювання забудови повинна охоплювати пов'язані з пам'яткою ділянки історичної забудови і розпланування, а також території, на які поширюється композиційно-видовий вплив пам'ятки: точки її оптимального сприйняття; території, що оглядаються разом з нею в цінних пейзажах і видах; ділянки, на яких необхідно регулювати висоту та інші параметри забудови для збереження цінних пейзажів і видів. Межі зони регулювання забудови встановлюються як загальний зовнішній контур зон впливу пам'ятки.

На території зон регулювання забудови нове будівництво і реконструкція об'єктів регламентується за розташуванням, функціональним призначенням, висотою, площею забудови, масштабом, масштабністю членувань, матеріалом та кольором, відповідно до містобудівних умов та обмежень наданих в установленому порядку .

У зонах регулювання забудови не дозволяється розміщувати промислові підприємства, транспортні, складські та інші споруди, що створюють значні вантажні потоки, забруднюють повітряний та водний басейни, вогне - та вибухонебезпечні об'єкти, а також об'єкти, що є дисгармонійними до середовища, яке охороняється.

У зонах регулювання забудови не дозволяється будівництво транспортних розв'язок, естакад, мостів та інших інженерних споруд, що порушують традиційний характер середовища пам'яток, крім споруд, які зводяться із застосуванням технічних прийомів і конструкцій, що не дисонують з пам'ятками та історичною частиною міста.

Будівництво, реконструкція, земляні та інші роботи в зонах регулювання забудови можуть здійснюватися лише за проектами, погодженими з центральними та місцевими органами охорони культурної спадщини згідно з п. 3.4.2.8 ДБН Б.2.2-2-2008.

У зонах регулювання забудови зберігається пов'язана з пам'ятками цінна історична забудова і розпланування, характерні містобудівні утворення та виразні елементи ландшафту, закріплюється й відтворюється значущість міста; забезпечуються сприятливі умови огляду пам'яток.

Для забезпечення огляду пам'яток та їхніх комплексів і збереження особливостей їх видового розкриття в панорамах і перспективах:

- зберігаються оглядові точки, найсприятливіші для візуального сприйняття пам'яток;

- не допускається екранування пам'яток новобудовами та зеленими насадженнями зі сприятливих боків огляду та зведення нових будинків і споруд, які негативно впливають на композиційну значущість пам'яток.

Зона охоронюваного ландшафту – це природна чи переважно природна з розосередженою іншою традиційною забудовою територія за межами охоронної зони. Вона визначається для збереження і реабілітації природних територій та утворень, які є характерним історичним середовищем пам'ятки і

відіграють важливу роль в образі населеного місця. Межі зони охоронюваного ландшафту визначаються поширенням візуально-пейзажних зв'язків пам'ятки з природними складовими довкілля й устанавлюються із врахуванням природних і розпланувальних рубежів. До зони охоронюваного ландшафту включають природні утворення і такі, що мають переважно природний характер (сади, сквери, парки, місця традиційно розосередженої забудови тощо), які становлять характерне середовище пам'ятки, або відіграють важливу роль у цінних пейзажах.

У зонах охоронюваного ландшафту забезпечується охорона природного оточення, збереження і відтворення цінних природних та пейзажних якостей пов'язаного з пам'ятками ландшафту, ліквідація чи візуальна нейтралізація будівель, споруд і насаджень, що спотворюють цей ландшафт.

Забезпечується охорона особливостей рельєфу, водоймищ, рослинності й відтворення їхнього історичного вигляду, збереження візуальних зв'язків пам'яток з природним оточенням, що має історичну цінність, захист берегових, лугових територій від зсувів і розмиву, укріплення схилів, ярів, їх озеленення; проведення інших природоохоронних заходів.

На території зон охоронюваного ландшафту можлива господарська діяльність, якщо вона не порушує характеру ландшафту і не потребує зведення капітальних будівель та споруд.

Відкриті галявини і простори лук можуть використовуватися для епізодичних масових свят та гулянь із встановленням тимчасових збірно-розбірних споруд, а також як лугопарки та гідропарки з відповідними технічними заходами і впорядженням, що не впливають негативно на ландшафт та не змінюють його характеру.

У місцях традиційної забудови, відповідно до ДБН Б.2.2-2-2008 можливе зведення окремих нових будівель чи реконструкції існуючих, які не порушують цінних природних, історичних та пейзажних якостей ландшафту,

що охороняється. Усі земляні роботи в зонах охоронюваного ландшафту виконуються з урахуванням вимог охорони наявних у ній археологічних об'єктів або можливості виявлення таких об'єктів.

Зони охорони археологічного культурного шару охоплюють територію, де виявлені окремі археологічні знахідки або можливе існування культурного археологічного шару, для доказу чого потрібне проведення шурфування або розкопок. Зона призначена для забезпечення охорони і дослідження пам'яток археології і встановлюється в межах населених пунктів, з урахуванням передмість, тощо. Межі даної зони можуть встановлюватися рішенням центрального органу виконавчої влади у сфері охорони культурної спадщини на обмежений або необмежений термін.

Режим охорони визначається видом пам'ятки та її особливостями її вивченності та збереженності. Даним проектом пропонується наступна градація режимів використання територій:

- *територія пам'ятки* – цінна ділянка міського середовища, яка безпосередньо примикає до пам'ятки і складає з нею історично сформоване ціле (двір);

- *охоронна зона пам'ятки* – територія, що забезпечує необхідні інтервали з сусідніми спорудами, або сприяє розкриттю пам'ятки та інші.

В охоронній зоні, території пам'яток здійснюються наступні заходи :

- а) оберігаються історичні розпланування та середовище;

- б) забезпечуються сприятливі гідрогеологічні умови, захист від динамічних впливів та пожежна безпека;

- в) виводяться підприємства, майстерні та склади, які фізично та естетично шкодять пам'яткам;

- г) не допускається встановлення повітряних ліній електромереж, розміщення трансформаторних підстанцій, а також кіосків та рекламних щитів, що не відносяться безпосередньо до пам'ятки, інших споруд, що псуєть образ пам'ятки та заважають її огляд;

д) в межах охоронної зони можуть виконуватися за спеціальними проектами, узгодженими з відповідними органами охорони пам'яток наступні роботи: відновлювально-реставраційні або консерваційні роботи, а також заходи по використанню споруд пам'ятки; благоустрій та зовнішнє освітлення території. Встановлення стендів, вітрин, що відносяться безпосередньо до пам'ятки і не порушують цінного історико - містобудівного середовища; заміна споруд (або їхніх частин), що виводяться; елементами, які відновлюють характер історичного середовища і цілком підпорядковані архітектурі пам'ятки.

Охоронна зона пам'ятки повинна бути доступна для досліджень і відвідувань.

Зона регулювання забудови – це прилеглі до охоронної зони ділянки, які утворюють середовище пам'ятки і сприяють збереженню її значення, а також забезпечують сприятливі умови візуального сприйняття пам'ятки.

В зоні регулювання забудови, крім необхідної умови збереження системи історичного розпланування, необхідно:

уникати розміщення в оточенні пам'яток нових споруд, які утворювали б негативний для сприйняття пам'яток фон, або екранували їх з боку вулиць, основних перспектив, при панорамному огляді;

нове будівництво повинно здійснюватись з урахуванням умов композиційного зв'язку з пам'яткою архітектури.

Особливу увагу необхідно приділити: функціональному призначенню нового будівництва; обґрунтуванню вибору поверховості нової забудови; масштабності та лінійним розмірам нової забудови; характеру озеленення та благоустрою. Нова забудова, якщо вона є фоном для сприйняття пам'ятки, повинна бути нейтральною за своїм силуетом і фактурою поверхні по відношенню до пам'ятки.

В сучасних умовах, що характеризуються зростаючою інвестиційною привабливістю міста, створення зон охорони пам'яток є одним із засобів

перспективного містоутворення. Тільки створення охоронних зон забезпечує планомірну зміну як інтер'єрів міських вулиць, так і загальноміського силуету з максимальним урахуванням не тільки візуального розкриття пам'яток архітектури та цінної історичної забудови, а й характерних індивідуальних особливостей міста в цілому.

Разом з тим, місто Люботин продовжує розвиватися. Його функціональні зв'язки перебувають у процесі постійної зміни й ускладнення, що відбивається на історично сформованій забудові міста. З одного боку історично сформована забудова несе потужний заряд естетичних цінностей, а з іншого заважає створенню нового, що є об'єктивним процесом розвитку.

Характер і темпи розвитку міста не є абстрактними. В умовах регульованого розвитку можливе регулювання якісних і кількісних характеристик як усього міста, так і його окремих частин. Особливо це стосується районів капітальної історичної забудови, яка має архітектурно-художню цінність. Адміністративні будинки, храми, культурні заклади, торгівельні установи, старовинне житло – традиційні місця, пов'язані із життєдіяльністю, що вимагає певних рамок їхнього існування. З'явившись у ході суспільно - економічного розвитку, вони є матеріальним втіленням сутності міста й тому підлягають охороні.

Розроблена в даному проекті сукупність різних зон охорони пам'яток - це спеціально виділені території, призначені для забезпечення збереження окремих пам'яток та їх комплексів, включно з рядовою історичною забудовою.

4.2 Межі територій та зон охорони пам'яток

4.2.1 *Межі територій та зон охорони пам'яток археології* встановлюються згідно з Законами України "Про охорону культурної спадщини", "Про внесення змін до Закону України "Про охорону культурної

спадщини", "Про охорону археологічної спадщини" та Земельним кодексом України.

Територія пам'ятки археології - земельна ділянка з чітко визначеними межами, на якій розташовані археологічні об'єкти, що історично забезпечували функціонування пам'ятки в минулому, а також територія поширення пов'язаного з пам'яткою археологічного культурного шару.

Зони охорони пам'ятки археології - встановлені навколо пам'ятки охоронні зони з метою захисту традиційного характеру середовища пам'ятки, в межах яких діє спеціальний режим їх використання. Зони охорони пам'ятки археології мають буферний характер і призначені забезпечити цілісність території пам'ятки в умовах інтенсивного промислового та побутового використання прилеглих ділянок землі.

Зони охорони археологічного культурного шару - територія, що встановлюється спеціальними дослідженнями в межах давніх поселень та могильників, на якій верхній шар землі містить залишки матеріальної культури різних епох.

Межі території пам'яток археології визначаються на підставі результатів натурних наукових досліджень - археологічних розвідок (розкопок) - залежно від різновиду археологічної пам'ятки.

Межі території укріплених поселень визначаються за зовнішніми границями штучних та природних укріплень, що їх оточують.

Межі території неукріплених поселень визначаються за границями поширення окремих об'єктів та археологічного культурного шару, безпосередньо пов'язаних із відповідними пам'ятками.

Межі території могильників визначаються в границях, окреслених найвіддаленішими похованнями цих могильників.

Межі території окремих археологічних споруд визначаються зовнішніми границями цих споруд, включаючи всі їх конструктивні елементи.

Охоронні зони пам'яток археології визначаються на підставі аналітичних досліджень, виходячи з таких критеріїв:

- історико-культурна цінність прилеглих до пам'ятки територій та пов'язаного з пам'яткою ландшафту;
- видова (оглядова) цінність пам'ятки;
- геологічна та гідрогеологічна ситуація;
- техногенні навантаження.

Ландшафтна цінність прилеглої до пам'ятки археології території визначається природними структурами, що зумовлювали історичне функціонування пам'ятки (схили пагорбів, урвища, яри, ділянки степу тощо). У цьому випадку розміри охоронної зони визначаються розмірами природних утворень та повинні становити не менше 25 м навколо території пам'ятки.

Видова (оглядова) цінність пам'ятки визначається наявністю доступних для огляду природних та антропогенних рельєфних утворень та зумовлює встановлення навколо пам'ятки охоронної зони з метою забезпечення її оптимального зорового сприйняття. У цьому випадку мінімальне віддалення спостерігача від пам'ятки не повинно бути меншим двох горизонтальних або вертикальних розмірів пам'ятки (видимого її обсягу), тобто, залежно від видимих параметрів пам'ятки, розміри охоронної зони повинні становити не менше 15 м навколо території пам'ятки.

У випадках загрози пам'ятці з боку геологічних, гідрогеологічних процесів або техногенного навантаження навколишнього середовища, навколо пам'ятки визначається відповідна охоронна зона, залежно від обсягів загрозливих чинників, але не менше 5 м навколо території пам'ятки.

У випадках, коли за об'єктивних обставин не встановлено або неможливо встановити точні межі території пам'ятки археології, навколо пам'ятки встановлюється зона охорони культурного шару розміром не менше 50 м навколо обстеженої ділянки пам'ятки.

У випадках, коли до пам'ятки неможливо застосувати жодного з наведених критеріїв, охоронна зона пам'ятки може співпадати з її територією.

Охоронні зони встановлюються окремо для кожної пам'ятки. При межуванні або частковому суміщенні зон охорони пам'яток для них визначають комплексну зону охорони.

У випадку, коли за відсутністю визначеної пам'ятки археології на певній земельній ділянці можна передбачити існування залишків археологічних об'єктів або культурного шару, застосовуються норми відповідного Положення щодо визначення охоронюваних археологічних територій.

Для об'єктів археологічної спадщини м. Люботин визначені наступні зони охорони (Т.2, аркуші 9,10).

Шеєрманівське городище (кінець VIII – початок III ст. до н.е.) визнано як об'єкт культурної спадщини місцевого значення, вид - археологічний об'єкт, тип – споруда (Рішення Виконавчого комітету Харківської обласної ради депутатів трудящих № 61 від 25.01.72 р.). Присвоєний охоронний номер 1348, у Переліку пам'яток культурної спадщини м. Люботин, Харківського району Харківської області значиться під № 12.

Площа городища складає 4,3 га, досліджено 7190 м².

Городище має найвищий ступінь дослідження серед археологічних пам'яток м. Люботина. Збереженість об'єкта задовільна, на даний момент збереглися залишки валів та рову практично по всьому периметру, що дозволяє зафіксувати межі пам'ятки. Територія городища була частково розкрита археологічними розкопками до материка. Цінний археологічний шар досліджений. Результати зафіксовані документально.

Внаслідок інтенсивної оранки практично знищені оборонні споруди (грунтові вали) та рови. Зараз вони простежуються за знімками із супутників

по відмінному кольору ґрунту після оранки. В даний час територія пам'ятки використовується для сільськогосподарських потреб.

Межі території пам'ятки визначаються штучними оборонними спорудами (вал з ровом). Охоронна зона встановлена на відстані 50 м від території пам'ятки (Рішення Харківського ОВК №33 від 23.01.84 р.)

Площа охоронної зони становить – 9,11 га

Городище «Закозарівське», с. Смородське (V-III ст. до н.е.) визнано як об'єкт культурної спадщини місцевого значення, вид - археологічний об'єкт, тип – споруда (Рішення Виконавчого комітету Харківської обласної ради народних депутатів № 118 від 17.03.86 р.). Присвоєний охоронний номер 2165, у Переліку пам'яток культурної спадщини м. Люботин, Харківського району Харківської області значиться під № 13.

Стан збереженості об'єкта задовільний, перебудови – відсутні, але через нього проходить польова дорога, яка, скоріш за все, використовує давні проїзди на городище зі східного та західного боків. Протягом, принаймні, ХХ ст. площа пам'ятки використовувалася під сільськогосподарські потреби і піддавалася оранці, значна частина оборонних споруд розорана. Місце розташування та межі городища встановлені за залишками валу. В даний час територія пам'ятки практично не використовується для сільськогосподарських потреб і на ній відновлена степова рослинність.

Загальна площа – $\approx 11,5$ га. Межі та територія пам'ятки встановлені по матеріалам досліджень, картографічної та фотофіксації (І.Б.Шрамко, С.А.Задніков).

Площа охоронної зони становить – 21.64 га.

Городище (скіфський час) в снт. Караван визнано як об'єкт культурної спадщини місцевого значення, вид - археологічний об'єкт, тип – споруда (Рішення Виконавчого комітету Харківської обласної ради депутатів трудящих № 61 від 25.01.72 р.). Присвоєний охоронний номер 1347, у

Переліку пам'яток культурної спадщини м. Люботин, Харківського району Харківської області значиться під № 14.

Городище має площу 3,2 га, досліджено археологічними розкопками 237 м². Збереженість пам'ятки задовільна. Перебудови – відсутні, можливі втрати пов'язані лише із тим, що там проходять лісові дороги, які, однак, використовуються не інтенсивно. В даний час територія пам'ятки не використовується для сільськогосподарських потреб і являє собою добре збережену археологічну територію.

Межі території пам'ятки з північного, східного та західного боків визначаються за рельєфом, крутизна схилів якого здебільшого посилена ескарпуванням. З півдня межею пам'ятки є лінія захисту – "рів – вал". Межі та територія пам'ятки встановлені по матеріалам досліджень (Б.А.Шрамко, В.В. Колода), графічної і фотофіксації. *Охоронна зона* прийнята 50 м від межі пам'ятки згідно з Рішенням Харківського ОВК №33 від 23.01.84 р..

Площа охоронної зони становить – 12.92 га.

Селище «Підлісне», смт. Караван, урочище Вороб'ївка, визнано як об'єкт культурної спадщини місцевого значення, вид - археологічний об'єкт, тип – споруда (Рішення Виконавчого комітету Харківської обласної ради депутатів трудящих № 61 від 25.01.72 р.). Присвоєний охоронний номер 1356, у Переліку пам'яток культурної спадщини м. Люботин, Харківського району Харківської області значиться під № 15.

Межа поселення картографічно не зафіксовані. Розташування і територія пам'ятки встановлено за матеріалами відділу пам'яток археології ОКЗ «Харківський науково-методичний центр охорони культурної спадщини». Зону охорони, що була прийнята 50 м від межі пам'ятки згідно з рішенням Харківського ОВК №197 від 16.04.84 р., встановити неможливо в зв'язку з низькою вивченістю пам'ятки.

Площа охоронної зони становить ~ 47.83 га.

Курганний могильник (500) визнаний як об'єкт культурної спадщини національного значення, вид - археологічний об'єкт, тип – комплекс (Постанова КМУ № 928 від 03.09.09 р.). Присвоєний охоронний номер 200028-Н, у Переліку пам'яток культурної спадщини м. Люботин, Харківського району Харківської області значиться під № 20.

Комплекс курганних могильників розташований на 7 відокремлених ділянках в південній частині території міста у районі Люботинських ставків. Досліджені кургани зафіксовані документально. Росташування окремих курганних груп, що входять до його складу, зафіксовано на топографічній підоснові у відповідності до наданої картографічної документації: за №20.1(кургани 204-206); за №20.2 (1-47,109-189); за №20.3 (48-108,190-203); за №20.4 (207-377); за №20.5 (378-437); за №20.6 (438-442); за №20.7 (443-472). Більшість з них на даний момент пограбовано.

Згідно з матеріалами натурного обстеження, проведенного співробітниками Департаменту культури і туризму Харківської обласної державної адміністрації та ОКЗ «Харківський науково-методичний центр охорони культурної спадщини» в 2015 р., на території м. Люботин топографічно зафіксовано 3 кургани Люботинського могильника – пам'ятки археології національного значення (постанова Кабінету міністрів України від 03.09.09 № 928, охоронний № 200028-Н): курган № 203 (діаметр 35 м), курган № 204 (діаметр 30 м); курган № 205 (діаметр 40 м).

Охоронні зони, що встановлені на відстані від кожного кургану - 50 м (на підставі рішення Харківського ОВК №33 від 23.01.84 р.) об'єднані в комплексні охоронні зони.

Площі комплексних охоронних зон пам'ятки археологічної спадщини Курганний могильник (500) встановлені для відокремлених комплексів:
№20.1 - 4.57 га ; №20.2 -19.14 га ; №20.3 – 9.93 га ; №20.4 - 12.42 га; №20.5 – 5.53га; № 20.6 – 1.46га ; №20.7 – 2.92 га.

Загальна площа становить– 55,97 га.

Поселення доби бронзи по пров. Прудний у м. Люботин значиться як щойно виявлений об'єкт культурної спадщини, вид - археологічний об'єкт, тип – споруда (Наказ УКіТ № 249 від 22.07.08 р.). У Переліку щойно виявлених об'єктів культурної спадщини м. Люботин значиться під № В.1.

Межі поселення встановлені умовно: з півночі межує з пров. Прудним та зоною житлової забудови – присадибними ділянками; з заходу проходить вул. Челюскіна, за якою розташований ставок Прудний з заболоченим берегом; зі сходу та півдня територія межує з приватними городами та заболоченою місцевістю.

Облікова документація – облікова карта об'єкта культурної спадщини (Відділ пам'яток археології ОКЗ «ХНМЦОКС», 21.01.2010 р.).

Стан збереженості пам'ятки задовільний. Поверхня поселення задернована, поросла деревами. В західній частині розташоване несанкціоноване звалище сміття.

У зв'язку з низькою вивченістю пам'ятки територія щойно виявленого об'єкта культурної спадщини «Люботин - пров. Прудний» встановлена по орієнтованим межам земельної ділянки.

Поселення скіфського часу «Ляхтіна» значиться як щойно виявлений об'єкт культурної спадщини, вид – археологічний об'єкт, тип – споруда (Наказ УКіТ № 249 від 22.07.08 р.). У Переліку щойно виявлених об'єктів культурної спадщини м. Люботин значиться під № В.2.

Облікова документація – паспорт об'єкта культурної спадщини (Відділ пам'яток археології ОКЗ «ХНМЦОКС», 21.01.2010 р.); облікова картка об'єкта культурної спадщини (Відділ пам'яток археології ОКЗ «ХНМЦОКС», 21.01.2010 р.).

Охоронний номер не присвоєно. На державний облік не взято.

Центральна частина поселення знищена під час будівництва автошляху Харків - Сімферополь. Залишки поселення визначаються зольниками, розташованими з обох боків дорожнього полотна. Частина поселення

задернована, інша вкрита лісом. Стан збереженості пам'ятки задовільний. Схема розташування поселення «Лахтіна» уточнена по результатам археологічної розвідки в 2007 р. (звіт Шрамко І.Б., Голубева І.В., Задніков С.А., Окатенко В.М., Пеляшенко К.Ю.). Орієнтовані межі поселення встановлені за топографічними умовами.

Поселення скіфського часу (VI ст.. до н.е.) «Дроблянське» значиться як щойно виявлений об'єкт культурної спадщини, вид - археологічний об'єкт, тип – визначне місце. У Переліку щойно виявлених об'єктів культурної спадщини м. Люботин значиться під № В.3.

Облікова документація – паспорт об'єкта культурної спадщини (Відділ пам'яток археології ОКЗ «ХНМЦОКС», 28.05.2008 р.); облікова картка об'єкта культурної спадщини (Відділ пам'яток археології ОКЗ «ХНМЦОКС», 28.05.2008 р.).

Охоронний номер не присвоєно. На державний облік не взято.

Поселення знаходиться в середній частині мису, між двома глибокими балками, одна з яких – східна, має назву Ржавий Яр, в ній бере свій початок р. Мерефа, що впадає в р. Мжу. Територія поселення задернована. Площа поселення, яка встановлена по результатам обстежень, складає 6,0 га, з них досліджено 107 кв.м. Стан збереженості об'єкта задовільний. Частина території розорана.

Площадь поселення встановлена по матеріалам досліджень (І.Б.Шрамко), топографічно не визначена. Орієнтовані межі поселення встановлені за топографічними умовами.

4.2.2 Межі територій та зони охорони пам'яток архітектури, містобудування, садово-паркового мистецтва

На території міста Люботин визначені комплексні та окремі охоронні зони об'єктів нерухомої культурної спадщини, для пам'яток національного та місцевого значення.

У районі Гиївка встановлені 2 комплексні охоронні зони, які об'єднані одним історичним ареалом. Межі комплексних зон охорони визначені за критеріями історико-культурної та природно-ландшафтною цінності території ансамблю заміської садиби Гиївка, до яких приєднуються зони охорони природного ландшафту (навкруги ставків «Жабник» на південному сході, «Гиївський» на півдні). В межах комплексних охоронних зон розташовані елементи історичного планування та забудови та найбільш інформативні точки візуального сприйняття пам'яток і пейзажів історичного ландшафту.

У комплекс споруд заміської садиби Гиївка, 1820-1901, охоронний № 200030-Н, входять: палац заміської садиби, вул. Хижного, 16/19, охоронний №200030/2-Н; будівля службового корпусу, вул. Хижного, 11/22, охоронний номер № 200030/1-Н; парк заміської садиби, вул. Хижного, 16/19, охоронний №200030/3-Н, Миколаївська церква, вул. Садова, 31а, охоронний №200030/4-Н; всі – пам'ятки національного значення. Рішення про взяття на державний облік затверджено постановою КМУ за № 970 від 24.08.1963 року та постановою КМУ за № 929 від 10.10.2012 року. До переліку об'єктів культурної спадщини міста Люботин включено за номерами 21; 21.1; 21.2; 21.3; 21.4.

Ступінь збереження елементів структури колишнього ансамблю відображена у розділі 3. Добре збереглися просторові характеристики історичного ландшафту, головні споруди, традиційний характер середовища.

Територія комплексу заміської садиби обмежена на півночі – вул. Тарасівською (кол. Гайдара), яка на сході огинає зелені масиви парку; на південному сході – вул. Нове Життя; на півдні – вул. Хижного з включенням простору пл. Княжої (кол. Жовтнева); на заході – вул. Коцюбинського, частиною вул. Гиївської та Чернишевського. До території комплексу заміської садиби входять території 3 пам'яток історії: двох братських могил та будинку школи. Навколо них встановлена комплексна охоронна зона №1, в яку входять охоронні зони:

– комплексу споруд замиської садиби Гиївка, 1820-1901 рр., охоронний № 200030-Н;

– братської могили радянських воїнів, 1943р., 1952 р., охоронний номер № 1367;

– могили Хижного М.В., 1919 р., 1970р., охоронний номер № 1863;

– будинку школи, 1820 – 1901 рр., охоронний номер № 8728/1-Ха.

Межі комплексної охоронної зони №1 на північному заході, на півночі – співпадають с територією комплексу споруд замиської садиби по вул. Коцюбинського, Гиївській, огинають квартал сформованої сучасної забудови по вул. Чернишевського, продовжені по вул. Тарасівської (кол. Гайдара); на північному сході – огинають пруд «Жабник»; на сході – співпадають з межами забудови по вул. Нове життя з включенням охоронної зони будинку школи (пам'ятка історії місцевого значення, охоронний номер № 8728/1-Ха). В центральній зоні селища межі комплексної охоронної зони включають існуючу забудову вздовж вул. Хижного, пл. Княжої (кол. Жовтнева) з продовженням її до зони охорони природного ландшафту ставка «Гиївський».

Зона регулювання забудови встановлена: на ділянках втрат історичного планування та рослинності на території парку; вздовж існуючої одноповерхової забудови садибного типу вул. Нове Життя, пл. Княжої. Режим використання зони регулювання забудови визначено: за умовами збереження традиційної забудови вздовж червоних ліній вулиць, обмеження поверховості забудови з метою збереження просторових характеристик оточення історичного ансамблю та оптимального сприйняття пам'яток в історичному ландшафті.

Комплексна охоронна зона №2 встановлена в південній частині садиби на ділянці Миколаївської церкви, в яку входять території пам'яток національного і місцевого значення:

– Миколаївської церкви, пам'ятки архітектури національного значення, 1843 р., охоронний №200030/4-Н;

– могили учасників російсько-японської війни О. В. Дена і М. В. Дена, 1904р., 1905р., охоронні номери 8729/2-Ха, 8730/3-Ха ;

– могили військових і державних діячів П. Д. Святополк-Мирського і Д. І. Святополк-Мирського, 1914 р., 1899 р., охоронні номери 8732/5-Ха, 8733/6-Ха;

– могили подружжя священника Миколаївської церкви Є. І. Чекалова та Є. М. Чекалової, 1898 р., 1901 р., охоронний номер 8731/4-Ха.

Територія Миколаївської церкви співпадає з охоронною зоною і визначена в межах двору, території могил – в межах огорож.

Комплексна охоронна зона №2 встановлена для збереження оптимального сприйняття пам'ятки в історичному ландшафті комплексу заміської садиби. Комплексні охоронні зони №1 і №2 об'єднані межами історичного ареалу Гийівка.

Ландшафтний парк, поч. XIX ст., реконструйований у 2 пол. XIX ст., пам'ятка садово-паркового мистецтва національного значення, охоронний № 701-Н, розташований в історичному центрі міста по вул. Шевченка. Рішення про взяття на державний облік затверджено постановою КМУ за № 970 від 24.08.1963 року.

Межа території пам'ятки встановлена: на півдні (від ставка 4) – вздовж зелених масивів парку, огинає існуючу забудову до вул. Нежданової, вздовж вул. Нежданової до пров. Валерія Лобановського (кол. Луначарського), огинає зелені масиви парку до вул. Клубної, далі – по вул. Клубній, вул. Вільній до вул. Шевченка. Північна межа території парку огинає територію забудови по вул. Шевченка та кварталів колишнього залізничного селища (нині громадського центру міста). Межі парку на сході огинають сучасну забудову по вулицях Живописній і Шевченка, проходять по межах зелених масивів в обхід ставка 3, до ставка 4 в південній частині парку. Межі території південної частини парку визначені існуючими межами зелених масивів, дорогами, кордонами лісового господарства. До території пам'ятки садово-паркового мистецтва приєднуються

зони охорони природного ландшафту, які огинають ставки каскаду прудів 4, 5, 6 та зелені масиви урочищ лісового господарства.

Комплексна охоронна зона включає такі об'єкти культурної спадщини: ландшафтний парк ХІХ ст. (охоронний № 701-Н); братська могила радянських воїнів, 1941 - 1943 рр., 1954 р., вул. Шевченка, 98, охоронний номер № 1363; колишній заміський будинок, ХІХ ст., рек. ХХ ст., значна історична будівля, щойно виявлена (Додаток І, №27).

Межі охоронної зони парку ХІХ ст. співпадають з межами комплексної охоронної зони пам'яток.

До комплексної охоронної зони додатково включена історично сформована територія парку вздовж вул. Шевченка (по місцю існування вхідної зони) задля збереження візуального розкриття пам'ятки на головну вулицю міста. Пропозиції по межах комплексної зони охорони парку обґрунтовані:

- необхідністю збереження природного довкілля та садово-паркового пейзажу, головних видових пейзажів та панорам з боку історичного центру міста;
- захисту природного середовища парку від невідконтрольної забудови;
- збереження екологічного балансу природного комплексу та захисту від антропогенних навантажень;
- збереження необхідних для реабілітації природних утворень та прямих зв'язків між створеним ландшафтом пейзажного парку та природним оточенням.

Вознесеньська церква, вул. Полтавський шлях, 25, охоронний № 725, розміщена у центральному кварталі історичного району Старий Люботин. Побудована у 1805 – 1811 роках, переосвячена у 1836 році, пам'ятка архітектури місцевого значення. Рішення про взяття на державний облік, затверджено Рішенням Харківського облвиконкому №61 від 05.03.1992 р.

Територія пам'ятки встановлена у межах земельної ділянки Вознесенської церкви на розі вулиць Полтавський шлях та Солобожанська (кол. Радянська).

Межі охоронної зони пам'ятки визначаються оглядовою зоною: з півдня співпадають з територією пам'ятки, зі сходу йдуть у межах червоних ліній вул. Полтавський шлях, закінчуючись між домоволодіннями №№ 40 та 37, з півночі проходять у межах червоних ліній вул. Козацької (кол. Червоноармійська), закінчуючись біля домоволодіння № 2, з заходу у межах червоних ліній вул. Полтавський шлях, закінчуючись біля домоволодіння № 51, продовжуючись по червоній лінії вул. Слобожанської (кол. Радянська) до південної межі ділянки пам'ятки.

4.2.3 Межі території та зони охорони пам'яток історії

Братська могила, поховано 74 воїна (обеліск), пам'ятка історії місцевого значення, охоронний номер № 1366. До переліку об'єктів культурної спадщини міста Люботин включено за номером 1. Рішення про взяття на державний облік затверджено виконавчим комітетом Харківської обласної ради депутатів трудящих № 61 від 25.01.1972 р.

Пам'ятка розміщена в районі залізничної платформи Водяне на території рекреаційної зони ставка Чкалівка. В ній поховано 74 радянських воїна, що загинули під час війни у 1941-1943 роках. Обеліск встановлено у 1954р.

Територія пам'ятки визначена межами огорожі.

Охоронна зона становить 25 м від межі пам'ятки. Вона співпадає з межами рекреаційного простору території парку Чкалівка, визначеного як окрема зона охорони природного ландшафту міста Люботин.

Братська могила червоноармійців, загиблих в 1918-1919 роках. Назва за переліком – Братська могила червоноармійців, які загинули у квітні 1918 р. Розміщена по вул. Гвардії-генерала Гавенка Л.А. містить поховання понад 70 осіб. Місто поховання визначено у 1929 році, оновлено у 1967 році. Рішення про взяття на державний облік затверджено виконавчим комітетом Харківської обласної ради депутатів трудящих № 61 від 25.01.1972 р., охоронний номер № 1360. На могилі встановлено обеліск висотою 2,25 м. До переліку об'єктів культурної спадщини міста Люботин включено за номером 2.

Територія пам'ятки визначена межами огорожі. Пам'ятка орієнтована в напрямку вулиці Гвардії-генерала Гавенка Л.А. *Охоронна зона* встановлена по червоної лінії вулиці та на відстані 25 м по периметру від межі території пам'ятки.

Братська могила, поховано 163 воїна, загиблих у 1941-1943 роках, розміщена в північному напрямку від центру міста на ділянці кварталу по вулиці Військовій. Тут поховано 163 радянські воїни. Обеліск з пам'ятними дошками встановлений у 1948 році. Рішення про взяття на державний облік затверджено виконавчим комітетом Харківської обласної ради депутатів трудящих за № 61 від 25.01.1972 року, охоронний номер № 1365. До переліку об'єктів культурної спадщини міста Люботин включено за номером 3.

Територія пам'ятки визначена межами ділянки розташованої по схилу поховань. *Охоронна зона* встановлена на відстані 25 м від межі пам'ятки.

Братська могила радянських воїнів, загиблих у 1941-1943 роках, розміщена в історичному районі Старий Люботин вздовж вулиці Полтавський Шлях. Назва за реєстром – братська могила, поховано 151 воїна (скульптура «Воїн з автоматом»). Містить поховання 251 воїнів. Монумент з пам'ятними дошками встановлений у 1951 році. У 1975 році монумент оновлено з включенням у композицію пам'ятки скульптурної групи «Воїн та дівчинка» та благоустроєм ділянки навкруги. Рішення про взяття на державний облік затверджено виконавчим комітетом Харківської обласної ради депутатів трудящих за № 61 від 25.01.1972 року, охоронний номер № 1364. До переліку об'єктів культурної спадщини міста Люботин включено за номером 4.

Територія пам'ятки визначена межами ділянки благоустрою с видовими майданчиками та квітниками. *Охоронна зона* встановлена на відстані 25 м від межі пам'ятки.

Братська могила, поховано 98 воїнів. (скульптура «Воїн з автоматом»). Розташована в селищі Гиївка на площі Княжій. Поховано 98 радянських воїнів, загиблих у 1943 році. На залізобетонному постаменті висотою 1,8 м встановлена

скульптура воїна, виготовлена на Харківській скульптурній фабриці у 1952 році. Рішення про взяття на державний облік затверджено виконавчим комітетом Харківської обласної ради депутатів трудящих за № 61 від 25.01.1972 року, охоронний номер № 1367. До переліку об'єктів культурної спадщини міста Люботин включено за номером 5.

Територія пам'ятки співпадає з територією та комплексною зоною охорони заміської садиби, пам'ятки містобудування національного значення. охоронний номер № 1367.

Могила голови Гіївського ревкому М.В. Хижного, загиблого у 1919 році. Розташована в селищі Гіївка на площі Княжій (кол. Жовтнева). Поховання 1919 року. Відкрито у 1970 році. Рішення про взяття на державний облік затверджено виконавчим комітетом Харківської обласної ради депутатів трудящих за № 328 від 23.05. 1983 року, охоронний номер № 1863. До переліку об'єктів культурної спадщини міста Люботин включено за номером 6.

Територія пам'ятки співпадає з комплексною зоною охорони заміської садиби, пам'ятки містобудування національного значення, охоронний номер № 200030-Н.

Місце збройного повстання робітників і селян в грудні 1905 року розташовано на території паровозного депо та колишніх ремонтних майстерень залізничної станції Люботин, обмежених вулицями Шевченка та Деповська. Місце означене меморіальною дошкою, встановленою у 1955 році. Рішення про взяття на державний облік затверджено виконавчим комітетом Харківської обласної ради депутатів трудящих за № 328 від 23.05. 1983 року, охоронний номер № 1862. До переліку об'єктів культурної спадщини міста Люботин включено за номером 7. Будівлю ремонтних майстерень з меморіальною дошкою включено до списку значних історичних будівель.

Пам'ятний знак Герою Радянського Союзу Абдулову І.Ф., 1943 року. Встановлений у вигляді гранітної стели у 1973 році по вулиці Слобожанській (кол. Радянська) на перехресті з вул. Шкільною. Рішення про взяття на

державний облік затверджено виконавчим комітетом Харківської обласної ради депутатів трудящих за № 13 від 12.01. 1981 року, охоронний номер № 1758. До переліку об'єктів культурної спадщини міста Люботин включено за номером 8.

Територія пам'ятки визначена межами ділянки благоустрою. Охоронна зона з боку вулиць співпадає з їх червоними лініями, з двох інших боків обмежена ділянками сусідніх домоволодінь.

Братська могила, поховано 179 воїнів. (скульптура «Воїн з автоматом») (поховано 179 воїнів). Розташована на території міського парку, пам'ятки садово-паркового мистецтва національного значення за адресою: вул Шевченка, 98. В братській могилі поховано 179 воїнів, загиблих у 1941 - 1943 роках. Рішення про взяття на державний облік затверджено виконавчим комітетом Харківської обласної ради депутатів трудящих за № 61 від 25.01.1972 року, охоронний номер № 1363. До переліку об'єктів культурної спадщини міста Люботин включено за номером 9.

Територія пам'ятки визначена межами круглої в плані ділянки благоустрою с видовими майданчиками та квітниками. Вона співпадає з територією та охоронною зоною пам'ятки садово-паркового мистецтва (охоронний номер № 701-Н).

Братська могила, поховано 20 воїнів. (скульптура «Воїн з автоматом»), (поховано 27 воїнів). Розташована на повороті вулиці Заводська, на ділянці будівлі школи, однієї з найстаріших у селищі Караван та Люботині. В братській могилі поховано 27 радянських воїнів, загиблих у 1943 році. Пам'ятка означена монументом у вигляді скульптури воїна, встановленої на постаменті з пам'ятними дошками у 1967 році. Рішення про взяття на державний облік затверджено виконавчим комітетом Харківської обласної ради депутатів трудящих за № 61 від 25.01.1972 року, охоронний номер № 1368. До переліку об'єктів культурної спадщини міста Люботин включено за номером 10.

Територія пам'ятки встановлена у межах облаштованої ділянки з плитами покриття.

Охоронна зона визначена ділянкою перед будівлею школи, обмеженою проїжджими частинами вулиць.

Братська могила, кількість похованих невідома. (скульптура «Воїн з вінком»). Встановлена у хуторі Смородському в 1965 році. Кількість радянських воїнів, що загинули у 1943 році та поховані тут невідома. Рішення про взяття на державний облік затверджено виконавчим комітетом Харківської обласної ради депутатів трудящих за № 61 від 25.01.1972 року, охоронний номер № 1369. До переліку об'єктів культурної спадщини міста Люботин включено за номером 11.

Територія пам'ятки та охоронна зона встановлені на відстані 25 м від пам'ятки.

Будинок школи, розміщений у селищі Гиївка по вул. Нове життя, 26, побудований в 1901 році. Автор невідомий. Рішення про взяття на державний облік визнано наказом МКУ за № 45 від 20.01.2012 року, охоронний номер № 8728/1-Ха. До переліку пам'яток історії міста Люботин включено за номером 23.

Територія пам'ятки співпадає з комплексною зоною охорони заміської садиби, пам'ятки містобудування національного значення, охоронний номер № 200030-Н.

Могила учасника російсько-японської війни О.В. Дена. 1904 р. Розташована на території церковного двору Миколаївської церкви – пам'ятки архітектури національного значення. В могилі похований О.В. Ден, син Дена Володимира Олександровича, міністра, статс - секретаря Великого князівства Фінського та Ніни Дмитрівни, уродженої княжни Святополк - Мирської, лейтенант воєнно-морського флоту Росії, помер від тифу під час російсько-японської війни. Пам'ятка позначена могильною плитою. Поряд похований брат О.В. Дена, М.В. Ден, лейтенант гвардійського екіпажу, загинув у Цусимській битві, під час російсько-японської війни 1905р.

Між могилами встановлено кам'яний хрест з книгою. Навколо двох могил встановлена огорожа. Рішення про взяття на державний облік затверджено

наказом Мінкультури від 20.01.2012 №45, охоронні номери 8729/2-Ха та 8730/3-Ха . До переліку пам'яток історії міста Люботин включені за номерами 16 і 17.

Територія пам'ятки комплексна для двох могил і встановлена у межах огорожі могил. *Охоронна зона* визначена в межах комплексної охоронної зони Миколаївської церкви.

Могила військового і державного діяча П.Д. Святополк-Мирського. 1914 р. Розташована на території церковного двору Миколаївської церкви – пам'ятки архітектури національного значення. В могилі похований князь Петро Дмитрович Святополк-Мирський, військовий та державний діяч (дивись розділ 1.1). Пам'ятка позначена могильною плитою. Поряд похований його батько, військовий та державний діяч Дмитро Іванович Святополк-Мирський. Між могилами встановлено пам'ятну дошку. Навколо двох могил встановлена огорожа. Рішення про взяття на державний облік затверджено наказом Мінкультури від 20.01.2012 №45, охоронні номери 8732/5-Ха і 8733/6-Ха. До переліку пам'яток історії міста Люботин включено за номерами 18 і 19.

Територія пам'ятки комплексна для двох могил і встановлена у межах огорожі могил. *Охоронна зона* визначена в межах комплексної охоронної зони Миколаївської церкви.

Могила подружжя священника Миколаївської церкви Є.І. Чекалова та Є.М. Чекалової. 1898 р., 1901 р. Розташована на території церковного двору Миколаївської церкви – пам'ятки архітектури національного значення, в кутку між лівим крилом трансепта церкви та апсидою. В могилі поховані священник Миколаївської церкви Є.І. Чекалов та його дружина Є.М. Чекалова. Пам'ятка означена могильним каменем, у якому, ймовірно, кріпився хрест. Могила потребує реставрації. Огорожа навколо могили не встановлена. Рішення про взяття на державний облік затверджено наказом Мінкультури від 20.01.2012 №45, охоронний номер 8731/4-Ха. До переліку пам'яток історії міста Люботин включено за номером 22. *Територія пам'ятки* 0,64 м². *Охоронна зона* визначена в межах комплексної охоронної зони Миколаївської церкви.

4.2.4 Межі території та охоронні зони ботанічних пам'яток природи місцевого значення

Ботанічний заказник «Дроб'янське», оголошений рішенням облвиконкому від 3.12.1984 року за № 562. Заказник площею 12,6 га розташований на землях Люботинського лісництва Державного підприємства «Жовтневе лісове господарство» у кварталі 6, виділу 4, на ділянці 2-3 Харківського району. Межі Заказника та його охоронна зона виносяться на планово-картографічні матеріали Люботинського лісництва ДП «Жовтневого лісового господарства» та відділу земельних ресурсів Харківського району. До переліку пам'яток історії міста Люботин включено за номером 24.

Ботанічна пам'ятка природи «Великий ліс» оголошена рішенням облвиконкому від 3.12.1984 року за № 562. Пам'ятка природи загальною площею 0,1 га розташована на землях Люботинського лісництва Державного підприємства «Жовтневе лісове господарство» у кварталі 14, виділу 21 Харківського району. Межі пам'ятки природи виносяться на планово-картографічні матеріали Люботинського лісництва, «Жовтневого лісового господарства» та відділу земельних ресурсів Харківського району. До переліку пам'яток історії міста Люботин включено за номером 25.

Ботанічна пам'ятка природи «Два дуби-велетні» урочища «Великий ліс» оголошена рішенням облвиконкому від 3.12.1984 року за № 562. Пам'ятка природи розташована на території загальною площею 0,2 га на землях Люботинського лісництва Державного підприємства «Жовтневе лісове господарство» в кварталі 14, на ділянці 20, обхід 3 Харківського району. Межі пам'ятки природи виносяться на планово-картографічні матеріали Люботинського лісництва, «Жовтневого лісового господарства» та відділу земельних ресурсів Харківського району. До переліку пам'яток історії міста Люботин включено за номером 26.

4. 3 Режими використання територій та зон охорони пам'яток

Режими використання територій, зон охорони пам'яток та об'єктів археології встановлюються згідно з Законами України "Про охорону культурної спадщини", "Про внесення змін до Закону України "Про охорону культурної спадщини", "Про охорону археологічної спадщини" та Земельним кодексом України.

Ці території належать до земель історико-культурного призначення. Включають в себе території об'єктів археологічної спадщини, зони охорони археологічних пам'яток, зони охорони археологічного культурного шару.

Режим використання – умови використання території пам'ятки та її охоронної зони спрямовані на забезпечення збереження самої пам'ятки, традиційного характеру її середовища, в окремих випадках – відтворення втрачених цінних елементів середовища.

Режими використання у межах територій пам'яток археології призначаються для збереження пам'яток в автентичному стані або до їх повного дослідження та можливої музеєфікації.

На території пам'яток археології за погодженням з відповідним органом охорони культурної спадщини можуть виконуватись лише роботи, пов'язані зі збереженням та дослідженням пам'яток, а також облаштуванням музейних експозицій.

На території пам'яток археології забороняється здійснення будь-яких земляних або будівельних робіт, що не пов'язані з дослідженням пам'яток, їх збереженням та музеєфікацією. Режими використання територій у межах охоронної зони пам'яток археології призначаються для запобігання руйнації пам'яток, а також збереження традиційного характеру середовища.

В охоронних зонах пам'яток археології обмежуються, а у випадку збереження історичного ландшафту – забороняються земляні та будівельні роботи, не пов'язані з дослідженням пам'яток, їх збереженням та музеєфікацією.

Будь-які земляні та будівельні роботи, а також меліоративні та культивацийні заходи, заплановані в охоронних зонах пам'яток археології,

повинні погоджуватись з відповідним органом охорони культурної спадщини та провадитись під наглядом фахівця-археолога, що має дозвіл на проведення археологічних досліджень у межах відповідних пам'яток археології.

В межах охоронних зон археологічного культурного шару не допускається ведення археологічних досліджень без спеціального дозволу; проведення будівельних, земляних та інших робіт, пов'язаних з порушенням покривних відкладень в зоні, що охороняється.

В межах охоронних зон археологічного культурного шару допускається:

- будівництво нових будівель, наземних інженерних споруд після проведення археологічних досліджень чи у разі відсутності пам'яток археології з дозволу державного органу у сфері охорони об'єктів культурної спадщини при участі археологів;

- залишати фрагменти споруд після завершення археологічних досліджень ділянки культурного шару в якості нерухомих пам'яток історії та культури;

- збереження залишків культурного шару, в тому числі у вигляді осипів, оголень, давніх валів, доріг, штучних терас, рослинного покриву з метою запобігання природного руйнування культурного шару тимчасовими водотоками, осипами та іншими природними факторами.

Режим використання пам'яток садово-паркового мистецтва. На території парків – пам'яток садово-паркового мистецтва забороняється будь-яка діяльність, що не пов'язана з виконанням покладених на них завдань і загрожує їх збереженню.

На території парків – пам'яток садово-паркового мистецтва забезпечується проведення екскурсій та масовий відпочинок населення, здійснюється догляд за насадженнями, включаючи санітарні рубки, рубки реконструкції та догляду з підсадкою дерев і чагарників ідентичного видового складу, замість загиблих, вживаються заходи щодо запобігання самосіву, збереження композицій із дерев, чагарників і квітів, трав'яних газонів.

На території парків - пам'яток садово-паркового мистецтва може проводитися зонування відповідно до вимог, встановлених для ботанічних садів.

Утримання та реконструкція парків - пам'яток садово-паркового мистецтва провадиться за проектами, що розробляються спеціалізованими науковими та проектними установами і затверджуються органами, у підпорядкуванні яких перебувають ці парки, за погодженням з:

центральним органом виконавчої влади в галузі охорони навколишнього природного середовища – щодо парків-пам'яток садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення;

органами центрального органу виконавчої влади в галузі охорони навколишнього природного середовища на місцях – щодо парків-пам'яток садово-паркового мистецтва місцевого значення (ст. 38 Закону України «Про природно заповідний фонд України»).

Режим використання пам'яток природи.

Пам'ятками природи оголошуються окремі унікальні природні утворення, що мають особливе природоохоронне, наукове, естетичне, пізнавальне і культурне значення, з метою збереження їх у природному стані (ст. 27 ЗУ «Про природно заповідний фонд України»). Пам'ятка природи входить до складу природно-заповідного фонду України і охороняється як національне надбання. Щодо неї встановлюється особливий режим охорони, відтворення, використання.

На території пам'яток природи забороняється будь-яка діяльність, що загрожує збереженню або призводить до деградації чи зміни первісного їх стану (ст. 28 Закону України «Про природно заповідний фонд України»).

Власники або користувачі земельних ділянок, водних та інших природних об'єктів, оголошених пам'ятками природи, беруть на себе зобов'язання щодо забезпечення режиму їх охорони та збереження (ст. 28 Закону України «Про природно заповідний фонд України»).

4.4 Межі та режими використання територій історичних ареалів

Відповідно до нормативно-правових актів, що регулюють питання визначення і використання територій історичних ареалів, запропоновано наступні межі і пам'яткоохоронні заходи на відокремлених територіях історичних ареалів м. Люботина.

№1. Межа історичного ареалу Старий Люботин (Північний) проходить: на півночі – по межах території кладовища та садибної забудови пер. Учнівського; на північному сході – по вул. Горького; на сході – по вул. Історичній (кол. Свердлова); на півдні – по вул. Слобожанській (кол. Радянська); на заході - по межах ділянки школи та кладовища.

Площа історичного ареалу – 23,57 га

Площа охоронної зони церкви Вознесення – 0,68 га

Режими використання територій історичного ареалу.

Територія та охоронна зона церкви Вознесення та пам'ятки історії (братська могила, охор.№1364) належить до земель історико культурного призначення. В межах території історичного ареалу діє режим зони регулювання забудови, який встановлює збереження напрямів візуального сприйняття пам'яток та збереження їх традиційного оточення.

№2. Межа центрального історичного ареалу проходить:

- на заході – вздовж зелених масивів парку, огинаючи існуючу забудову до вулиці Нежданової, вздовж вулиці Нежданової до провулка Валерія Лобановського (кол. Луначарського), огинає зелені масиви парку до вулиці Клубної, далі – по вулиці Клубній, Вільній – до вулиці Шевченка;

- на півночі та сході – вздовж вулиці Шевченка;

- на південному сході, півдні, південному заході – по межі комплексної охоронної зони (існуючим межам зелених масивів, дорогам, межам лісового господарства). На півдні межі історичного ареалу з'єднуються з зоною охорони природного ландшафту Люботинських ставків.

Площа історичного ареалу – 176,71 га, в т.ч.:

- територія пам'ятки (ландшафтного парку) – 119,64 га,
- площа комплексної охоронної зони -127,95 га,
- зона регулювання забудови (за межами історичного ареалу) – 6,80га.

На території комплексної охоронної зони пам'яток культурної спадщини історичного ареалу №2 діє режим охорони, відповідно до земель історико-культурного призначення, які мають особливу екологічну, оздоровчу, наукову, естетичну і історико-культурну цінність. Землі, на яких розміщуються пам'ятки садово-паркового мистецтва, відносяться також до земель природно-заповідного фонду. На них поширюються обмеження по приватизації земель. Забудовані території у межах комплексної охоронної зони історичного ареалу №2 мають режим обмеження забудови, встановлений згідно вимогам просторово-візуального контролю і збереження пейзажно-видових якостей елементів просторової композиції садово-паркового ландшафту.

Режим зони регулювання забудови історичного ареалу №2 призначений вздовж вул. Шевченка для збереження значної історичної одно-двохповерхової забудови центрального району міста та просторового оточення пам'яток культурної спадщини.

№3. Межа історичного ареалу Гіївка (Південно-східний) об'єднує комплексні охоронні зони комплексу споруд заміської садиби №1 та №2, пам'ятки національного значення; пам'яток історії місцевого значення, зони регулювання забудови та зони охорони природного ландшафту. Межі історичного ареалу проходять:

- на північному заході, на півночі – по вулицях Коцюбинського, Гіївській, Тарасівській (кол. Гайдара);

- на сході – вздовж зони охорони природного ландшафту ставка «Жабник»; по лінії забудови вул. Нове Життя до пр. Спортивного; по межі комплексної охоронної зони з включенням в центральній частині району існуючої забудови вздовж вулиці Хижного, площі Княжої (кол. Жовтнева) до Гіївського ставка;

- на півдні – вздовж комплексної охоронної зони Миколаївської церкви до Гийвського ставка.

Площа історичного ареалу – 98,63 га

Територія пам'ятки – 57,47 га

Площа комплексної охоронної зони – 59,72 га.

Режими використання території історичного ареалу.

В межах території комплексних зон охорони пам'яток культурної спадщини №1 і №2, які належать до земель історико-культурного призначення, будь яка містобудівна та архітектурна діяльність спрямована на охорону, реставрацію та реабілітацію культурної спадщини у відповідності до діючих норм пам'яткоохоронного законодавства. На окремих ділянках із дисгармонійною забудовою діє режим реновації та ревалоризації середовища. В зонах регулювання забудови – збереження просторового оточення пам'яток культурної спадщини та збереження традиційної одно та двохповерхової забудови (Додаток К).

У цілому, на території історичних ареалів нормами пам'яткоохоронного законодавства встановлено:

- пріоритетний напрям містобудівної діяльності – збереження традиційного характеру середовища історичного ареалу, охорона і раціональне використання розташованих в його межах пам'яток, збереження містоформуєчої ролі об'єктів культурної спадщини;

- у історичному ареалі гранична висота нових будівель і споруд визначається тими обмеженнями, які встановлені режимами використання відповідних територій та зон охорони пам'яток (Додаток К).

Погодження програм та проектів містобудівних, архітектурних та ландшафтних перетворень, будівельних, меліоративних, шляхових, земляних робіт в історичному ареалі, надання дозволів на проведення робіт в історичному ареалі, погодження проектів відведення та надання земельних ділянок, погодження зміни землевласника, землекористувача в історичному ареалі

здійснюється відповідно діючого законодавства з охорони культурної спадщини.

Площі історичних ареалів міста Люботин в межах історичних ареалів:

Загальна площа історичних ареалів – 198,91 га.

Загальна площа зон охорони пам'яток культурної спадщини – 188,35га.

Загальна площа зон охорони пам'яток археологічної спадщини – 55,97 га.

ВИСНОВКИ

1. Матеріали історико-архітектурного плану м. Люботин, розроблені у 2014 р., покладені в основу даного проекту, який доповнено відповідно до програми «Розробки (оновлення) містобудівної документації Люботинської міської ради на 2014-2015 рр. відповідно до коригування картографічної основи і розширення меж обстежуваної території Люботинської міської ради». На підставі матеріалів попереднього дослідження, оновлені та доповнені всі розділи роботи. В роботі використані додаткові архівні джерела, класифіковано і картографовано нерухому культурну спадщину міста, складено комплексну оцінку історико-культурної спадщини та традиційної забудови міста, скореговані списки пам'яток та об'єктів культурної спадщини, уточнені переліки значних історичних будівель, скореговані межі історичних ареалів міста Люботин та межі охоронних зон пам'яток нерухомої культурної спадщини.

2. В роботі вперше проаналізовано еволюційний розвиток території відповідно до формування історичної складової усталеного розвитку міста Люботин. Визначені комплекси об'єктів нерухомої культурної спадщини, які відповідають найбільш значній природно-ландшафтній, історико-культурній, містобудівній цінності території міста та привабливості його історичного і природного ландшафту. В ньому визначені три головні історичні ареали, комплексні зони охорони об'єктів культурної спадщини, зони регулювання забудови, зони охорони природного та паркового ландшафту, зони охорони пам'яток та об'єктів археології. Комплексні історико-архітектурні дослідження по місту Люботин у такому обсязі виконані вперше. Дана робота враховує останні зміни в законодавстві та науковій методиці виконання спеціальної науково-проектної документації. Головні напрямки охорони та збереження культурної спадщини, які запропоновані в роботі, у повному обсязі можуть бути враховані при розробці генерального плану міста.

3. Місто Люботин має значний історико-культурний потенціал, який потребує подальшого дослідження та відповідного використання у програмах розвитку соціальної сфери, культурно-просвітницької, рекреаційної, туристичної, архітектурно-реставраційної та управлінської діяльності. У цьому полягає наукова новизна роботи. Ступінь збереження пам'яток культурної спадщини, природного та історичного середовища міста Люботин свідчить про необхідність подальших кроків по створенню нових організаційних форм використання спадщини, яка є основою нової культурної політики суспільства.

ПЕРЕЛІК ПОСИЛАНЬ

1. Люботин // Вікіпедія — вільна енциклопедія. – Режим доступа: <http://uk.wikipedia.org/wiki>
2. В. В. Стрілець. Люботин: Історико-краєзнавчий нарис. – Харків: Торсинг, 2002. – 400 с.
3. Багалея Д.И. Объяснительный текст к археологической карте Харьковской губернии // Труды XII археологического съезда. – Т.1. – М., 1905. – С. 4–92.
4. Винокур І.С., Телегін Д.Я. Археологія України. – Тернопіль, 2005. – 480 с.
5. Гречко Д.С. Населення скіфського часу на Сіверському Дінці. – Київ, 2010. – 286 с.
6. Шрамко Б.А. Следы земледельческого культа у лесостепных племен Северного Причерноморья в раннем железном веке // Современная архитектура. – 1957б. – № 1. – С. 188–197.
7. Шрамко Б.А. Люботинское городище // Люботинское городище. – Сборник научных трудов. – Х.: Регион-информ, 1998. – С. 9 – 132.
8. Бандуровский А.В., Буйнов Ю.В. Курганы скифского времени (северскодонецкий вариант). – Киев: Издательство НАН Украины, 2000. – 236 с.
9. Скорий С.А. Про скіфський етнокультурний компонент у населення Дніпровського Лісостепоного Правобережжя // Археологія. – 1987. – № 60. – С. 36 – 49.
10. Шрамко Б.А. Розкопки курганів раннього залізного віку на Харківщині // Археологія. – 1983. – № 43. – С. 54 – 62.
11. Багалій Д.І. Історія Слобідської України; – Х., 1990. – С.21.
12. Багалея Д.И. Очерки из истории колонизации степной окраины Московского государства. – Москва, 1887. – С. 98.

- 13.Филарет. Историко-статистическое описание Харьковской епархии. В 3-х т. Т. 1. – Харьков: Райдер, 2004. – 328 с.
- 14.Альбовский Е. История Харьковского слободского козацкого полка (1651-1765).– Х., 1895.
- 15.Багалея Д.И. Материалы для истории колонизации и быта степной окраины Московского государства (Харьковской и отчасти Курской и Воронежской губ.) в XVI - XVIII вв., собранные в разных архивах и редактированные Д. И. Багалеем. — Т. 1. — Х., 1886.
16. Історія міста Люботин. Частина ІІІ. режим доступа: <http://www.lubotin.kharkov.ua/ogorode/istorya/11-istorija-mista-ljubotin.chastina-iii.html> – Дата звертання 12.11.2014.
17. Описи Харьківського намісництва кін. ХУІІІ ст.; Описово-статистичні джерела – К.: Наукова думка, 1991. – 210 с.
- 18.Свято-Вознесенський храм. Історія. Офіційний сайт міста Люботин. Режим доступа: <http://www.lubotin.kharkov.ua/ogorode/istorya/>
19. Розвиток освіти в Люботині // <http://lubotin.kharkov.ua/main/4608-rozvitok-osvti-v-lyubotin.html>
20. Парамонов А. Ф. Баснописец из Гиевки // Антреме. Журнал об искусстве № 2 2008 г. – Харьков: 2008. - С. 58-61.
21. Прибавление к Харьковским губернским ведомостям. -1838. -4 июня.
22. Воронов А. Статистическое описание Валковского уезда Харьковской губернии // Журнал МВД. – 1839. – № 4. – С. 3 – 15.
23. Харьковская губернія. Списокъ населенныхъ местъ по сведениямъ 1864 года, томъ XLVI. Изданъ Центральнымъ статистическимъ комитетомъ Министерства Внутренних Дель. – СанктПетербургъ, 1869 – ХСVI. – 209 с.
24. Волости и важнейшія селенія Европейской Россіи. По даннымъ обслѣдованія, произведеннаго статистическими учрежденіями Министерства Внутренних Дел, по порученію Статистическаго Совета. Изданіе

Центрального Статистического Комитета. Выпускъ III. Губерніи Малороссійскія и Юго-Западныя. – СанктПетербургъ, 1885. – V. – 349 с.

25. Населенныя места Россійской Имперіи в 500 и более жителей съ указаніем всего наличнаго въ них населенія и числа жителей преобладающихъ вероисповеданій по даннымъ первой всеобщей переписи 1897 г. – С-Петербург, 1905. – С. 1–250.

26. Устав общества устройства поселка „Водяное” – Х.: тип. Печатное иск-во, 1908. – 18 с.

27. План поселка «Джерело» при станции Люботин Харьковско-Николаевской железной дороги. – Х.: Тип. Дрейшпуля, 1914. – 3 с.

28. Володимир Гнатович Порай-Кошиця (14 січня 1843 р. – 1892 р). Режим доступа: <http://lubotin.com/people/poraykoshyca>; Большая биографическая энциклопедия. Режим доступа: [http://dic.academic.ru/dic.nsf/dic_fwords/20790/Порай-Кошиця, Володимир Гнатович](http://dic.academic.ru/dic.nsf/dic_fwords/20790/Порай-Кошиця,ВолодимирГнатович).

29. Харьковские Губернские Ведомости. -1899. -28 сент. -№254.

30. Журнал Валковского уездного земского собрания сессии 1913г. – Валки, 1914.

31. Журнал земского собрания Харьковского уезда 20-21.02.1879г. –Х.,1879.

32. Харьковские губернские ведомости. – 1912. – 31 октября. – № 123.

33. Новицкая О., Прокопенко Л. Завещание княгини Клеопатры Михайловны Святополк-Мирской. Режим доступа: <http://www.mirzamak.by/upload/files/6376a95e2e28.pdf>

34. Романенко Ю.Н., Харченко М.Н. Взгляд сквозь годы: Южная железная дорога за 130 лет. – Х., 1999. – 420 с.

35. Чурилин И. Станция Люботин // Х.Г.В. – 1884. – 13 мая. – № 120.

36. Харьковские губернские ведомости. – 1884. – 13 мая – №120, Х.Г.В. – 1884. – 4 июня. – № 139.

37. Южный край. - 1897. – 16 авг. – № 5732.

38. Харьковские губернские ведомости – 1903. – 31 марта. – № 30.

39. Харьковские губернские ведомости. – 1899. – 19 окт. – № 275.
40. Губский П.В. Караван. – Х.: Просвіта, 1998. – С.113.
41. Харьковский календарь на 1912 г. – Х.: тип. губ. правл., 1912. – С.134-135.
42. Харьковские губернские ведомости. – 1884. – 4 июля.
43. Харьковские губернские ведомости. – 1883. – 4 марта. - № 58.
44. Харьковские губернские ведомости. – 1992. – 28февраля. – № 53.
45. Харьковские губернские ведомости. - 1899. – 12июля. – № 179.
46. Харьковский календарь на 1905 год.- Х.: тип.губ.правл.,1905. – С. 129.
47. Стрілець В.В. Історія релігійних організацій в м. Люботині (XVII-XXст.). – Люботин, 2000. – 130 с.
48. Харьковские губернские ведомости. – 1892. – 14 мая. – №122.
49. Лукомский Г. Старинные усадьбы харьковской губернии. Архитектура усадеб. Глава I. Харьковский уезд// Режим доступа: <http://lib.kture.kharkov.ua/ru/elexh36/1.php>
50. Парамонов А.Ф. Флигель баснописца. // Режим доступа: http://ysadba.rider.com.ua/gallery1_5.html.
51. Святополк-Мирский Дмитрий Иванович. Википедия. // Режим доступа: [https://ru.wikipedia.org/wiki/Святополк-Мирский, Дмитрий Иванович](https://ru.wikipedia.org/wiki/Святополк-Мирский,ДмитрийИванович).
52. Святополк-Мирский Петр Дмитриевич. Википедия.//Режим доступа: [https://ru.wikipedia.org/wiki/Святополк-Мирский, Петр Дмитриевич](https://ru.wikipedia.org/wiki/Святополк-Мирский,ПетрДмитриевич).
53. Люботинская республика. Википедия.//Режим доступа: <https://ru.wikipedia.org/wiki>.
54. Отчет правления Люботинского общества просвещения за 1915г. – Валки: тип.Ф.В.Савченко, 1915.
55. Исторична довідка про Люботинський парк//Режим доступа: <http://lubotin.org/news/park.html>.
56. Вознесение господне. Вознесенский храм в Люботине // <http://www.eparchia.kharkov.ua/churchinfo/91>.

57. Погребная И. В. Усадьба Святополк-Мирского на Харьковщине // Культурна спадщина Слобожанщини: Збірка наукових статей за матеріалами міжнародної наукової конференції. П'яті Слобожанські читання. Секція: Музейна справа та охорона культурної спадщини. – Харків: Курсор, 2003. – С 54–58.
58. Шулика В. В. Имение князей Святополк-Мирских "Гиевка": история и современное состояние// Рэстаурацыя Мірскага замка. Праблема захавання прыроднага і культурнага ландшафта: навукова-практычна канфэрэнцыя, г.п. Мір, 6 чэрвеня 2010 р. / навук. рэд. А.А.Ярашэвіч. – Нясвіж: Нясвіжская узбуўненая друкарня імя С.Буднага, 2012. – С.118–129.
59. Швецова Т.В. Люботин в умовах незалежності/ Матеріали III науково-практичної краєзнавчої конференції. – Люботин, 2000. – С.42.
60. Рельеф, растительность и почвы Харьковской губернии. Доклады Харьковскому обществу сельского хозяйства проф. А.Н. Краснова. – Харьков: Типо-Литография Зильберберга, Рыбная ул., д.№25, 1893. – С. 4.
61. Описи Харківського намісництва кінця ХУІІІ ст. / Упомяднікі Пірко В.О. , Гуржій О.І. – Київ : Наукова Думка, 1991. – 220с .
62. Материалы Харьковского отдела географического общества Украины. Вып. 5. – Х.: ХГУ, 1968. – С. 88.
63. Фукс М. К. Про городища скіфської доби на Харківщині // Зап. Всеукраїнського Археологічного комітету. - К., 1931. - Т.1. - С. 85-124.
64. Ляпушкин И.И. Днепровское лесостепное Левобережье в эпоху железа // МИА. - 1961. - № 104. - 383 с.
65. Моруженко А. А. Городища лесостепных племён Днепро-Донского междуречья VII – III вв. до н. э. // СА. – 1985. – № 1. – С. 160 –178.
66. Шрамко Б.А. Городище скифского времени у с. Караван на Харьковщине // КСИА АН УССР. - 1957а. - Вып. 7.
67. Шрамко Б.А. Отчет 1962 г.о работах скифо-славянской археологической экспедиции Харьковского университета // НА ІА НАНУ. - 1962/36. - 14 с.

68. Шрамко Б.А. Древности Северского Донца.- Харьков: ХГУ, 1962.
69. Шрамко Б.А. Поселення скіфського часу в басейні Дінця // Археологія. - Київ: Видавництво АН УРСР, 1962. - Т. XIV. - С. 135-155.
70. Шрамко Б.А. Археологічні дослідження курганів раннього залізного віку в околицях м. Люботина. - Вчені записки ХДУ, т.78. - Тр. іст. фак. - Харків, 1957. - Вип.5. - С. 193-203.
71. Шрамко І.Б., Голубєва І.В., Задніков С.А. Археологічні дослідження на території Харківської області в 2005 р. // Археологічні дослідження в Україні 2004-2005.- Вип. 8.- Київ-Запоріжжя: ІА НАН України, Дике поле, 2006.- С. 388-393.
72. Моруженко А.О. Городища скіфського часу на території лісостепу Східної Європи // ВХУ, 1969. - № 5. - Вип. 3. - С. 12-25.
73. Пеляшенко К.Ю. Комплекс лепной посуды Люботинского городища // Проблемы археологии Восточной Европы. - Харьков: Курсор, 2008. - С. 106-120.
74. Шрамко И.Б. Исследование окрестности Люботинского городища // Археологічний літопис Лівобережної України.- Полтава, 2003.- № 2/2002-1/2003.- С. 102-108.
75. Бречка М.Ф. Археологічні дослідження скифських пам'яток в околицях Люботина // Наук. записки ХДПУ. - 1939. - Т. 2. - С. 217-220.
76. Семенов-Зусер С.А. Археологические раскопки на территории с. Большая Гомольша в 1949 г. НА ИИ НАНУ. - 1949/40. - 21 с.
77. Бандуровский А.В., Буйнов Ю.В., Дегтярь А.К. Новые исследования курганов скифского времени в окрестностях г. Люботина // Люботинское городище. - Сб. науч. тр. - Харьков, 1998. - С. 143-182.
78. Пам'ятки архітектури та містобудування Української РСР. Том 4. - Київ: Будівельник, 1986 р - С. 118-119.

ДОДАТКИ

А. ПІДСТАВИ ЩОДО ВИКОНАННЯ ТЕМИ